

ЕСКЕРТУСІЗ ҚАСАҚАНА ОҚ АТУ...

QANTAR 2022

«ЕСКЕРТУСІЗ ҚАСАҚАНА ОҚ АТУ...»

2022 ЖЫЛҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЙҒЫЛЫ ҚАҢТАР ОҚИҒАЛАРЫ ТУРАЛЫ БАЯНДАМА*

* Баяндаманы тәуелсіз мониторлар жүзеге асырған тікелей құжаттау нәтижелері, сондай-ақ басқа да ақпаратты жинау және зерделеу бойынша іргелі құқықтарды қорғау үшін Құқық қорғау Альянсының құжаттау орталығы жасаған.

Мазмұны

Қысқаша түйіндеме.....	4
Кіріспе	7
Әдістеме және дереккөздер.....	7
Билік құжаттары мен әрекеттері	8
Халықаралық деңгейдегі реакциялар мен мәлімдемелер.....	11
Жанжалдың басталуы (бейбіт жиналыстар бостандығы құқығын сақтау)	13
Ескертусіз қасақана оқ ату туралы бұйрық (өмір сүру құқығын сақтау)	27
Оқиғалар хроникасы. Зорлық-зомбылық, жаппай тәртіпсіздіктер мен қиратулардың жолын кесу (өмір сүру, бостандық және адамның жеке басына қол сұғылмаушылық құқығы, өлімге әкелетін қаруды қолдану)	36
Ұстау және қамауға алу (Бостандық және жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын сақтау)	48
Сотқа дейінгі тергеу (әділ сот ісін жүргізу құқығын, оның ішінде қорғау құқығын сақтау)	54
Сот процестері (әділ сот ісін жүргізу құқығын сақтау)	59
Мемлекет тарапынан оңалту және кешірім сұрау (өтемақы алу құқығы)	69
Қорытынды	71
Жалпы тұжырымдар	71
Ел басшылығы мен құқық қорғау органдарына сұрақтар	74
Ел басшылығы мен құқық қорғау органдарына ұсынымдар.....	75

Qantar2022 статистикалық есептемесі.....	77
Негізгі статистикалық деректер.....	78
Құрбандардың демографиялық сипаттамалары.....	80
Гендер.....	80
Жас.....	80
Этникалық тиістілігі	82
Азаматтығы	83
Құрбанның өңірі	84
Құрбанның әлеуметтік жұмыс мәртебесі	87
Сұхбат алған сәтте құрбанның орналасқан жері және мәртебесі	89
Тікелей жағдайлардың статистикасы.....	92
Оқиғалар орын алған өңір	92
Оқиғалардағы рөлі	94
Кейстардың мәні.....	98
Адам құқықтарын бұзу жағдайлары басталған күн.....	101
Жеке немесе топтық кейстар.....	104
Шағымдану	105
Құқықтардың бұзылуына талдау.....	110
Халықаралық құжаттар деңгейіндегі құқықтардың бұзылуы.....	110
Кейста нақты қандай құқықтар бұзылды	110
Кейста Қазақстанның қандай заңдары бұзылды.....	111
Нақты кейстар бойынша жарияланымдар.....	115
Қорытынды.....	117
Құжаттауыштардың техникалық қиындықтары.....	117

Қысқаша түйіндеме

2022 жылы қаңтарда Қазақстанда қайғылы оқиғалар орын алды, соның салдарынан екі жүзден астам адам қаза тапты, сондай-ақ құқық қорғау органдарының жиырмаға жуық қызметкері қаза тапты. Шын мәнінде, мемлекет Президенті Қ.Тоқаев өлімге әкелетін қаруды қолдануға рұқсат берген.

Бұл қайғылы оқиғалар Тәуелсіз Қазақстан тарихында алғаш болған жоқ. 1986 жылы «Желтоқсан» деген атпен белгілі қазақ жастарының бейбіт сөз сөйлеуі аяусыз басумен аяқталды, бірақ ресми түрде 1 адам ғана қаза тапты деп танылды. 2011 жылы желтоқсанда Жаңаөзен қаласында мұнайшылардың көп айлық ереуілінің күшпен тоқтатылуы салдарынан 16 адам қаза тапты. 2022 жылдың қаңтар оқиғалары деген атпен Qantar2022 Қазақстанның жаңа тарихындағы тағы бір қанды бетіне айналды. Ресми мәліметтер бойынша – 238 адам, құқық қорғаушылардың мәліметтері бойынша – 256 адам қаза тапқан¹. Оның 7-уі кәмелетке толмағандар, 10-ы әйел, оның ішінде 2-уі қыз. 9 адам хабар-ошарсыз кетті.

Qantar2022 барысындағы митингілер Жаңаөзен қаласы және бүкіл Маңғыстау тұрғындары тарапынан сұйытылған газ бағасын төмендету талабын қолдау ретінде басталды. Жаңаөзендіктердің талаптары бүкіл елде қолдау тауып, одан әрі «Шал кет!», саяси тұтқындарды босату және Үкіметтің отставкаға кетуі туралы саяси талаптарға көшті. Алайда, бейбіт наразылық білдірушілер мен елде бейбіт революция басталды деп ойлағандарды және олардың қатысуымен алаңға қолдау көрсетуге барғандарды діни радикалдардан, қылмыстық элементтерден, қарақшылардан, тонаушылардан, ұсақ бұзақылардан және ҰҚТ-тан тұратын ұйымдасқан, жеткілікті дайындалған жауынгерлік топтар өз мақсаттарына пайдаланды, тәртіп бұзушылыққа итермелеп, дүрбелең туғызды. Бұдан кейінгі оқиғалар мемлекеттік мекемелерді, полиция департаменттерін, әуежайларды және т.б. жерлерді басып алуға бағытталған қарулы жасақтардың, топтардың әрекеттерімен ушығып, шиеленіс шарықтау шегіне жетті.

Көптеген елдердің тарихынан көрініп тұрғандай, орындаушылар және ең бастысы, тапсырыс берушілер анықталмаған және жауапқа тартылған кезде тиісті түрде зерттелмеген оқиғалар одан да ауыр зардаптармен қайталануға бейім. Өкінішке орай, Қазақстанда да осылай болып жатыр, яғни әр қайғылы жағдайда қаза тапқандар саны артып келеді.

1 www.qantar2022.org

Бұл баяндаманы Қазақстанның Құқық қорғау Альянсының іргелі құқықтарды қолдау жөніндегі құжаттандыру орталығы² жасады және баяндамада 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға байланысты мән-жайларға қатысты, Жаңаөзен қаласы мен Маңғыстау облысындағы стихиялық митингілерден бастап, 2022 жылғы 2 қаңтардан 2023 жылғы 20 мамырға, осы есеп таныстырылған кезге дейінгі Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі оқиғалар қамтылды.

Баяндаманың мақсаты жүзеге асырылған құжаттамалар, зардап шеккендердің және/немесе олардың туыстарының, куәгерлердің, жиналған бейне және фото дәлелдемелердің, сондай-ақ өзге де ақпараттың сауалнамасы негізінде қаңтар оқиғаларына талдау және тәуелсіз шолу болып табылады.

Баяндама авторлары 2022 жылғы 2 және 7 қаңтар аралығында болған барлық оқиғаларды толық және жан-жақты баяндауды талап етпейді. Баяндама азаматтардың бейбіт жиналыстар мен наразылыққа, өмірге, бостандыққа және жеке басына қол сұғылмаушылыққа, сотқа дейінгі тергеп-тексеру және сот талқылауы сатысындағы әділ сот процесіне, оның ішінде қорғауға, ақпаратқа қол жеткізуге құқығын сақтауға бағытталады, сондай-ақ көптеген зорлық-зомбылық пен азаптау актілері, «террористтер» терминін теріс пайдалану нәтижесінде орын алған полиция мен бейбіт жиналыстарға қатысушылардың өзара іс-қимылына бағытталады, сонымен қатар көптеген адамдар заңсыз және негізсіз ұсталды, олардың көпшілігіне қылмыстық құқық бұзушылық жасады деген айып тағылып, әртүрлі мерзімге бас бостандығынан айырылды.

Qantar2022 қорытындылары бойынша қозғалған қылмыстық істердің бір бөлігі қазіргі уақытта сотта қаралып жатқандықтан, «құпия» белгісіне байланысты тоқтатылған қаза тапқандар бар істер немесе жұртшылық үшін қолжетімді емес көптеген істер негізінен тоқтатылды. Ал басқа істер бойынша әлі де тергеу жүргізіліп жатыр, сондықтан әрі қарай құжаттау және талқылау кезеңі болып табылатын осы баяндамада қамтылған қорытындылар мен ұсыныстарды алдын ала жасалған деп санаған жөн.

Бағалаудың объективтілігін қамтамасыз ету мақсатында құқық қорғаушылар Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасына (ҚР БП), Қазақстан

2 Іргелі құқықтарды қолдайтын құқық қорғау Альянсы-бұл қазақстандық адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Халықаралық бюроның бастамасымен 2022 жылғы 14 қаңтарда құрылған қазақстандық құқық қорғау ұйымдарының, коалициялардың және жекелеген сарапшылардың бірлестігі. Негізгі құқықтарды қолдау үшін Адам құқықтары Альянсы туралы мәлімдемені қараңыз: <https://bureau.kz/novosti/zayavlenie-o-sozdanii-pravozashhitnogo-alyansa/>

Республикасының Ішкі істер министрлігіне (ҚР ИІМ), Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитетіне (ҚР ҰҚК), Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілге (ҚР АҚЖУ) және Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігіне сұрақтары бар бірқатар сауалдар жолдады және олардың жауаптары болған оқиғаның объективті бейнесін қалпына келтіруге және оқиғаларға ақылға қонымды баға беруге, сондай-ақ құзыретті және оқиғаларға тартылған мемлекеттік органдардың ұстанымын баяндауға мүмкіндік берер еді. Өкінішке орай, Қазақстан билігінен қойылған сұрақтарға жауаптар алынған жоқ. Бұл ретте азаматтық қоғам өкілдерімен қарым-қатынастан бас тарту көп жағдайда сотқа дейінгі тергеп-тексеру деректерін жария етуге жол бермеу туралы, сондай-ақ дербес деректерді таратуға тыйым салу туралы Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 201-бабына сілтемелермен негізделді. Осыған байланысты баяндаманың соңғы бөлігінде көптеген сұрақтар қайтадан қойылатын болады.

Осы жағдайларда баяндамада ұсынылған Qantar2022-ні шолу мен талдау орталықтың ашық көздерден алған ақпаратына және олардың тікелей жинаған құжаттары мен куәліктеріне негізделді. Барлығы 1000 сағаттан астам бейне жазбалар қаралды және Qantar2022-ге қатысты әртүрлі құжаттардың 10 000-нан астам беті зерттелді. Баяндама авторлары жиналған материалдар қаңтар қасыретінің кейбір нақты мән-жайларын сенімді түрде анықтауға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуын тіркеуге және Қазақстан билігінің адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарға сәйкес іс-әрекеттерін бағалауға мүмкіндік береді деп санайды.

Кіріспе

Әдістеме және дереккөздер

Бұл есеп іс-шараларға қатысушылармен және олардың туыстарымен жеке сауалнама жүргізу және олармен байланысу, жергілікті жерлерде ақпарат жинау, бұқаралық ақпарат құралдарынан және жеке тұлғалардан алынған бейнематериалдарды, жазбаша құжаттарды, қаңтар оқиғаларына қатысушыларға қатысты қылмыстық істердің жекелеген қолжетімді материалдарын, сондай-ақ интернеттен және әлеуметтік желілерден алынған ақпаратты зерделеу әдісімен жасалды, сондай-ақ қол жетімді ақпараттық материалдар мен аналитикалық жазбалар, адвокаттармен және заң кеңесшілерімен байланыс, оқиғаларға қатысушыларға қатысты қылмыстық істерді қарау жөніндегі сот отырыстары, сот кабинеттерінің ресми құжаттары және өз қорытындылары негізінде, сондай-ақ өзге де ақпарат негізінде жасалды. Осы баяндамамен жұмыс барысында қолда бар деректі журналистік және сараптамалық дереккөздер, сондай-ақ қаңтар оқиғалары бойынша жарияланған есептер мен талдамалық жазбалар пайдаланылды.

Құжаттау 2022 жылдың 5 қаңтарында басталды, ал 2022 жылдың 4-5 қаңтарында 139 адамнан тұратын оқиғалар бойынша зардап шеккендер мен қаза тапқан азаматтардың алғашқы тізімдері 11 қаңтарда интернет қол жетімді болғаннан кейін әлеуметтік желілерде жарияланды³.

Құжаттандыру орталығы Qantar2022-ге байланысты барлығы 600 істі құжаттады, оның ішінде 579 іс азаматтардың куәліктері бойынша, 9 іс мемлекеттік органдармен хат алмасу нәтижелері бойынша және 12 іс нақты оқиғалар бойынша болды. Сауалнамаға қатысқандардың арасында 542 ер адам мен 37 әйел болды. Қазақстанның 9 қаласынан: Алматы, Талдықорған, Шымкент, Тараз, Ақтөбе, Қызылорда, Семей, Өскемен және Атыраудан қаза тапқандардың 217-сі анықталды, олардың 175-і құжатталған (мәйітханадан алынған анықтамаларға және туыстарының көрсетулеріне сәйкес 95% – оқ жарақаттары бар). 2022 жылдың 13 қаңтарында азаматтық еріктілермен www.qantar2022.org сайты құрылды, ақпарат беру мен кері байланыс және құжаттарды жинау үшін әр түрлі әлеуметтік желілерде парақшалар ашылды. 14 Қаңтарда іргелі құқықтарды қолдау

3 <https://www.facebook.com/toregozhina/posts/pfbid0grZvymFW8kwuxMrPyY11JfCsfkRgAw9rpF9f6S6vQ1XM9i9VfEGnhsn5TfkGXBfNI>

мақсатында Құқық қорғау Альянсы құрылды⁴, оның басты мақсаты хронологияны объективті және бейтарап орнатуға, наразылықтар барысында барлық тараптардың іс-әрекеттерін талдауға және азаматтардың іргелі құқықтарын сақтауға жәрдемдесу болды.

Құжаттар мен биліктің әрекеттері

2022 жылдың 5 қаңтарында бүкіл ел бойынша төтенше жағдай режимі енгізілді⁵. Президент Қ.Тоқаев ҚР Қауіпсіздік Кеңесінің Төрағасы⁶ қызметіне кірісті және Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымына (ҰҚШҰ) мүше мемлекеттерге терроризмге қарсы операцияны жүргізуге әскери көмек көрсету туралы сұрау салумен жүгінді. Сол күні сағат 17.00-ден кейін Алматы қаласында, содан кейін Қазақстанның барлық аумағында ғаламтор өшірілді. Ұялы байланыс жұмыс істеді. Алматы қаласында ҰҚК-нің бірінші орынбасары Самат Әбіштің қамауға алынғаны туралы қауесет тарай бастады.

6 қаңтарда мемлекеттік сатқындық фактісі бойынша Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 175-бабы бойынша Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің төрағасы К.Мәсімов⁷ және оның қол астында жұмыс істейтін бес адамы ұсталып, уақытша ұстау изоляторына қамауға алынды. Сол күні еліміздің барлық аумағында террористік қауіптіліктің **соңғы «қызыл»**⁸ деңгейі енгізіліп, терроризмге қарсы операция режимі белгіленді.

7 қаңтарда Президент Тоқаев Twitter-де елдегі жаппай наразылықтар туралы бірнеше хабарлама жазды⁹. Ол атап айтқанда, *«арнайы орталықтан» басқарылатын «қарақшылар мен террористер»* туралы мәлімдеді. Ол сондай-ақ Алматыда *«террористік шабуылдардың кем дегенде алты толқыны жасалғандығын, ал шабуылдаушылардың жалпы саны 20 мың екендігін»* мәлімдеді. *«Олар полиция мен жас сарбаздарды ұрып-соғып, өлтірді, әкімшілік ғимараттарды өртеп жіберді, жеке үйлер мен дүкендерді тонады, бірнеше азаматты өлтірді, жас әйелдерді зорлады. Менде террористермен ешқандай әңгіме болмайды, біз оларды өлтіруіміз керек»* деген пікір болды¹⁰. Сол күні ол

4 https://pana-defenders.info/publications/aliance_hrds2022/

5 <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/309378?lang=ru>

6 <https://akorda.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-provel-zasedanie-soveta-bezopasnosti-605452>

7 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/309530?lang=ru>

8 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/309460?lang=ru>

9 https://tvrain.tv/news/prezident_kazahstana_soobschil_o_napavshih_na_almaty_20_tysjachah_terroristov-545375/

10 <https://www.currenttime.tv/a/prezident-kazahstana-udalil-tvit-o-yakoby-napavshih-na-almaty-20->

ел азаматтарына үндеу жолдады, онда ол құқық қорғау органдары мен армияға ескертусіз оқ атуға бұйрық бергенін мәлімдеді¹¹. ҚР ҰҚК С.Әбіштің ұсталғаны туралы ақпаратты ресми түрде теріске шығаруды жариялады және ақпараттың шындыққа жанаспайтынын және арандатушылық сипатта екенін хабарлады¹². ҚР ИІМ *«тазарту» кезінде 26 «қарулы қылмыскер»* қаза тауып, тағы 18 адам жараланғанын хабарлады. Сонымен қатар, қауіпсіздік қызметкерлері бүкіл ел бойынша 3000 адамды ұстады¹³.

8 қаңтарда Президенттің 20 мың террорист туралы твиті алынып тасталды және 2022 жылдың 5 маусымында Президент *«20 мыңға келетін болсақ, бұл көрсеткішті бұрынғы құқық қорғау органдарының басшылары ұсынды, бұл бүкіл ел туралы болды»*¹⁴ және ол халықаралық сарапшыларды шақырудың қажеті жоқ деп санады. ҚР ИІМ арнайы бөлімшелерінің, Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің (ҚР ҚМ) және Ұлттық ұланның жиынтық күштері Алматы қаласы мен Алматы облысында ұсталып жатты¹⁵.

9 қаңтарда Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі (ҚР СИМ) *«шетелдік БАҚ-тағы бірқатар Жарияланымдар үстіртін және біржақты сипатқа ие»* және *«Қазақстан шетелде дайындықтан өткен жақсы үйлестірілген террористік топтардың Қарулы агрессиясына ұшырады. Шабуылдаушылардың арасында радикалды исламшыл топтардың «шиеленісу аумағында» жауынгерлік тәжірибесі бар адамдар бар»* деп мәлімдеді¹⁶. ҰҚШҰ күштері туралы хабарланғандай, олар Қазақстан аумағында уақытша болады және қазақстандық тарап алғаш рет жүгінген кезде елден кетеді. Алғаш рет адам шығыны туралы хабарлады, осыған байланысты 2022 жылдың 10 қаңтары елде жалпыұлттық аза тұту күні болып жарияланды.

10 қаңтарда Қазақстан Республикасындағы жағдай тұрақтанды және бақылауда болды, террористік қатерлі ошақтары бейтараптандырылды, Алматы, Қызылорда, Талдықорған және Тараз қалаларындағы террористер басып алған барлық әкімшілік нысандар босатылды, аса маңызды стратегиялық объектілер мен қару-жарақ, оқ-дәрілер сақталатын орындардың қауіпсіздігі қамтамасыз етілді деп ресми хабарланды¹⁷.

tysyachah-terroristah/31645139.html

11 <http://president.kz/ru/obrashchenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-k-narodu-kazahstana-70412>

12 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/309475?lang=ru>

13 <https://www.currenttime.tv/a/kazakhstan-protesty/31641830.html>

14 <https://rus.azattyq.org/a/31883960.html>

15 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/310382?lang=ru>

16 <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/309757?lang=ru>

17 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/310039?lang=ru>

Сол күні түрлі экстремистік ұяшықтарды бейтараптандыру туралы ақпарат пайда болды¹⁸, ал 11 қаңтарда Президент Тоқаев Парламентте қаңтардағы оқиғаларды бағалау туралы сөз сөйледі¹⁹. 13 қаңтарда ҚР Бас прокуратурасы БАҚ үшін ресми ақпарат ұсынды²⁰.

13 қаңтарда билік терроризмге қарсы операцияның тұрақтанғандығы мен аяқталғанын және елдің 14 аймағында террористік қауіптіліктің «қызыл» деңгейінің тоқтатылғанын хабарлады²¹. 14 қаңтарда С.Әбіштің²² ҚР ҰҚК-де жұмысын жалғастырып жатқаны, бірақ демалыста екендігі туралы ақпарат жарияланды, алайда ол 17 қаңтарда жұмыстан шығарылды²³.

21 қаңтарда ҚР СІМ жаңа мәлімдеме жасады, онда 20 қаңтарда Еуропарламент қабылдаған қарар біржақты және онда Қазақстандағы қайғылы қаңтардағы оқиғаларға объективті баға берілмегенін атап өтті²⁴.

22 қаңтарда билік екі қоғамдық комиссияның құрылғаны туралы хабарлады: адвокат Айман Умарова²⁵ бастаған «Ақиқат» және «жаңа бұйрықтарға бағынғысы келмейтін полицейлердің арасында арандатушылар бар» деп хабарлаған адвокат Абзал Құспан басқарған «Аманат» болды²⁶. Әрі қарай ол «біздің мақсатымыз – қылмыстық мақсатқа ұмтылғандарды игі ниетпен бейбіт митингке шыққандардан ажырату; мақсат – бейбіт демонстранттарды жаппай азаптау мен қудалаудан құтқару; оларды үйде күтіп отырған отбасылармен біріктіруге көмектесу» деп мәлімдеді. Екі комиссия да қылмыстық іс материалдарына және тергеу изоляторларына қол жеткізіп, заңсыз ұсталғандарды босату жұмыстарын бастады. Қазақстан Республикасының Адам құқықтары жөніндегі уәкілі Эльвира Азимовамен бірге уақытша ұстау изоляторлары мен тергеу изоляторларын аралау үшін аймақтарға іссапармен шыққан. Наразылық білдірушілерді ұстаудың заңдылығын тексеру шараларына құқық

18 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/309779?lang=ru>

19 <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-zasedanii-mazhilisaparlammenta-respubliki-kazahstan-1104414>

20 <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/312074?lang=ru>

21 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/311627?lang=ru>

22 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/311627?lang=ru>

23 <https://akorda.kz/ru/rasporyazheniem-glavy-gosudarstva-abish-samat-satybaldyuly-osvobozhdenot-dolzhnosti-pervogo-zamestitelya-predsdatelya-komiteta-nacionalnoy-bezopasnosti-respubliki-kazahstan-1701527>

24 <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/315149?lang=ru>

25 <https://kaztag.kz/ru/news/eshche-odna-obshchestvennaya-komissiya-zaymetsya-yanvarskoy-tragediey-ee-vozglavit-ayman-umarova>

26 <https://kaztag.kz/ru/news/izvestnyy-advokat-posle-peregovorov-s-akordoy-sredi-politseyskikh-estprovokatory>

қорғаушы Жеміс Тұрмағамбетова да қосылды. 2022 жылдың ақпан айының ортасында БАҚ-та алғаш рет «Ақиқат» комиссиясының атынан «ҰҚК көмегі арқылы біздің арнайы қызметтеріміз тәртіпсіздік орнатқан» деп көпшілік алдында ресми түрде айтылды²⁷.

Халықаралық реакциялар және мәлімдемелер

Адам құқықтарының сақталуына, соның ішінде бейбіт жиналыстар мен наразылық құқықтарына, өлімге әкелетін қаруды қолдануға, негізсіз ұстауға, зорлық-зомбылық пен азаптауға, «лаңкестер» терминін қаңтар айындағы оқиғалар аясында теріс пайдалануға қатысты алаңдаушылықты Amnesty International²⁸, Human Rights Watch²⁹, адам құқықтары үшін халықаралық федерациясының (FIDH)³⁰ жетекші халықаралық үкіметтік емес құқық қорғау ұйымдары ғана емес сондай-ақ, Біріккен Ұлттар Ұйымының әртүрлі мекемелері мен мандаттары, атап айтқанда қауіпсіздік күштері мен наразылық білдірушілерді зорлық-зомбылықтан аулақ болуға шақырған БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары Мишель Бачелет³¹ болды, сондай-ақ адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды

27 <https://azh.kz/ru/news/view/82897>

28 <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/01/kazakhstan-ordering-security-forces-to-fire-without-warning-a-recipe-for-disaster/>

<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/01/kazakhstan-authorities-must-release-arbitrarily-detained-protestors-and-respect-human-rights-amid-ongoing-unrest/>

<https://www.amnesty.org/en/latest/research/2022/01/the-calm-in-kazakhstan-is-restored-but-the-pressing-questions-on-multiple-human-rights-violations-remain-unanswered/>

29 <https://www.hrw.org/the-day-in-human-rights/2022/01/07>

<https://www.hrw.org/ru/news/2022/02/14/381132>

<https://www.hrw.org/news/2022/01/07/kazakhstan-cancel-shoot-without-warning-order>

<https://www.hrw.org/video-photos/video/2022/01/25/kazakh-protestors-met-bullets>

<https://www.hrw.org/news/2022/01/26/kazakhstan-killings-excessive-use-force-almaty>

<https://www.hrw.org/news/2022/02/01/kazakhstan-protesters-arbitrarily-arrested-beaten>

<https://www.hrw.org/the-day-in-human-rights/2022/02/09>

<https://www.hrw.org/news/2022/02/09/kazakhstan-set-independent-inquiry-january-events>

<https://www.hrw.org/news/2022/02/21/independent-investigation-kazakhstan-killings-torture-priority>

<https://www.hrw.org/news/2022/03/18/new-kazakhstan-needs-independent-inquiry-january-events>

<https://www.hrw.org/news/2022/05/05/kazakhstan-no-justice-january-protest-victims>

<https://www.hrw.org/the-day-in-human-rights/2022/05/05>

<https://www.hrw.org/news/2022/07/29/kazakhstan-joint-statement-january-2022-events>

30 <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/kazakhstan/kazakhstan-mass-protests-are-stifled-by-violence-and-further>

31 <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/01/kazakhstan-unrest-bachelet-urges-peaceful-resolution-grievances?LangID=E&NewsID=28016>

<https://news.un.org/ru/story/2022/01/1416592>

көтермелеу және қорғау мәселесі бойынша арнайы баяндамашымен бірлескен мәлімдемесінде Фионнуалдар ни Аoleyн³² лаңкестігіне қарсы күрес талаптары бойынша, арнайы баяндамашылар соттан тыс өлім жазасы, тиісті сот талқылауынсыз өлім жазасы немесе Моррис Тидбол-Бинзді негізсіз жазалау туралы мәселе бойынша, арнайы баяндамашы Нильс Мельцерді азаптау және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын емдеу және жазалау түрлері туралы мәселе, Құқық қорғаушылардың жағдайы туралы Арнайы баяндамашы Мэри Лолор, әйелдер мен қыздарға қатысты кемсітушілік жөніндегі жұмыс тобының төрағасы Мелисса Упрети және басқа топ мүшелері де білдірді.

Бұл алаңдаушылық кейінірек халықаралық ұйымдардың қаңтар оқиғаларына тәуелсіз халықаралық тергеу жүргізуге шақыруында да айтылды³³. Дәл осы үндеу 2022 жылғы 20 қаңтардағы³⁴ Еуропалық Парламенттің 2022/2505 (RSP) қарарында қамтылды, ол Қазақстан үкіметін саяси дәлелді айыптарды алып тастауға, негізсіз ұстаудың барлық түрлерін тоқтатуға, негізсіз ұстаған демонстранттар мен белсенділерді дереу босатуға және екі апталық наразылықта Қазақстан халқына қарсы жасалған қылмыстарды тиісті халықаралық тергеуге бастамашылық етуге шақырды. Сондай-ақ, мұндай тергеуге қазақстандық құқық қорғау ұйымдары: Адам құқықтары жөніндегі Қазақстандық халықаралық бюро (АҚЖҚХБ)³⁵, Қазақстанның азаптауға қарсы ҰЕҰ коалициясы (ҰЕҰ коалициясы), сондай-ақ қаңтар айындағы оқиғаларға байланысты бірқатар осындай ұйымдар құрған іргелі құқықтарды қолдауға арналған Құқық қорғау альянсы бірнеше рет шақырды. Алайда, Қазақстан билігі бұл үндеулерден бас тартып, олар жүргізіп жатқан тергеу барлық сұрақтарға жауап беретінін атап өтті.

32 <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/01/kazakhstan-un-experts-condemn-lethal-force-against-protesters-misuse-term?LangID=E&NewsID=28019>

33 <https://www.hrw.org/ru/news/2022/02/14/381132>

34 <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/ep-resolution-of-20-january-2022-on-the-/product-details/20220124DPU32102>

35 Толығырақ CIVICUS Monitor-мен ынтымақтастық аясында дайындалған қаңтар оқиғалары туралы АҚХС-АҚЖҚХБ арнайы мәлімдемесін қараңыз: <https://www.iphronline.org/kazakhstan-widespread-violations-reported-during-bloody-january.html>

1. Жанжалдың басталуы (бейбіт жиналыстар бостандығы құқығын сақтау)

Бейбіт жиналыс құқығы адамның негізгі құқықтарының бірі болып табылады және көптеген халықаралық конвенциялар және декларациялармен кепілдендірілген. Бұл заң шеңберінде және зорлық-зомбылықсыз еркін пікір білдіру және наразылық білдіру мүмкіндігін болжайды.

2020 жылдың мамыр айында Қазақстанда «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» жаңа заң қабылданды, ол әзірлеушілердің айтуынша, бейбіт жиналыстарды өткізудің хабарлама тәртібін белгілеуі тиіс. Алайда, шын мәнінде, бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру рұқсат беру сипатын жалғастыруда және бейбіт митингті өткізуге келісім алу өте қиын. Бұл заңда түсініксіз терминдерді қолдана отырып және техникалық себептерге сілтеме жасай отырып билікке қажетсіз наразылықтарға іс жүзінде тыйым салуға мүмкіндік беретін көптеген шектеуші ережелер бар. Саяси оппозицияның заңға бағынатын өкілдері мен азаматтық белсенділері биліктің бас тартуына байланысты жылдар бойы бейбіт митингілер мен шерулер өткізе алмады. Тек 2022 жылы билік кем дегенде 170 бейбіт наразылық акциясын келісуден бас тартты. Құқық қорғау органдары наразылық білдірушілердің ықтимал қатысушыларын алдын-ала ұстады, бұл әдетте негізсіз болып табылады.

Қаңтардағы оқиғалар әсіресе кенеттен болған және стихиялық митингілер болған кезде заңның жұмыс істемейтінін көрсетті, Қазақстан азаматтары БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комитетінің бейбіт жиналыстар мен пікір білдіру бостандығына құқықтарын бұзу туралы 30-дан астам пікірін алды, бірақ Қазақстан олардың ешқайсысын орындамады.

2022 жылғы қаңтардағы наразылықтар Қазақстанның батысында Маңғыстау облысындағы Жаңаөзен қаласында 2 қаңтарда жүздеген адам сұйытылған газ бағасының күрт өсуіне қарсы наразылық акцияларына шығуынан, яғни баға 50-ден 120 теңгеге дейін көтерілгенінен басталды. Бейбіт митингке қатысушылар қала әкімдігінің жанындағы жолды жауып, Маңғыстау облысының басқа аудандарында жаңаөзендіктердің наразылықтарын қолдады. Наразылықтар бірден ұлғая бастады, оларды Батыстың барлық ірі кәсіпорындарының, Ақтау қаласының, облыс орталығының қызметкерлері қолдады, адамдар жаяу да, көлікпен де жүрді. Наразылықтарды тәуелсіз беделді кәсіподақ жетекшілері Амин Елеусінов, Құспан Қосшығұлов және Тахир Ержанов басқарды. Олар митингілердің бейбіт сипатын қолдап, зорлық-зомбылықтан аулақ болды.

Бұдан әрі, 3, 4 және 5 қаңтарда митингілер бүкіл Қазақстан бойынша: Алматы, Ақтөбе, Қызылорда қалаларында және басқа да қалаларда қолдау тапты³⁶. Наразылықтар 80-нен астам қалалар мен елді мекендерде басталды. Ұрандар экономикалық талаптардан саяси талаптарға көшті – «Шал кет!» (экс-президент Н. Назарбаевтың нақты ықпалын шеттетуге), Үкіметтің қызметті доғаруы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және саяси тұтқындарды босату болды.

Алматы қ., қаза тапқан Сейдахмет Еділдің әйелі, 48 жастағы Жанзақова Бақыт: «Ол митингке бірінші рет барған, бұрын-соңды ондай жерде болмаған. Бұл сағат 2-3-те болды. Сағат 16-ға дейін ол балаларға қоңырау шалды, бәрі тыныш болды. Сағат 16-30-да ол: «Болды, мен үйге қайтамын», – деді. Осыдан кейін ол телефонды алуды тоқтатты. Балалар алаңдай бастады. Сағат 17-28-де ауруханадан бір әйел ұлымның ұялы телефонына қоңырау шалып, күйеуім қайтыс болды, оның жеке кәлігін ала келіңіз» деп хабарлады. 99-баптың 2 тармағы «кісі өлтіру» бойынша қозғалған Еділ Сейдахметтің қаза болу фактісі бойынша қылмыстық ісіне кейіннен «құпия» мәртебесін беру туралы шешім қабылданды, содан кейін ҚР ҚІЖК 35-бабы 1-тармағы 2-тармақшасы бойынша «қылмыстық құқық бұзушылық құрамының болмауынан» істі тоқтату туралы шешім қабылданды.

Куәгер Құндақбай Нұрлан, 48 жаста, Семей қаласы: «5-6 қаңтарда сағат 11-00-шамасынан бастап аяғына дейін митингте болдым. Әскери киімдегі адамдар жиналғандарды қоршап алды. Біреу басып алу болады деп айтты, кенеттен «бастайық» деген дауысты естідім. Жақын жерде тұрған өкілді адамдар бірден тез кете бастады. Маған да кетуге тура келді, мен көпшіліктің қасында тұрып, кету керек екенін айттым. Бірақ әр үш метр сайын автоматшылар тұрып, ешкімді кіргізбеді. Бірақ «мен әкіммен келіссөзге бара жатырмын» деген сөздерімнен кейін мені қоршаудан өткізді. Осыдан кейін бірден басып алу басталды. Мен автомат атыстарының кезегін, шу гранаталарының дыбысын естідім. Маған мұны көру өте ауыр болды және қатты жаныма батты, өйткені алаңда жазықсыз адамдар қалды».

Қаңтар қасіреті кезінде пікір білдіру, бірлестіктер мен жиналыстарға қатысу құқығы негізсіз шектелді. Бұл әсіресе Ақтау (Әмин Елеусінов), Атырау (Макс Боқаев) және Орал (Лұқпан Ахмедьяров) қалаларының мысалында үлкен беделге ие бола

36 <https://www.facebook.com/toregozhina/posts/pfbid0seEK2CedtRmvQcPUCVvQJpv7cNXTAmnQKymSuFe2WjBsXdgs1om7Lg9GU3y3mCubl>

отырып, көпшілікті басқара алатын көшбасшының маңызды рөлі айқын көрінді, сонда билік бейбіт наразылықтарға араласпайды және олар зорлық-зомбылықсыз өтетіндігі осы қалаларда айқын көрінді. Алайда, басқа облыс орталықтарында күштік ведомстволар (әскери, полиция және Ұлттық гвардия қызметкерлері) бейбіт демонстранттарға шамадан тыс күш қолданды, нәтижесінде көптеген адамдар зардап шегіп, өлтірілді. Наразылық акциясына қатысушылардың көпшілігі еріксіз ұсталып, азапталды. Наразылық акциялары туралы ақпараттар жариялаған журналистер де құдаланды, олардың кейбіреулері қамауға алынды.

Куәгер Ахмедьяров Лұқпан, 47 жаста, журналист, Орал қаласы: «2022 жылдың 3 қаңтарында мен алаңда адамдар бар-жоғын білу үшін сағат 15-00-де алаңға бардым, өйткені ғаламторда «Газ-50!» талаптарын Ақтау, Ақтөбе қалаларының қолдағандары туралы ақпараттар таратылды. Бірақ онда ешкім болған жоқ. Сағат 23.00-де маған WhatsApp-қа алаңнан бейне жіберілді, онда «Газель» көлігінің жүргізушілері сияқты 70-ке жуық адам болды. Олардың жанында полиция қызметкерлері, әкімнің орынбасары, полиция департаменті бастығының орынбасары болды. Мен ешкімнің ұсталмағанына назар аудардым. Олар қазір тарап жатқанын айтты, бірақ ертең, 4 қаңтарда сағат 12-00-ге қайтадан алаңға шақырды. 4 қаңтар, сағат 11-45-те маған адамдар Орал қаласының шетіндегі «Дина» супермаркетінің алдына жиналатыны туралы хабарлады (орталыққа дейін 8 км). Онда 300-ге жуық адам болды, шамамен 1,5 сағат митинг өткізіп, адамдарды жинады. Қара балаклавалардағы көптеген ЖҚАЖ мен формадағы полицейлер келді. Содан кейін шеру қала орталығына өтіп, сағат 15-00-ге дейін Н. Назарбаев даңғылына келді, 2 мыңға жуық адам наразылық білдірді. Жолда полиция жолды жауып, шеруді 2 рет тоқтатуға тырысты, бірақ әкім тежеудің қажеті жоқ екенін айтты және шеру одан әрі жалғасты. Сағат 20-00 шамасында орталық алаңдағы барлық полиция қызметкерлері бұрылып, кетіп қалды. Біреулер киіз үй әкеліп, орната бастады. Осы уақытта қала әкімдігі жағынан бетперде мен капюшон киген 25-30 адам пайда болып, әкімдікті басып алуға шақыра бастады. Олар мені таниды және тыңдайды деп оларды тыныштандыруды сұрады. Алайда, мен оларға жақындаған кезде олар мені тани да қоймай, агрессивті әрекет ете бастады, айқайлады, бірақ олар ештеңені бұзып, қиратпады. Осы уақытта, диагональ бойынша қарсы беттен, облыс әкімдігінің жанында 30-ға жуық адамнан тұратын басқа бір топ ЖҚАЖ-ты (жылдам қимылдайтын арнайы жасақ) ұрысқа арандатып, 21-00 сағаттан кейін қалалық әкімдікке қарай бет алды. Алайда олардың соңынан ешкім

ерген жоқ және арандатушылыққа көнбеді. Алаңда ғаламтор өшірілді. Сағат 03:15-те алаңда жарық дыбысты гранаталар жарылып жатқандығы туралы хабарланды. Біз қайтып оралып, алаңға кіруге тырыстық. Бірақ, бізді жібермеді, өйткені барлық жерде полиция қызметкерлері болды, наразылық білдірушілер болған жоқ. Содан кейін мен ұсталып, 10 күн әкімшілік қамауға алындым. Орал қаласында ғимараттарды қирату, тонау және бейбіт азаматтарды ату болған жоқ».

Алматы қаласында митингілер 4 қаңтарда түске дейін бейбіт түрде өтті. 4 қаңтардан 5 қаңтарға қараған түні демонстранттар Республика алаңына кедергісіз жетті. Онда ұйымдасқан, агрессивті және қарулы топтар мен қарақшылар полиция қызметкерлерін ұрып-соғып, полиция көліктерін, дүкендер мен мейрамханалардың терезелерін қирата бастады. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері жарық шу гранаталарын қолдануға мәжбүр болды. Наразылық білдірушілердің жекелеген агрессивті топтары қала әкімдігінің ғимаратын басып алуға әрекет жасады. Таңертеңгі сағат 4-те митингілерді полиция мен әскери жауынгерлер таратты. Бірақ 5 қаңтарда, бірінші жұмыс күні, таңертең, наразылық білдірушілер қайтадан қаланың барлық шетінен жиналып, алаңға ағыла бастады, оларды агрессивті адамдар бетперде киіп, капюшон киіп, әкімдікті басып алуға шақырды. Алаңға машиналармен және «жедел жәрдем» көліктерімен (ескі үлгідегі машиналар) қару-жарақ әкелініп, сұрағандардың қолына таратыла бастады. Сағат 14-тен кейін әкімдікке шабуыл басталды, нәтижесінде олар әкімдікті басып алып, өртеді. Осыдан кейін көпшілік Тұңғыш Президенттің резиденциясына шабуыл жасай бастады. Сағат 17.00-ге қарай куәгерлердің айтуынша, Ұлттық гвардияның полицейлері мен сарбаздары «үйлеріне тарап кету» туралы бұйрық алғандығын айтып, алаңнан кете бастаған.

29 жастағы жәбірленуші Әділбекұлы Саят Алматы қаласында балалар массажымен, сондай-ақ кәсіби фото және бейнетүсіріліммен айналысады. 5 қаңтарда түс кезінде Саят қызына дәрі іздеп үйінен шығып, дәріханаға кетті. Ол қалада не болып жатқанын мүлдем білмеді, өйткені сол күні ғаламтор өшірілген және олар жатын ауданында тұратындықтан теледидарды көптен бері пайдаланбайтын еді. Үйдің жанында дәріханалар жабық болды. Содан Саят дәріханалар жаңа жылдан кейін әлі ашылмады деп ойлап, ауруханаларда дәріханалар ашық болуы керек деп 7 қалалық ауруханаға барды, бірақ олар да жабық болды. Ол сол жерде Ташкент және Әшімов көшелеріндегі жолдарды топтасқан адамдар жауып тастағанын көрді. Олар Саяттың көлігін жібермей, қайда бара жатқанын сұрады да, «Бәрібір кетіп бара жатырсың, адамдарды өзіңмен бірге алып, алаңға барасың» деді. Саят бас тартты. Ол көлікті

тастап, Гоголь көшесіндегі орталық дәріханаға жолшыбай көлік ұстап баруды жөн көрді. Бір көлік оны Сайранға дейін жеткізілді. Онда ол басқа тобырмен кездесті. Олар барлық өтіп бара жатқан адамдарды ұрып-соғып, оларды алаңға баруға мәжбүрлеп жатқаның, өте агрессивті адамдардың Wolt жеткізуші жігітті ұрып-соғып жатқанын көрді. Саят қашып кетейін деген еді, бірақ екеуі оны қуып жетіп, ұстап алды. Біреуі телефоны бар қалта жақтан ұрып, оны сындырды. Осылайша Саят көпшілікпен бірге жүруге мәжбүр болды. Олар көліктерді тоқтатып жатты, егер көлік тоқтамаса, оның артынан тастар, металл құбырлар лақтырып, машиналардың терезелерін сындырды. «Көліктердің бірін дәрекі түрде тоқтатып, мені және басқаларды отырғызып, алаңға жіберді. Онда бәрімізді Сәтбаев-Фурмановқа жинап, тарап кетпес үшін сырттай қоршауға алып, күзетіп отырды».

Мамай Жанболаттың жұбайы, Иманбай Инга, 33 жаста, Алматы қ.:
«Бейбіт азаматтар өте көп болды, олар ештеңе істемеді, жай ғана бақылап отырды. Бірақ бұзып, қиратқан агрессивті тобыр да болды. Бір кезде агрессивті тобырдан бір адам: «Вон Мамай!» деп айқайлады. Сол кезде қолында таяқтар мен басқа да заттар бар адамдар Жанболатқа шабуыл жасай бастады. Басқа адамдар Мамайды қорғап, оны шетке шығарғанда, шабуылдаушылардың бірі тапаншаны қабынан шығарып ала бастады. Осы кезде белсенді Қайрат Ердебаев «маған бірінші оқ атасың» деп тапанша ұстаған адамға қарай жүгірді. Оның бағытына қарай жүгіріп бара жатқанын көрген тапаншасы бар адам артқа шегінді. Осы уақытта біз Жанболатты алып, жолшыбай көлікті тоқтатып, үйге қайттық. Біз бұл арандатушылардың кім екенін, кімнің адамдары екенін білмегендіктен, полицияға да, медициналық мекемелерге де сене алмадық. Кейін алаңнан Қайрат Ердебаев маған хабарласып: «Мен тапаншаны көрдім, бұл жауынгерлік тапанша» деді. «Жанболаттың өміріне қауіп төніп тұр» деп айтты. Осыдан кейін біз Жанболатты қауіпсіз жерге апардық».

Осы уақытта Семей, Тараз және Талдықорған қалаларындағы азаматтар бейбіт митингілерге шықты. Бүкіл ел бойынша ғаламтор өшірілгеннен кейін наразылық білдірушілерді ату туралы ақпарат құқық қорғаушыларға ұялы байланыс арқылы түсе бастады. Әкімдікті басып алғаннан кейін Тұңғыш Президенттің Резиденциясы тарапынан митингіге шыққандарға оқ атылды (куәгерлер мерген туралы айтады), олардың арасында қаза тапқандар болды және оқ атқан адамды табуға әрекет жасалып, резиденцияға шабуыл басталды. Әкімдік пен резиденцияны наразылық білдірушілер басып алды, оларға оқ атылу тоқтатылды. 5 қаңтарда Алматы

қаласында құқық қорғаушылардың айтуынша, 48 адам қаза тапқан. Әрі қарай, қалада террористер жоқ, әскери және полиция қызметкерлері өздерінің бейбіт азаматтарын атып жатыр деген қауесет тарады.

2023 жылғы 21 ақпан. Алматы қаласы Бостандық аудандық қылмыстық істер жөніндегі соты, 3-отырыс. Қаңтардағы оқиғаларға қатысу бойынша 5 күдіктінің соты (қайтыс болғаннан кейін).

Тергеуші Б.Ильясов сотталушылардың монитор экранында тінтуірмен көрсете отырып, отырысқа қатысушыларға Президенттің Алматыдағы резиденциясына шабуыл жасауға қатысқан сотталушы, өлтірілген Керимов Серикке түсініктеме береді: «2022 жылғы 5 қаңтарда осы видеода ол Достық көшесімен резиденцияға қарай жүреді (тергеуші монитор экранында тінтуірмен көрсетеді және отырысқа қатысушыларға түсініктеме береді). Міне, біз оны қалған тәртіпсіздік жасаушылармен бірге Резиденция қоршауының жанында көреміз. Қолында қалқаны бар Резиденция аумағына ену кезінде оған оқ тиіп, ол кейін қоршауға қарай жорғалайды» деді.

Судья Д. Маукеев: Қайдан атылып жатыр?

Тергеуші Б. Ильясов: Резиденция тарапынан (сот стенограммасынан)³⁷.

Алматы қаласы, куәгер, 45 жаста, С.А. айтады: «2022 жылғы 5 қаңтарда сағат 22:30 шамасында қоғам қайраткері Рысбек Сәрсенбай белсенділер тобымен бірге «Қазақстан» Телерадиокешенінің (Сәтпаев көшесі-Желтоқсан көшесі) ғимаратында болып, азаматтарға арандатушылыққа берілмеуге өтініш білдірмек болды. Осы кезде «Газель» көлігі ғимаратқа жақындап келіп, ішінен бетперде және азаматтық киім киген 8-10 адам (олардың бірі Қызыл жилет киген) қолындағы тастармен ғимараттың шыны терезелерін шетінен кәсіби түрде сындыра бастады. Содан кейін олар ғимараттың фойесіне таяқ ұстап кіріп, барлық мүлікті ештеңеге қарамастан қиратып, сындыра бастады. Олар ғимараттың 4 күзетшісін тепкіге жықты, бірақ ештеңе алмады, тонамады, содан кейін олар қалай келді солай кетіп қалды».

5 қаңтарда Президент Тоқаев Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымына (ҰҚШҰ) қатысушы мемлекеттердің басшыларына көмек сұрап жүгінді, ал 6 қаңтардан бастап республика алаңында-Алматыдағы орталық алаңда – ҰҚШҰ әскерлерінің кіруіне жол бермеу талабымен белсенділер мен бейбіт азаматтар

37 <http://tirik.info/21-fevralya-sud-5-h-podozrevaemyh-posmertno-v-uchastii-v-yanvarskih-sobytiyah-bostandykskij-rajonnyj-sud-po-ugolovnym-delam-3-zasedanie/>

қайта жиналды. Оларда «Қаруы бар бітімгершілер – бітімгер емес», «Ұрма, атпа!» деген ұрандар болды.

Құжаттау орталығы ҚР ҰҚК-нің төрағасы Мәсімов бастаған бірқатар жоғары лауазымды қызметкерлері қамауға алынғаннан кейін жағдай қалыпқа келе бастағанын, көшелерден оқ өтпейтін жилетпен, қара бетпердемен және қолында рациямен жүрген барлық адамдар, сондай-ақ қарулы топтар жоқ болып кеткенін құжаттады.

6 қаңтар күні сағат 17:30 шамасында Республика алаңына жиналғандар «Біз қарапайым халықпыз, біз террорист емеспіз!!!» деп жазылған плакаттарын жайды және өз талаптарын ұрандатты. Сол күні куәгерлердің айтуы бойынша алаңда таңертең әскери адамдар болды, олар сағат 18:30 шамасында ескертусіз бейбіт наразылық білдірушілерді тарату үшін атыс қаруын белсенді қолдана бастады және бұл үлкен адам шығынына әкелді. Белсенді Нұралия Айтқұлова өлтірілді.

7 қаңтарда Арман Джумагелдиев (БАҚ таратқан ақпаратқа сәйкес, қылмыстық беделі бар «жабайы Арман» деген лақап атпен белгілі)³⁸ тұтқындалды, ол 5 қаңтардан бастап тәртіпсіздіктер кезінде байқалған және алаңда агрессивті адамдар тобын басқаруға тырысқан.

Сол күні Президент Тоқаев терроризмге қарсы штабтың отырысын өткізді, онда «конституциялық тәртіп негізінен елдің барлық аймақтарында қалпына келтірілді. Жергілікті органдар жағдайды бақылайды. Бірақ террористер әлі де қару қолдануда, азаматтардың мүлкіне зиян келтіруде. Сондықтан терроризмге қарсы акциялар содырлар толығымен жойылғанға дейін жалғасуы керек» және ҰҚШҰ негізінен стратегиялық нысандарды жабу және күзету функцияларын жүзеге асыру үшін шектеулі уақытқа келді деп айтты³⁹.

Содан кейін азаматтарға мемлекеттік теледидар арналарының экрандарынан елге 20 мың лаңкес шабуыл жасағаны туралы Президент хабарлады⁴⁰. Азаматтарды сақ болуға, қырағылық танытуға және күмәнді адамдардың кез-келген күдікті әрекеттері туралы хабарлауға шақырды. 10 қаңтарда Youtube-те Президент Тоқаевтың ҰҚШҰ-ның кезектен тыс онлайн-саммитінде Қазақстан ауқымды дағдарысты және мемлекеттік төңкеріске әкелетін әрекетті бастан өткерді деген мәлімдемесі таратылды: «Барлық жауынгерлік әрекеттер бірыңғай

38 https://www.inform.kz/ru/prezident-kazahstana-provel-zasedanie-kontrterroristicheskogo-shtaba_a3882105

39 https://www.inform.kz/ru/prezident-kazahstana-provel-zasedanie-kontrterroristicheskogo-shtaba_a3882105

40 <https://www.youtube.com/watch?v=gViUmbejQng>

орталықтан үйлестірілді және бұл арнайы мылтықтары бар мергендерді қосқандағы жақсы дайындалған мамандардың шабуылдары болды. Лаңкестер өз байланыстарын пайдаланды, бес есе артықшылыққа ие болды, агрессия бір мезгілде Қазақстанның 11 өңірін қамтыды». Сондай-ақ, «Президенттің Нұр-Сұлтандағы резиденциясының айналасында содырлардың жиналғанын көрдік» деген, «әскери қызметшілердің кесілген бастары», сондай-ақ «бандиттер шабуылдап, мәйіттерді мәйітханалардан алып кетті» деген ақпарат таратылды, ал Қазақстандағы жағдай «лаңкестік соғыс» деп бағаланды⁴¹.

Теледидар мен ұялы байланыс үзілістермен жұмыс істеді, сонымен қатар ұялы байланыс арқылы Қазақстаннан тыс жерлерге қоңырау шалу мүмкін болмады. Алматы қаласында тәртіпсіздіктердің 3 күнінде ҚР ҰҚК 3 нысанына шабуыл жасалды, ҰҚК қалалық департаментінің ғимараты қауіпсіздік күштері тарапынан қарсылықсыз басып алынды, 6 полиция департаменті, 7-ден астам қару-жарақ дүкені, оның ішінде «Анна», «Қорғау» және «Алпамыс» дүкендеріне шабуылдар болды, әуежайды басып алуға әрекет жасалды, «Көктөбе» телемұнарасына шабуыл жасалды, қала бойынша банкоматтар, тұрмыстық техникалары мен қымбат телефондары бар дүкендер бұзылды. Осындай жағдай Талдықорған, Тараз, Ақтөбе, Қызылорда, Семей, Өскемен, Шымкент қалаларында да қолданылған. Алаңдарда өртенген және тоналған әкімдік ғимараттары, жиналмаған мәйіттер, өртенген көліктер, сынған ағаштар, көптеген патрондардың гильзалары мен оқтардың өздері қалды.

9 қала бойынша қаңтар оқиғаларын құжаттау орталығына куәгерлердің сұхбатынан:

Шымкент қ.: «4 қаңтар күні сағат 22:00 шамасында «Колос» аялдамасының жанындағы 9 қабатты үйлердің алдында күш қолданылып, барлық адамдарды қатарынан ұстады және бейбіт митингіге жол бермеу үшін тұтқындарды тасымалдауға арналған көлікке отырғызып жатты. Олар жасанды айқай-шу шығару үшін жай ғана үйіне бара жатқан адамдарды да ұстады. Әл-Фараби алаңында 1500-ден астам адам болды».

Семей қ.: «5 қаңтарда әкімдік ғимаратында бірнеше ондаған арандатушылар келгенін білген азаматтық белсенділердің таныстарын көрдім, біз оларды бірінші рет көріп отырмыз, мүлдем бейтаныс, белсенділер емес, полиция қызметкерлеріне шабуыл жасап бүлікті

41 <https://www.youtube.com/watch?v=V55mhs-7mZU>

бастады. Біз адамдарды арандатудан сақтадық, полиция қызметкерлерін қорғадық, бірақ олар бұзып-жарып өтіп, бәрін қирата бастады».

Талдықорған қ.: «5 қаңтарда 3 мыңға жуық адам болды. Бәрі бейбіт жүріп жатты, бірақ әскери БТР-лер кіре бастады, полиция департаменті жақтан тастары ұшты. Митингілердің арасында көпшілікті мазақ еткен арандатушылар да болды. Жиналғандардың қолында ешқандай қару болған жоқ және олар заңсыз әрекеттер жасаған жоқ. Бұл бейбіт митинг болды. Бірақ әскери сарбаздар және арнайы жедел әрекет ету бөлімі адамдарды атуға кірісті. Алаңның барлық жерінде пластикалық патрондары бар 12 калибрлі оқтар жатты. Қаланың барлық басшылығы қашып кетті».

Тараз қ.: «6 қаңтарда «Супер Катар» саябағына жақындаған кезде ақшалай қаражат таратылып жатқандығын естіп, досыммен бірге қызығушылық танытып, көргіміз келіп, сол жаққа бет алдық. Аталған ғимараттың жанында дәрігерлер сияқты, ақ бетперде киген бейтаныс адамдар көп болғанын көрдік. Ал полиция департаменті ғимаратының алдында автоматтар мен тапаншалар қоқыс сияқты шашылып жатты».

Қызылорда қ.: «14 жасар ұлымен бірге Қазақстанның жалаушаларын қолымызға алып, бағаның көтерілуіне өзіміздің наразылығымызды білдіргіміз келіп, митинг орнына біздер де бардық. Митинг облыстық МАИ маңындағы «Магнум» сауда орталығының алдында өтті. Біз наразылық білдірушілерге жалаушаларымызды желбіретіп жақындаған кезде, бізді, яғни жалаушаларды ұстағандарды атуды бастады. Біз жүгіріп, каналды паналадық. Сол жерде күтіп, содан кейін үйге қайтып келдік. Бізге оқ тиген жоқ».

Ақтөбе қ.: «7 қаңтарға қараған түні таңғы сағат 4-те жарылыстардан ояндық. Екі рет жаңғырды. Күйеуім терезенің жанында тұрып: «Адамдар әлі де сонда қалған ба?» деді. Содан кейін автоматтың атылған дауыстары естілді. Бұл 20 минутқа созылды. Содан кейін бәрі басылды».

Атырау қ.: «Прокуратура ғимараты тақталармен толықты. Әкімдіктің жанынан өтіп бара жатып, түтін құтыларын көрдім. Мен лаңкестерді көрмедім, алаңда ешкім қорқытпады, мен «неге ҰҚШҰ шақырды деген» наразылықты естідім.

Астана қ.: «Тілендиев көшесіне бардық, онда шамамен 15-20 адам жинала бастады, кенеттен автобустардан қара формада және балаклавалар киген 60-қа жуық адам жүгіріп шықты. Олар маған газ құтысын сеуіп, мені ұрып-соғып, ПАЗ автобусына лақтырды. Митинг орны қосалқы бөлшектер базарына қарама-қарсы Рабочая мен Тілендиев көшелерінің қиылысында болды».

Өскемен қ.: «7 қаңтарда жұма намазынан кейін, айқай-шу естілгендіктен алаңда не болып жатқанын көрейін деп шештім. Онда көзден жас ағызатын гранаталар лақтыра бастады. Кенеттен мен бір жігітті ұрып-соғып, оның рациясын жұлып алып, «Ол жәбірленуші!» деп айтып жатқанды көрдім. Ол ҰҚК-нен болып шықты және дәл соның өзі кафельдерді сындырып, бәрін бұзып қиратуға шақырды. Дәл осы жігіт жауап алу кезінде маған электрошокер қолданды. Қауіпсіздігім үшін уайымдап, мен оны таныдым деп айтуға қорықтым».

11 қаңтарда Президент Тоқаев ҰҚШҰ күштерінің уақытша келгенін және оларға стратегиялық объектілерді күзету, кеңес беру және қолдау көрсету міндеттері жүктелгенін және бітімгершілік күштердің негізгі миссиясы сәтті аяқталғанын, ал екі күннен кейін ҰҚШҰ-ның біріккен бітімгершілік контингентін кезең-кезеңімен шығару басталатынын тағы да растады. Контингентті шығару процесі 10 күннен аспайтыны хабарланды.

Терроризмге қарсы операцияны Қазақстанның⁴² құқық қорғау органдары, оның ішінде «Сұңқар» күштері, «Арлан» СпН (арнайы мақсаттағы) бөлімшелері, арнайы күштердің өңірлік бөлімшелері және оның облыстар бойынша взводтары және Қазақстан ІІМ Ішкі әскерлер комитетінің СпН бөлімшесі «Бүркіт» жүзеге асырады. Қалған «лаңкестерді» қалалар бойынша тазарту жүргізіліп, митингтерге қатысушыларды жаппай ұстау басталды.

7 қаңтарда Алматы қаласында және тәртіпсіздіктерге ұшыраған басқа қалаларда автокөліктердергі полиция патрульдері пайда болды, Ұлттық ұлан сарбаздары жүрді. Барлық жерде, орталықта және алаңдардың периметрі бойымен әскери адамдар тұрды, митингілер болмады, терроризмге қарсы бөлімшелердің көмегімен тазарту жүргізілді, жеке оқтардың даусы естілді. Бұл күні ел бойынша 65 адам қаза тапқандығы құжатталған.

Құрманбаева Әлия, 52 жаста, қаза тапқан Базарқұлов Ақжолдың анасы, Алматы қ.: «Ұлым 2022 жылдың 7 қаңтарында қайтыс болды.

Туыстары Алматы қаласының «Көк-Төбе» телемұнарасы ауданында әжесінің қасында тұрады. Әжесі Ақжолды түскі асқа күтіп, сағат 13:15-те оған қоңырау шалып, Ақжол телефонды көтеріп, қазір келетінін айтты. Әжесі жарты сағаттай күтті, бірақ Ақжол келмеді. Сағат 14:00-ге жақындағанда әжесі тағы да қоңырау шалды, бірақ Ақжол қоңырауларға жауап бермеді. Сағат 16:30-да ғана оның ұялы телефон нөміріне қоңырау шалып хабарласты, бірақ телефонға мәйітхана қызметкерлері жауап беріп, А.Базарқұловтың денесін алып кету керегін хабарлады. Ұлының денесі Президент резиденциясына қарама-қарсы орналасқан Алматы қаласының орталық мұражайының астынан табылды. Ұлды кім және қалай өлтіргені белгісіз. ҚК-нің 99-бабы «Кісі өлтіру» бойынша қылмыстық іс қозғалды, туыстары жәбірленуші деп танылды. Алайда, кейіннен қылмыстық іс тоқтатылды».

Жиналған ақпарат биліктің шамадан тыс күш қолданғанын және 2022 жылдың 5, 6 және 7 қаңтарында наразылықтарды басу үшін жеңіліске ұшыраған қауіпсіздік күштерінің әрекеттері негізсіз болғанын және бұл көптеген құрбандарға әкелгенін көрсетеді. Сонымен қатар, кейіннен қатыгез репрессиялар, соның ішінде азаптау салдарынан адам өлімі және ауыр дене жарақаттары байқалды.

Билік таратқан «жиырма мың лаңкес», «екі әскери қызметкердің кесілген басы» және «зорланған әйелдер» туралы ақпарат дереу жоққа шығарылғанына қарамастан, бірқатар «халықтық» аңыздар тұрақты түрде таратылды. Олар көбінесе ақпараттың жетіспеушілігімен, биліктің объективті ақпаратқа кез-келген қол жетімділікті шектеуге, бұқаралық ақпарат құралдары мен журналистердің қызметін шектеуге, ғаламтор мен әлеуметтік желілерді бұғаттауға, билік органдарының не болып жатқанын түсіндірудің дәйексіздігімен және сәйкессіздігімен, сондай-ақ биліктің өздері жоққа шығаруға мәжбүр болған тексермеген ақпаратты таратумен байланысты болды.

Баяндама авторлары бұл аңыздарды келтіруді қажет деп санады, өйткені олар құжаттау процесінде бірнеше рет кездесе берді:

1-аңыз «Жаман ниет». Мемлекеттік төңкерісті Назарбаевтың өзі өзінің жиендері Қ.Сатыбалды мен С.Әбіштің көмегімен 3 жылға билікке оралу және оны отбасының басқа мүшесіне беру мақсатында ұйымдастырды, өйткені билік отбасының ықпалынан шығып кетті. Самат Әбіштің қамауға алынуына қатысты: экс-президент өзінің ізін басушы Қ.Тоқаевпен өзі немесе оның айналасындағылар жетекшілік ететін қарулы топтар мен бандиттік элементтер тарапынан

42 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2200002022>

зорлық-зомбылықты тоқтатудың орнына оны босатуға келісті. Бірақ Қайрат Сатыбалдының тағы бір жиенін соққыдан шығару мүмкін болмады және ол 26.09.2022 жылы 6 жылға сотталды, оның қаңтар айындағы оқиғаларға қатысы туралы бірде-бір сөз айтылмады. Бірақ, осы аңызға сәйкес, ол Н.Назарбаевқа Ақорданың мемлекеттік төңкеріске қатысы бар екендігі туралы ескерту ретінде сотталды.

2-ші аңыз «Жолбарыс». Qantar2022 Президент Тоқаевтың арнайы операциясы болды, өйткені елде нақты Қос билік болды және ол елде әсіресе күш ведомстволарына жеткілікті әсер ететіндей толық билікке ие болмады. 2022 жылғы 5 қаңтарда Қауіпсіздік Кеңесінің шұғыл отырысын өткізу онда ҚК басшысы лауазымы Н. Назарбаевтың қатысуынсыз және оның тарапынан қандай да бір қарсылықсыз Н.Назарбаевтан Қ.Тоқаевқа берілді, бұл наразылықтарды Н.Назарбаевты оған биліктің толықтығын беруге мәжбүрлеу мақсатында Тоқаевтың өзі ұйымдастырғандығы туралы ойға әкелді. Дәл осы нұсқаны 18.01.2022 жылы Назарбаевтың қазір зейнеткер және ешқайда кетпегені туралы мәлімдемесі растайды⁴³.

3-ші аңыз «Қызы». Бұл наразылықтар Д.Назарбаеваның кек алу ретінде ойластырылды, ол 2020 жылдың мамыр айында белгісіз себептермен, күңкіл сөздермен Сенат Төрағасы қызметінен алынып тасталды, бірақ 2021 жылдың 10 қаңтарында «Нұр-Отан» партиясының партиялық тізімі бойынша Парламентке қайта сайланды. Бұл нұсқаның пайдасына газ бағасын көтеруді оның күйеуі Қ.Шәріпбаев басқарған «Қазақгаз» АҚ бастамашылық еткенін айтады, бұл бүкіл процестің триггері болды. Мемлекеттік төңкеріс сәтсіздікке ұшырағаннан кейін Д.Назарбаеваның бейресми ақпарат бойынша елден шұғыл кеткенін ескерсек, мұндай аңыз шындыққа жанасатын сияқты көрінеді.

4-ші аңыз «Гибридті шабуыл және шетелдік із»⁴⁴. Арнайы прокурор Р.Ожаровтың айтуынша, М.Әблязовпен байланысты тыйым салынған оппозициялық топтар басты кінәлілердің қатарында болып табылатын сияқты⁴⁵. Ал мемлекеттік хатшы Е.Карин⁴⁶ 2021 жылғы 20 желтоқсанда Қазақстанға түрлі бағыттар бойынша келген және 2022 жылғы

43 https://www.youtube.com/watch?v=K0ZSwtUV_bo

44 <https://naqtygazeti.kz/erlan-karin-prokomentiroval-inostrannyj-sled-v-besporjadkakh-v-kazahstane/>

45 <https://eurasianet.org/kazakhstan-prosecutors-offer-their-account-on-bloody-january>

46 https://www.oreanda-news.com/v_mire/chleny-ekstremistskih-organizatsiy-uchastvovali-v-besporjadkakh-v-kazahstane/article1407099/

7-8 қаңтарда елден әртүрлі жолдармен кеткен шетелдік экстремистік ұйымдарға кіретін адамдар тобын анықтау туралы мәлімдеді.

5-ші аңыз «Иуда»⁴⁷. Мемлекеттік төңкерісті Кәрім Мәсімов жүргізіліп жатқан өзгерістерді кері қайтару және ескі тәртіпті сақтау мақсатында жаппай тәртіпсіздіктер тудырған ескі қазақтың реакциялық күштерімен бірге ұйымдастырғандай болды⁴⁸. Рас, бұл жағдайда билікті кім алғысы келетіні және Қазақстанның келесі президенті болғысы келетіні белгісіз еді.

Аңыздар – оларда шындық болмауы мүмкін екендігі үшін де аңыз. Шынында осының бәрін кім іс жүзінде ұйымдастырды және елдің 11-ден астам аймағында бүлік пен жаппай тәртіпсіздіктерді құру үшін жауынгерлік топтарды үйлестіру жөніндегі бірыңғай штаб қайда болды, егер мұндай орталық шынымен болған болса, оны Карим Мәсімов пен оның қарамағындағыларға қатысты қылмыстық іс пен сот процесінің материалдарынан білуге болар еді, бірақ бәрінде «аса құпия» белгісі тұр. 2022 жылы 24 сәуірде қоғам ҚР ҰҚК бұрынғы төрағасы Кәрім Мәсімовті Астана қаласының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соты 18 жылға бас бостандығынан айыруға, ал оның орынбасарлары Әнуар Садықұлов, Дәулет Ерғожин және Марат Осипов сәйкесінше 16, 15 және 3 жылға бас бостандығынан айыруға үкім шығарған кезде ғана білді. Бұл ретте ҚР ҰҚК басшылығының не үшін сотталғаны және олардың кінәсі қандай және қалай дәлелденгені мүлдем түсініксіз болып қалды.

2022 жылғы 24 ақпанда ҚР ҚК-нің 451-бабында «Билікті асыра пайдалану бойынша» көзделген қылмыс жасады деген айып бойынша қылмыстық істер бойынша мамандандырылған ауданаралық әскери соттың бұрынғы Қорғаныс министрі Мұрат Бектановтың үкімі қоғамнан толық жабық сот процесінде жарияланды және ең жоғары қауіпсіздік қылмыстық-атқару жүйесі мекемесінде жазасын өтей отырып, 12 жылға бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалды. Сондай-ақ, үкім көпшіліктің назарына ұсынылмайды.

Сағындықов Еркеғали, Алматы облысы: 7 қаңтарда Алматы қаласынан Түркістан облысына жерлеуге бара жатқан жолда Еркеғалидың көлігінде отырған анасы, ағасы және өзі оққа ұшырады. Анасы Тыныштық (78 жаста) және Ақылтай ағай (63 жаста) қаза тапты. Еркеғалидің өзі жарақат алды. Оларды кім және не үшін атып тастады, Еркеғали әлі күнге

47 <https://www.youtube.com/watch?v=-NPA0a0C-ss>

48 <https://www.zakon.kz/6380774-erlan-karin-o-yanvarskikh-besporjadkakh-my-smogli-izbezhatsionalnoy-katastrofy.html>

дейін білмейді. Олар Тарғап ауылында сағат 12-де жол бойындағы асханаға тамақ ішейін деп тоқтайды. Олар 100-150 метр қашықтықтағы Камаздан әскери киім киген адамдардың секіріп түсіп жатқандығын көреді және олар жолды кесіп өтіп асханаға қарай бет алады. Содан кейін олар көліктің жылдамдығын баяулатты. Бірақ олар кафеге жеткенде, артқы орындықта отырған ағасы бұл жер қандай да бір қауіпті екенін айтып, кетуді ұсынды. Сол кезде олардың артынан «Лада-2114» көлігі келді. Олар бір метрдей жүргенде, боратылған атыс басталды. Оқ атқан адамдар 20-ға жуық болды (IG сұхбатынан).

Гарифуллина Нұрзипа, қаза тапқан Гарифуллин Алмастың анасы, Алматы қ.: Алмас анасымен бірге Алматы қаласындағы Достық көшесінде жалдамалы пәтерде тұрды, ал Алмастың үйінің қасында азық-түлік дүкені болды, онда ол досы Александрмен бірге жұмыс істейтін еді. 6 қаңтарда Алмас Александрмен бірге бензин іздеуге шықты, өйткені олардың дүкені жұмыс істеп тұрғандықтан, олар халыққа азық-түлік жеткізді, жазбамен азық-түлік берді және дүкенді толтыру қажет болды. Рысқұлов көшесінің Ахрименко бұрышындағы жанармай құю бекетінің жанында алда келе жатқан көлік күрт бұрылады, бірақ олар бұрылған кезде оқ Алмастың иығына тиеді. Александр оны ауруханаға алып кетеді. Бірақ дәрігерлер оны құтқара алмайтындықтарын айтады. Оқ иыққа тиіп, жүректен өтіп, аяғында тоқтаған. Сөйтіп, Алмас 8 қаңтарда жерленеді. Оған эксгумация жасалады. ҚР ҚК 451-бабы бойынша қозғалған іс қылмыстық құқық бұзушылық құрамының болмауына байланысты тоқтатылды және құпияланды деп туыстарына хатпен хабарланады.

Қаңтар айындағы оқиғалардың басталуы мен хроникасын талдай отырып, бейбіт жиналыс бостандығы құқығын билік әдеттегідей өрескел бұзғандығын, азаматтық белсенділердің бейбіт наразылықтарын агрессивті ұйымдасқан топтар қолданып, зорлық-зомбылыққа ұласты деп айтуға болады. Алматыда Лобачевский көшесі, 10-үйде уақытша ұстау изоляторының барлық әкімшілік қамауға алынғандар босатылған кезде, олар наразылықтарға қатысу үшін бірден алаңға барды. Бейбіт жиналыстарға құқықты іске асырғаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылған 8,5 мыңнан астам азаматтың 3 мыңнан астамы 4-5 қаңтар аралығында ұсталып, әкімшілік жауапкершілікке тартылды және 15 тәулікке дейін әкімшілік қамауға алынды. Құжаттау шеңберінде ҚР ҚК-нің 400-бабы «Жиналыстарды, митингілерді, пикеттерді, көше шерулері мен демонстрацияларды ұйымдастыру және өткізу тәртібін бұзу» бойынша қылмыстық істер тіркелген жоқ.

Тәртіпсіздіктерге ұшыраған барлық қалалардағы оқиғаларға талдау жасай отырып, бейбіт наразылықтардың зорлық-зомбылық кезеңіне өтуінің шамамен

саяси технологиялық сценарийін әсіресе елдің оңтүстігінде жасауға болады: біріншіден, барлық жерде дерлік мұндай ауысу үйлестірілген түрде жүзеге асырылды және одан әрі зорлық-зомбылық әрекеттері синхронды, бұл шабуылдаушылардың іс-әрекеттерін дайындау мен үйлестірудің жоғары деңгейін көрсетті. Екіншіден, олар қалалардың шетінде (Алматы қаласында – үш жерде) кешкі уақытта, сағат 19:00-ден кейін басталды. Онда шағын адамдар тобы жиналды. Олар жақсы дайындалған, іс-қимыл жоспары болған, олардың арасында әртүрлі қылмыстық топтардың мүшелері болған, мүмкін олардың ұлттық қауіпсіздік немесе Құқық қорғау органдарының ішінен кураторлары болған, онлайн-әлеуметтік желілер мен мессенджерлерді қолданған деп болжауға болады. Адамдарды Жаңаөзенді қолдау үшін митингке келіп, оны қолдауға шақырды, содан кейін жиналған көпшілік қаланың орталық көшелерімен алаңға қарай жүріп, жол бойында үлкен көлемге дейін өсті, әрі қарай дайындалған ұйымдасқан адамдар (олар негізінен бетперде киіп, капюшон киіп жүргеніне назар аударған жөн, дегенмен Қазақстанда карантин мен Маска режимі алынып тасталғандықтан ешкім маска кимейтін) әкімдіктер мен мемлекеттік мекемелерді, негізінен қару-жарақ бар полиция департаменттерін басып алуға шақырды, қару-жарақ дүкендерін тонауға барды, дүкендерді, банкоматтарды, кеңсе ғимараттарын және т.б. қиратып, бүлдірді.

Ұзақ жылдар бойы наразылық білдірген қала Алматы болғанын ескерсек, онда оппозиция ең жақсы жылдары ең көп дегенде 5 мың адамды жинай алатын, ал басқа қалаларда жаппай митингілер мүлдем болмаған, Qantar2022 белгілі саяси технологияларды пайдалана отырып, бейбіт митингілерді жаппай тәртіпсіздіктерге қалай айналдыруға болатынын көрсетті. Президент Тоқаев дайындық ұзақ уақытқа созылғанын айтты⁴⁹.

49 <https://www.youtube.com/watch?v=V55mhs-7mZU>

2. Ескертусіз қасақана оқ ату туралы бұйрық (өмір сүру құқығын сақтау)

Өмір сүру құқығын сақтау терроризмге қарсы кез-келген стратегияда, әсіресе террористік актілердің нысаны болып табылатын бейбіт тұрғындардың өмірін қорғауда басты орын алады. Өмір сүру құқығы «негізгі құқық» болып саналады, өйткені басқа құқықтар өмір сүру құқығына толық және тиімді кепілдіксіз мағынасыз болады және төтенше жағдай кезінде де бұл құқықтан бас тартуға тыйым салынады. «Өмір сүру құқығы – адамның ең маңызды және негізгі құқығы. Бұл адамның барлық құқықтары туындайтын негіз болып табылады. Егер ол бұзылса, оның салдары қайтымсыз»⁵⁰.

Сондықтан мемлекет аумағында және оның юрисдикциясы шегінде адамдардың өмір сүру құқығын қорғау міндеті мемлекетке жүктеледі, бірақ мұндай міндет құқықтың үстемдігі шеңберінде орындалуы керек. Бұл мемлекеттердің құқықтық тәртіп, қылмыстық сот төрелігі немесе тіпті қарулы қақтығыстар үшін тиімді тетіктерді жүзеге асырудағы қиындықтарын ескере отырып, сонымен бірге терроризмге қарсы стратегияларға қайшы келетін жолмен өмір сүру құқығын қорғау қажеттілігін қанағаттандыру үшін өте маңызды⁵¹.

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде (АСҚХП) 6 (1) – бапқа сәйкес өмір сүру құқығы туралы негізгі ереже бар, онда: «Өмір сүру құқығы - әрбір адамның ажырамас құқығы болып табылады. Бұл құқық заңмен қорғалады. Ешкімнің де өмірі еріксіз қиылуға тиіс емес». АСҚХП 4 (2) бабына сәйкес қарулы қақтығыс немесе төтенше жағдай кезінде де қандай да бір жалтаруға жол берілмейді. Сонымен қатар, 6 (1) – бапта «ажырамас» сөзі қолданылады және одан әрі еріксіз өмірін қиюға нақты тыйым салынады. Сондықтан мемлекеттер адамдарды қылмыскерлердің немесе ұйымдасқан қылмыстық топтардың, соның ішінде қарулы немесе террористік топтардың өлтіруінен қорғау үшін тиісті алдын алу шараларын қабылдауға міндетті⁵².

Халықаралық гуманитарлық құқықтың негізгі шарттарын қарастырған кезде адам құқықтарын, атап айтқанда өмір сүру құқығын қорғау айқын болады.

50 Экономикалық және әлеуметтік Кеңестің баяндамасы E/CN.4/1983/16, п. 22

51 «Университет модульдерінің сериясынан: терроризмге қарсы күрес. 8-Модуль: Өмір сүру құқығы» БҰҰ-ның есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы» (<https://www.unodc.org/e4j/ru/terrorism/module-8/key-issues/intro.html>)

52 Бас Ассамблеяның баяндамасы A/72/316, 16 б.

1949 жылғы Халықаралық қарулы қақтығыс туралы Женева конвенцияларының 3-бабы ешқандай қолайсыз айырмашылықтарсыз соғыс қимылдарына белсенді қатыспайтын барлық адамдарға қатысты зорлық-зомбылыққа тыйым салады. Халықаралық емес қарулы қақтығыстарға қатысты II қосымша хаттама өмір сүру құқығын және оның юрисдикциясы шегінде мемлекет пен жеке адамдар арасындағы қатынастарды қорғайды⁵³.

Негізгі халықаралық құқықтық құралдар өмір сүру құқығын қорғауға бағытталған⁵⁴ және әр адамның өмір сүруге, бостандыққа және жеке басына қол сұғылмаушылыққа құқылы екенін көрсетеді. Халықаралық құқыққа берілген сілтемелер өте маңызды, өйткені Qantar2022 барысында өмір сүру құқығы барлық қаза тапқандардың басты бұзылған құқығына айналды.

Құжаттау барысында қалалар бойынша қаза тапқандар анықталды:

5 қаңтар. Қаза тапқандар саны – 80 адам: Алматы – 48, Талдықорған – 1, Шымкент – 9, Атырау – 1, Өскемен – 3, Қызылорда – 18;

6 қаңтар. Қаза тапқандар саны – 72 адам: Алматы – 55, Талдықорған – 1, Тараз – 2, Шымкент – 10, Қызылорда – 4;

7 қаңтар. Қаза тапқандар саны – 65 адам: Алматы – 34, Ақтөбе – 2, Талдықорған – 4, Тараз – 13, Шымкент -10, Қызылорда-2 адам.

Сондай-ақ, қайтыс болған 6 шетелдік: Өзбекстан, Қырғызстан, Израиль және Ресей азаматтары құжатталған. Қаза тапқандардың 98% – қазақтар.

53 https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.35_AP-II-EN.pdf

54 Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&clang=_en

1948 ж. Геноцид қылмысының алдын алу және оны жазалау туралы Конвенциясы. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-1&chapter=4&clang=_en

Балалар құқығы туралы конвенция https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&lang=en

Барлық еңбекші-мигранттар мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы халықаралық конвенция https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-13&chapter=4&lang=en

Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық конвенция <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005/signatures>

Кез келген жағдайда өлім жазасын жоюға қатысты Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы конвенцияға № 13 хаттама <https://rm.coe.int/1680081563>

Халықаралық гуманитарлық құқық. I, II қосымша хаттамалармен 1949 жылғы Женева конвенциясы <https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf>

Еріксіз өмірден айыруға тыйым салуға және белгілі бір өмірден айырудың негізсіз немесе заңсыз екенін анықтауға қатысты негізгі принциптер келесілерден тұрады: өмір сүру құқығын қорғау үшін ішкі құқықта жеткілікті құқықтық базаның болмауы; өзін-өзі қорғауды және басқаларды зорлық-зомбылықтан қорғауды қоса алғанда, заңды мақсаттың болмауы; өлімге әкелетін күш қолданудың абсолютті қажеттілігінің болмауы; заңды мақсаттан асып түсетін ол үшін қолданылатын күшті қолдану; сондай-ақ адамның өліміне әкелген жағдайларды тиімді тергеудің болмауы⁵⁵.

Төменде халықаралық құқықтың осы ережелері Қазақстандағы 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар контекстінде қаралады. Адам өлімі қарулы қақтығыстың ажырамас аспектісі екені түсінікті, бірақ өлім күшін қолдану туралы шешім қабылдау үшін қатаң критерийлер сақталуы керек еді. Біріншіден, Қазақстандағы зорлық-зомбылық деңгейі қарулы қақтығыс жағдайы ретінде немесе «террорға қарсы жаһандық соғыс» анықтамасына сәйкес сараланбайды. Қазақстандағы жағдай мемлекетаралық қарулы қақтығыс емес. Қаңтар оқиғасының тарапы белгілі бір дәрежеде ұйымдастырылған және командалық құрылымы бар топтар болды, шамасы, арнайы қызметтерге қоса өрілген және (ресми ақпарат бойынша) билікті басып алу мақсатын қойған ҚР ҰҚК жоғары басшылығы болды.

Бұл қақтығыста қаруды қолдану кезінде бейбіт және бейбіт емес азаматтар арасындағы айырмашылықты анықтау қағидаты сақталған жоқ. Билік қақтығысқа қатысушыларды ажыратуға немесе анықтауға дер кезінде ешқандай әрекет жасаған жоқ. Нәтижесінде бейбіт азаматтардың жаппай қырылуы Qantar2022 кезінде өмірден айырылу жағдайларының басым көпшілігі негізсіз және заңсыз болды деп айтуға мүмкіндік береді.

Айдос Мелдехан, 44 жаста, қаза тапқан 4 жасар Айкоркем Мелдеханның әкесі, Алматы қ.: «7 қаңтарда сағат 19-да ұлы Бауыржан (18 жаста) және қызы Жанель (15 жаста), ұлы Бекислам (7 жаста) және кенжесі Айкоркем (4 жаста) дүкенге (нан, сүт, памперстер) алуға шығып, Ақан сері, Сейфуллин, Сәтбаев көшелерімен жүрді. Қалалық әкімдікке жақындаған кезде (Сәтбаев-Желтоқсан) біреу оқ жаудырды. Әкімдік маңындағы жерасты орталығынан жарқын жарқылдар ғана көрінді. Содан кейін гүріл естілді. Көлікке бірдеңе түсті. Жүргізуші ұлым бұрылып, артқа кетуге тырысқанда, көлікке оқ жаудырды. Көлікте 20-дан астам оқ тесіктері бар. Оқ Айкоркемнің басына тиді, қыз сол жерде қайтыс болды. Оның әпкесі Жанель жарақат алды, ағалары оны 4 оқ жарақатымен ауруханаға апарды. «Біз өзіміз көліктен оқ таптық. Қызымның денесінен алынған

55 Жоғары 52-ні қараңыз

оқтар бар. Баллистикалық сараптама жасалды. Оқтарды тек әскерилер пайдаланады деп айтты. Бірақ, олар кімнің оқ атқанын дәлелдей алмайтынымызды атап өтті. Себебі «Ескертусіз қасақана оқ ату» деген бұйрық болды, сондықтан ешкім сотталмайды»⁵⁶.

Керімбаева Гаухар, 40 жаста, қаза тапқан 12 жасар Қылычбек Сұлтаннның анасы, Алматы қ.: «5 қаңтар күні кешке сағат 20-30-да ұлым Сұлтанмен бірге үйден шығып, жатақханадағы дүкенге кірдік. Біз дүкенде күтіп тұрдық. Осы кезде тарсыл басталды. АИД ғимаратының артында Сайран көлі бар. Сол кездері, 5-қаңтар да Жаңа жыл күндері болғандықтан, күн сайын кешке от-шашулар болатын. Қайтып бара жатқанда, ұлым бұл от-шашуларды телефонына түсіріп келе жатты. Бір кезде тарсыл болды. Мен АИД төбесіне қарағанда, олар сол жерде оқ жаудырып жатты. Содан кейін біз бұл шынайы атыстар екенін түсіндік. Мен Сұлтанға бұрылып, «Жүр үйге кеттік» деп айтқанымда, ол ұялы телефонын алып, тарсылды от-шашулар деп ойлап, камераға түсіріп жатқанын байқадым. Ол бейне камераға түсіруді аяқтап, бұрылып, жүгірмекші болды, бірақ, сол кезде құлап түсті. Мен алдымен ол сүрініп қалды, деп ойладым. Содан кейін басынан қан аққанын көрдім. Содан кейін ол орнынан тұрмады... Бұл ауданда митингілер болмаған. Бәрі тыныш болған. Мен Президент пен қала әкімі Сағынтаевтың атына E-Otinish арқылы неге оқ атқандарын сұрап жаздым, өйткені ол кезде атуға бұйрық болған жоқ еді ғой...».

Тағы бір маңызды мәселе, Қазақстан билігі өз әрекеттерін қажетті қорғаныспен ақтай отырып, адам өмірін еріксіз қиюды жүзеге асырды.

ҚР ҚМ 23.02.2022 ж. №4/32-ЗТ-Т-305 жауабы: 2022 жылы 5-19 қаңтар аралығында Қазақстан Республикасының аумағында төтенше жағдай режимі қолданылды. Бұл ретте, міндетіне құқықтық тәртіп, оның ішінде елді мекендерде патрульдеуді қамтамасыз ету кіретін Ішкі істер органдары қызметкерлерінің және Ұлттық ұлан әскери қызметшілерінің қаруды қолдануына қатысты мәселелер Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің құзыретіне жатады. Осыған байланысты патрульдеу ережелері мен қаруды қолдану тәртібі туралы неғұрлым толық ақпарат алу үшін ИМ-ге жүгіну ұсынылады.

ҚР ИМ 21.02.2022 ж. №5-5-58/ЗТ-Т-1629 жауабы: Қазақстандағы қаңтар айындағы оқиғалар кейіннен жаппай тәртіпсіздіктерге, соның

56 <https://kaztag.kz/ru/news/otets-ubitoy-trekhletney-aykorkem-skazali-ne-zamorachivatsya-prikaz-strelyat-na-porazhenie>

ішінде әкімшілік ғимараттарды өртеуге, құқық қорғау және арнаулы органдардың қызметкерлері мен әскери қызметшілеріне шабуыл жасауға, тонауға, кісі өлтіруге, тонау мен қарақшылыққа ұласқан заңсыз митингілерден (наразылықтардан) басталды. Осыған байланысты қарулы шабуылдарға тойтарыс беру, қаруды тартып алуға жол бермеу, азаматтардың қылмыстық қол сұғушылықтан қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін және т. б. полиция қызметкерлері, Қорғаныс министрлігі мен ҰҚК әскери қызметшілері заңнама нормалары негізінде қылмыскерлерге қатысты қару қолданды.

Президент Тоқаев нақты дәлелдермен расталмаған күдік негізінде адам өмірін еркісіз қиюды ақтауға дайын екенін көрсетті. Ол берген бұйрық, қарулы адамдардың мемлекеттік органдар мен полиция бөлімшелеріне жасаған шабуылдарымен байланысты болса да, жазықсыз бейбіт тұрғындардың өліміне әкелді, әсіресе олардың тарапынан ешқандай қауіп төнбесе де және олар ешкімге шабуыл жасамаса да қайтыс болды. Күш құрылымдарының мақсатты түрде адам өмірін қиюы халықаралық гуманитарлық заңмен тыйым салынған алдын алу және жазалау шарасы ретінде жасалды. Егер әскери қызметшілердің өздеріне тікелей қауіп төндіретіні немесе жақын маңдағы адамдарды қорғайтыны туралы нақты және сенімді дәлелдер болмаса, мұндай шараларға тіпті қарулы қақтығыс жағдайында да жол берілмейді. Мақсатты түрде адам өмірін қиюды ақтайтын абстрактілі емес, жақын арада болатын тәуекел айқын және негізделген болуы керек⁵⁷. Qantar2022 кезінде негізсіз адам өмірін қию тек күш құрылымдарының Президенттің қасақана оқ ату туралы бұйрығы, елде төтенше жағдай режимі және коменданттық сағат енгізілгендігі негізінде жүзеге асырылды.

Биткембаев Дәурен, 31 жаста, қаза тапқан зейнеткерлер Құлсұлтанова Гүлзифа мен Биткембаев Қуаттың ұлы, Алматы қ.: 7 қаңтарда ол отбасымен және ата-анасымен бірге отбасылық түскі ас ұйымдастырды. Сол күні Магнумдар жұмыс істеп жатты, ал балалар көшеде ойнады. Түстен кейін ата-анасы үйлеріне қайтуға шешім қабылдады. Сағат 21.00 шамасында ұлы ата-анасына үйге қалай жеткенін білу үшін қоңырау шала бастады. Бірақ олар жауап бермеді. Кеш болғандықтан және көп ұзамай коменданттық сағаттың уақыты жақындағандықтан, ол 8 қаңтарда таңғы 8-де ата-анасының үйіне барды. Бірақ үйде ешкім болмады. Ол ата-анасын іздей бастады. 3 күн қалалық ауруханалар мен мәйітханалардан іздеді, бірақ таппады. Үш күннен кейін Сәтбаев-Фурмановта зейнеткерлермен бірге көлік өртеніп кеткенін білдік. Біз сонда бардық. Онда

57 Жоғары 52-ні қараңыз

көлік болған жоқ. Полицейлердің айтуынша, денелер өртеніп кеткен, тек күйдірілген денелер мен денелердің қалдықтары, ананың тістері, әкесінің бас сүйегінің қалдықтары, өртенген телефон, үй кілттері табылған. Бұл біздің ата-анамыз екені түсінікті болды. Өрттен кейін қалған дене сүйектерінің бөлігі бір айдан кейін алдық. Бірінші рет өзіміз – әпкем мен ағаммен бірге жерлілік, екінші рет – сүйектерінің бір бөлігін тексергеннен кейін тағы жерлілік. Тергеуші істің жабылғанын және құпияланғанын хабарлады.

Әлемдік тәжірибеде мемлекет басшысы наразылық білдірушілерді тарату үшін өз азаматтарына қарсы зорлық-зомбылық қолдануға шақырған жағдайлар болды. Мысалы, Президент Башар Асад өзінің әскери күштерін шерушілерге қатысты қасақана оқ атуға шақырған кездегі 2011 жылы болған Сириядағы көтеріліс. Бұл елде жаппай зорлық-зомбылық пен азаматтық соғысқа әкелді.

Қазақстанда «Құқық қорғау қызметі туралы» заңның 59-бабына сәйкес «атыс қаруы және өзге де қару, арнаулы құралдар және дене күші қоғамға қауіпті әрекеттерді тоқтату, құқық бұзушылықтардың сипаты мен нақты ахуалдарды ескере отырып, оларды жасаған адамдарды ұстау және құқық қорғау органдарына жеткізу мақсатында қолданылады»⁵⁸. Ал Заңның 61-бабына сәйкес атыс қаруын және өзге де қаруды қолдану қажетті қорғаныс кезінде және аса қажет болған жағдайларда, сондай-ақ қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғау, қоғамдық тәртіпті қорғау, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл жасау жөніндегі қызметтік немесе қоғамдық борышын атқарып жүрген қызметкерлер мен адамдарға жасалған шабуылға тойтарыс беру кезінде және т.б. кезде ғана мүмкін болады.

Qantar2022 қаңтар оқиғалары Қазақстан тарихындағы ең ірі және зорлық-зомбылық наразылықтарының бірі болды. Олар азаматтардың құқықтары мен бостандықтары, сыбайлас жемқорлық және әлеуметтік әділеттілік туралы маңызды мәселелерді көтерді. Назылық білдірушілердің көпшілігі бейбіт мінез-құлық танытты, бірақ оларға қосылып кеткен, рациялары бар ұйымдасқан топтар зорлық-зомбылық жасай бастады. 2022 жылдың 5 қаңтарында Президент Тоқаев наразылық білдірушілерді «террористер» деп атады және оларды тарату үшін әскер жіберді. 10 мыңнан астам шерушілер ұсталды. Президент К.Тоқаев 7 қаңтарда теледидар арқылы бұйрық жариялады, онда ол құқық қорғау органдары мен армияға «Ескертусіз қасақана оқ атуға»⁵⁹ бұйрық бергенін, бұл

58 «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 06 қаңтардағы по380-IV ҚРЗ Заңы 11.07.2022 ж. өзгертулер мен толықтырулармен <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380>

59 Қазақстан: қауіпсіздік күштеріне «ескертусіз ату» бұйрығы-апатқа тікелей жол, 7 қаңтар

қаруды өздігінен қолданудың алғышарттарын жасағанын және адам өмірін еріксіз және заңсыз қиюға әкелгенін мәлімдеді.

Әскери қызметкерлер Президенттің бұйрығына дейін өлімге әкелетін қаруды қолдана бастады деген пікір қалыптасуы мүмкін. Алайда, Президент Тоқаев «Хабар 24» телеарнасына берген сұхбатында «Көпшілік алдында мәлімдеме жасағанға дейін, біз қарулы бандиттерге оқ жаудыруымыз керек. Мен жауапкершілікті өз мойныма алдым, өйткені дәл осындай жағдайларда мемлекет басшысы жауапкершілікті өз мойнына алуы керек»⁶⁰ деген шешім қабылдағанын айтты және осы сәтте «мен үшін мемлекет мүддесі мен азаматтарымыздың қауіпсіздік мүдделері бәрінен де жоғары» деп мәлімдеді.

16.11.2022 ж., Алматы гарнизонының әскери соты, қатардағы жауынгер Злуняев Маркқа үкімді жария ету, 18404 ә/б, Алматы қаласында қойшы **Ерназар Қырықбаевтың** қаза тапқаны үшін ҚР ҚК 451-бабы бойынша қауіпсіздіктің орта деңгейдегі мекемесінде 6 жыл бас бостандығынан айырды.

Сотталушы Злуняев Марк үкім жарияланғаннан кейін: «Ең алдымен, жәбірленушіге көңіл айтқым келеді, мен өлтіргім келмеді, біреуді арнайы өлтіру, отбасын асыраушысынан айыру ниетім болған жоқ. Мен жай ғана қызметте болдым және тапсырманы орындадым, мен жай ғана бұйрықты орындадым. Болғаны осы және басқа айтарым жоқ» деді (сот стенограммасынан)⁶¹.

17.03.2023 ж., Алматы гарнизонының әскери соты, Талдықорған қаласында **Сейітқұловтар отбасынан 2 адамның** қаза болу фактісі бойынша ҚР ҚК 451-бабы бойынша айыпталушы қатардағы жауынгер Данияр Егінбаевқа қатысты сот тыңдаулары, 18404 ә/б.

Жәбірленушілердің өкілі Д. Дәулетғариева: «Сіз бір ғана Егінбаевты соттау керек деп санайсыз ба?» деп сұрады.

Куәгер қатардағы жауынгер Самарский И.: «Ешкім сотталмауы керек, барлығы Президенттің жоғары бұйрығын орындады» деді (сот стенограммасынан)⁶².

Бір жылдан кейін, 2023 жылы 5 қаңтарда ҚР Парламенті Мәжілісінің отырысында ҚР Бас прокуроры Берік Асыллов: «Қауіпсіздік күштері жауынгерлік қаруды алғаш

60 <https://www.youtube.com/watch?v=seRvN2mjHJA>

61 <http://tirik.info/osuzhdyon-pervyj-voennyj-zastreliivshij-pastuha-krykbaeva-vo-vremya-yanvarskih-sobytiy/>

62 <http://tirik.info/nikto-ne-dolzhen-byt-osuzhdyon-vse-vypolnyali-vyshestoyashhij-prikaz-prezidenta-qantar2022>

рет 2022 жылғы 5 қаңтарда сағат 16.00-де Президент резиденциясын қорғау кезінде қолданды. Бұдан әрі қаруды қауіпсіздік күштері полиция ғимараттарына, әкімдіктерге, басқа объектілерге, яғни тәртіпсіздіктер зорлық-зомбылық кезеңіне өткен кезде шабуылдарды тойтару кезінде қолданды. Содан кейін қалаларды қарулы жауынгерлерден «тазарту» кезінде қолданды. Яғни, шабуылдаушыларға оқ Ел Президентінің белгілі сөзінен әлдеқайда бұрын атылды» деп мәлімдеді.

Оның айтуынша, іс жүзінде қауіпсіздік күштеріне қылмыскерлерге ескертусіз оқ ату үшін арнайы команда қажет емес. «Құқық қорғау қызметі туралы»; «Ұлттық ұлан туралы»; «Лаңкестікке қарсы іс-қимыл туралы» заңдардың тікелей нормалары бар, олар адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төнген кезде шабуылды тойтару үшін жауынгерлік қаруды қолдануға мүмкіндік береді. Дәл осындай қауіпті жағдай күндіз 5 қаңтарда қалыптасып, жағдай оқшауланғанға дейін – 8 қаңтарға дейін сақталды».

Құжаттама нәтижелерінен қаруды әскери және полицейлердің 2022 жылдың 5-7 қаңтарында қолдануы бейтарап және заңсыз болғандығын ескеру керек. Бейбіт наразылық білдірушілерге де, бүлікшілерге де, кездейсоқ өтіп бара жатқан адамдар мен тонаушыларға да резеңке оқтар, гранаталар, көзден жас ағызатын газ және атыс қаруы қолданылды.

ҚР «Құқық қорғау органдары туралы» Заңының 62-бабының 6-тармағына сәйкес «қызметкерлердің атыс қаруын және өзге де қаруды, арнайы құралдарды, дене күшін өз өкілеттіктерін асыра пайдалана отырып қолдануы заңда белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады». Осыған байланысты, егер құқық қорғау органдары мен әскерилер тарапынан Президент Қ.Тоқаевтың «Ескертусіз қасақана оқ ату» бұйрығын орындау контекстінде қару қолдануға байланысты теріс пайдаланулар немесе өкілеттіктер асып кетсе, олар заң бойынша азаматтардың өмірін еріксіз қиғаны үшін жауап беруі тиіс. Алайда, бұлай болмай жатыр. Сонымен қатар, ҚР Бас прокуратурасының 2023 жылғы 5 қаңтардағы ақпаратынан 213 азаматтық адамның қаза болу фактісі бойынша 180 материал бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру қылмыстық құқық бұзушылық құрамының болмауына байланысты тоқтатылды, 19-ы үзілді (8-адам анықталмағандықтан, 11- адам тағайындалған сараптамааларға байланысты), 12 іс өндірісте және 2 іс сотқа жолданды⁶³. Сонымен қатар, азаптаудан 6 адамның қайтыс болуына байланысты істер сотқа берілді.

Қарапайым қисынға сүйенсек, Қазақстан билігі мен Президент Тоқаевтың өзі Президенттің бұйрығын өз бетінше (немесе әдейі!) түсіндіріп, өкілеттіктерін асыра

63 <https://www.youtube.com/watch?v=A9quA2YVojs&t=21s>

пайдаланып, бейбіт азаматтардың өліміне әкеп соқтырған өлім қаруын қолданғандардың барлығының ақиқаты мен жазасын анықтауға мүдделі болуы тиіс.

Жиналған құжаттар «Атыс қаруы Калашников автоматтарының иір ойықты оқпаны (калибрі 5,45 мм) «АКСУ-74» атты моделі, «ПП 90М1» моделінің ойық оқпаны бар тапанша-пулеметтері (калибрі 9 мм), Калашников пулеметтері (калибрі 7,62 мм), Макаров тапаншалары, «Глок» тапаншалары және түрлі типтегі «Condor» жарық-шу гранаталары, HAND Grenade-CS SC 01/20 газ қол гранаталары, «Тандем» травматикалық қаруы, сондай-ақ Форт-500М бытыралық мылтық және басқалары» қолданылғанын көрсетеді, бұл ауыр дене жарақаттарын келтірді немесе өлімге әкеп соқтырды. Сот талқылаулары барысында ұсынылған және құжаттау барысында жиналған бейнежазбаларда наразылыққа қатысушылар алған ауыр жарақаттар (тері жарақаттары, зақымданған және өтпелі жарақаттар) күш құрылымдарының және жауынгерлік патрондары бар армия қызметкерлері пайдаланған жауынгерлік қару келтіретін дене жарақаттарының түріне сәйкес келетініне ешқандай күмән жоқ.

Құжаттандыру нәтижесінде қаңтардағы оқиғалар барысында Алматыда құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге (қалпына келтіруге) келесі әскери бөлімдер қатысқаны анықталды: ҚР ҰҚК Шекара қызметі Академиясы, «ҚР ҰҚК Шекара қызметінің Алматы облысы бойынша Департаменті» РММ, ҚР Ұлттық ұланының ә/б 6654, ә/б 5571, ә/б 32363. Сондай-ақ, 35-ші жеке гвардиялық десанттық-шабуыл бригадасы (ГДШБ) орналастырылды. Қызылордада – ҚР Ұлттық ұланының 5547 ә/б. Семей қаласында – ҚР Ұлттық ұланының 5511 ә/б. Шымкентте – ҚР Ұлттық ұланының ә/б 6506, ә/б 35748. Талдықорғанда- Ұлттық ұланының ә/б 5514, ә/б 18404. Тараз қаласында-ҚР Ұлттық ұланының 5513 ә/б және «РзК Оңтүстік» ә/б 91678. Атырау қаласында – ҚР Ұлттық ұланының 5546 ә/б. Өскемен қаласында – ҚР Ұлттық ұланының ә/б 5518, ҚР Ұлттық ұланының «Шығыс» өңірлік қолбасшылығы» РММ, ә/б 638, ҚР Ұлттық ұланының ә/б 3477 және ә/б 6699. Ақтөбеде – ҚР Ұлттық ұланының 6655 ә/б.

Наразылықтар кезінде тәртіп сақшыларына жіберілген қауіпсіздік күштері мен сарбаздарда тиісті дайындық немесе тиісті құрал-жабдықтар болған жоқ. Коменданттық сағат кезінде (ол кезде ғана емес) қарулы адамдар жаяу жүргіншілер мен көліктерге негізсіз оқ атқаны туралы ақпарат расталды.

2022 жылғы 8 қаңтарда Талдықорған қаласында әскери жауынгерлер 21-22 сағат аралығында ерлі-зайыпты Нұрболат Сейітқұлов, Алтынай Етаева және олардың 15 жасар қызы Нұрай мініп келе жатқан автокөлікке оқ жаудырды. Үшеуі де сол жерде қайтыс болды. Қайтыс

болғандар қонақтан оралып, коменданттық сағат басталғанға дейін оралуға тырысқан. Олардың ешқайсысы коменданттық сағаттың кешкі сегізден басталатынын білген жоқ, өйткені теледидардан оның кешкі 23-00-ден таңғы 7-00-ге дейін екені жарияланған.

Осы баяндаманы жазу кезіндегі жағдай бойынша бұл оқиғалардың 95% – ы сол бойы тиісті түрде тексерілмеген немесе істер тоқтатылған және/немесе оларға «құпия» мәртебесі берілген. Бұл істерге жәбірленушілердің адвокаттары да, жәбірленушілердің өздері де қол жеткізе алмайды. 2022 жылдың 27 қазанында жарияланған рақымшылық осы адам өмірін еріксіз қию жағдайларына қатысы бар қауіпсіздік қызметкерлерін қылмыстық жауапкершіліктен құтылуға мүмкіндік берген болуы мүмкін.

3. Оқиғалар хроникасы. Зорлық-зомбылық, жаппай тәртіпсіздіктер мен қиратулардың жолын кесу (өмір сүру, бостандық және жеке адам өміріне қол сұғылмаушылық құқығы, өлім қаруын қолдану)

Жаппай тәртіпсіздіктер 2022 жылғы 4 қаңтардан 5 қаңтарға қараған түні Қазақстанның облыстық маңызы бар 11 қаласында және басқа да бірқатар қалалар мен аудан орталықтарында басталды. Шеруге шыққандар орталық алаңдарға кедергісіз өтті. Алаңға жеткенде митингіге қатысушылар әкімдіктерге шабуыл жасады, құқық қорғау органдары мен басқа да күш құрылымдары жауап ретінде жарық-шу гранаталарын, көзден жас ағызатын газды және резеңке оқтарды қолданды. Таңертеңгі сағат 3-4 шамасында шерушілер барлық жерде ұсталды немесе таратылды. 5 қаңтарда Президенттің барлық билікті Қауіпсіздік кеңесінің отырысынан кейін бірден өз қолына алғандығы туралы хабарланды. Содан кейін ол елдегі жағдай туралы мәлімдеме жасап, азаматтарға парасаттылық танытып, іштен және сырттан болған сан түрлі ақпараттарға сеніп, ереуілге салынған топтың қитұрқы әрекеттері мен тәртіпсіздікке ермеуге шақырды. «Билік құламайды», – деді Президент және 2022 жылдың 5-19 қаңтары аралығында екі аптаға төтенше жағдай режимін енгізді.

Куәгер Дүйсенбеков Самат, 39 жаста, Талдықорған қаласынан: Барлығы 4 қаңтардан басталды. Халық митингке алаңға жиналды. Әкім, полиция департаментінің бастығы Кудебаев келді. Алаңда түнгі сағат бір не екіге дейін болды. Содан кейін барлығы «Айналмаға» барды. 04 қаңтарда адамдар ұсталып, жүк көліктеріне тиеле бастады. 5 қаңтарда таңғы сағат 8-9-ға дейін халық ұсталғандарды босатуды талап етіп, ІІБ-на жиналды. Халықтың барлық уайымы Назарбаев режимінің тұрақсыздығынан, халықтың 30 жылдық құлдығында болудан басталды. 5 қаңтарда шамамен 8-15 мың адам болды. Барлығы бейбіт жолмен жүріп жатты, бірақ әскери БТР іске қосыла бастады және қалалық ІІБ жағынан тастар ұша бастады. Митингілеушілердің арасында арандатушылар да болды, олар көпшілікті ойрандатып жіберді. Менің ойымша, олар қызметкерлер қатарынан. Ешқандай заңсыз әрекеттер және жиналғандардың қолында қару-жарақ болған жоқ. Бұл бейбіт митинг болды. Бірақ әскери, ЖҚАЖ адамдарды атуға кірісті. Алаңның барлық жерінде 12 калибрлі пластикалық патрондардың гильзасы жатты.

Ол жерде Ұлттық гвардия, ЖҚАЖ, әскерилер болды. Қаланың барлық басшылығы қашып кетті, Мен өз көзіммен көрдім. Тек жас қауіпсіздік қызметкерлері ғана қалды. Наразылық білдірушілерді екі жағынан: алаң және ІІБ жақтан қыса бастады. Мұның бәрі полиция көліктерінің сүйемелдеуімен БТР-ды оталдырудан басталды. Наразылық білдірушілер наразылық білдіре бастады, сондықтан БТР-мен әскери қызметшілер халыққа қарсы ешқандай әрекетке бармайтынын айтып, бұрылып, кетіп қалды. Бірақ, адамдарды шоқпармен ұра бастаған полиция қызметкерлерімен қақтығыстар басталды, Барлығы қызу қақтығысқа айналды. Тіпті бастарын жарғандар да болды. Сағат 16-да наразылық білдірушілер әкімдікті иеленді, оның алдында Ұлттық Ұланның 100-ге жуық қауіпсіздік қызметкерлері тұрды.

Куәгер Баймағамбетов Мұратбай, 50 жаста, Қызылорда қаласының азаматтық белсендісі: 2022 жылы 4 қаңтарда Магнум СОО ауданында бейбіт митингіге шығып, бағаның өсуіне наразылық білдірді, сондай-ақ жиналған халықты бейбіт митингілерге шақырды. Бейбіт наразылық білдірушілер түні бойы тұрды, олар ешқандай заңсыз әрекеттер жасаған жоқ. 5 қаңтар күні таңертең «Магнум» СОО жанында сағат 7-8 шамасында ЖҚАЖ қызметкерлері бейбіт наразылық білдірушілерге электрошокерлерді, дене күшін қолданды, оларды (300-ге жуық адам) автозактарға итермелеп салып жіберді. 5 қаңтарда сағат 8-9 шамасында оны басқа адамдармен бірге ұстады және полиция қызметкерлері оны полицияда 15 сағатқа дейін ұстады. Магнум ауданындағы полициядан шыққанда, көліктердің өртеніп кеткенін, ал халық облыс әкімдігі жақтан келе жатқанын көрді. Кейін білгеніміздей, әкімдік сағат 14-00 шамасында басып алынып, арандатушылар мен наразылық білдіруші бейбіт халық әкімдіктің ішіне кірген. Баймағамбетовтың сөзінше бейбіт наразылық білдірушілерге 2022 жылғы 5 қаңтарда сағат 16:00 шамасында оқ жаудырылды. Бұл ретте Small гипермаркеті мен Магнум штаттық режимде жұмыс істеп тұрған.

2023 жылғы 5 қаңтарда Парламентте өткен тыңдауда: «Тәртіпсіздіктер шыңында Алматы, Алматы және Қызылорда облыстары ҰҚК департаменттерінің барлық дерлік жеке құрамы өз ғимараттарын тастап кетті. 5 қаңтарда ҰҚК төрағасының орынбасары генерал-лейтенант Әнуар Садықұловтың арнайы мақсаттағы А («Арыстан») және жеке құрам жауынгерлерінің ғимаратты тастап кетуге дайындығы туралы жазбаша нұсқауы келіп түсті. Кәрім Мәсімовтің нұсқауы бойынша Алматы және Қызылорда облысының ҰҚК ғимараттары тастап кетілген. Сондай-ақ, басшылықтың командасы бойынша

Алматы және Жамбыл облыстарының полиция департаменттерінің ғимараттарын тастап кеткен»⁶⁴. Кейінірек, 13 қаңтарда Садықұловты сотқа дейінгі тергеу шеңберінде «билікті күштеп басып алуға бағытталған іс-әрекеттер және лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдалану фактілері бойынша» қамауға алу туралы белгілі болды.

Оқиғалар хроникасы. Өскемен қ.⁶⁵

05.01.2022 жылы сағат 11-30-да Өскемен қаласының тұрғындары Қазақстан көшесі бойында орналасқан Республика алаңына әкімдік ғимаратының алдына жинала бастады. Түстен кейін қақтығыстар басталып, құқық қорғау органдарының қызметкерлері көзден жас ағызатын және шу шығаратын гранаталарды қолданды. Одан әрі наразылық білдірушілер шерулерін Қазақстан, Жеңіс даңғылы, Үлбі өзенінің көпірі, Назарбаев даңғылы арқылы бастап, Ушанов алаңының айналма жолына бұрылып, Нұрмағамбетов көшесіне қайта келді. Жол бойында Горький көшесінде «Штиль MS 210» маркалы жанармаймен жұмыс жасайтын армен 14 ағаш пен бұта кесілді және сол арқылы «Маз-6317» маркалы «су атқыш» жедел әрекет ететін арнайы көліктің өтуіне кедергі жасалды.

Оқиғалар хроникасы. Шымкент қ.⁶⁶

05.01.2022ж. сағат 22:30 шамасында наразылық білдірушілердің жалпы саны 8 мыңға дейін болды, олар әкімшілік ғимараттарға тастар мен басқа да қолдан жасалған құралдарды лақтырып, жанғыш қоспаларды қолданып, ПД қорғаныс қызметкерлері мен №6506, №35748 ә/б әскери қызметшілеріне жан-жақтан шабуыл жасады. Шабуылдаушылардың арасында алкогольдік немесе алкогольдің басқа түріне мас болған адамдар болды. Жарық пен көзден жас ағызатын гранаталарға ешқандай реакция болған жоқ. 06.01.2022ж. Шымкент қ. ПД қызметкерлері мен әскерилер қырғынға ұшырататын қаруды қолданды. Өлтірілген 20 адамның 17-сі Макаров мылтығымен, 3-і «Тандем» травматикалық қаруымен атылды. 4-6 қаңтар аралығында жаппай тәртіпсіздіктер нәтижесінде Шымкент қаласы әкімдігінің «Көрме» орталығы өртенді.

2022 жылдың 5 қаңтарында түстен кейін наразылық білдірген азаматтар жиналған бірқатар қалалардың алаңдарындағы жағдай күрт өзгереді. Нөмірлері жоқ көліктер пайда болып, сол жерден олар қару-жарақтарды тез түсіріп, таратты.

64 <https://www.youtube.com/watch?v=zUn2W4O1sYw>

65 2022 жылғы 19 шілдедегі үкім, № 1-299 іс Өскемен қ.

66 Аштаевтың 15.07.2022 ж. №5211-22-00-1/348 үкімі, Шымкент қ.

Бір күн ішінде Алматы, Шымкент, Талдықорған, Ақтөбе, Семей және Тараз қалаларында әкімдіктер батыл әрекеттермен алынды. Атырау мен Қызылордада шабуылдар мен басып алу әрекеттері болды. Сондай-ақ, Алматы мен Ақтөбе әуежайлары бір уақытта басып алынды.

Оқиғалар хроникасы. Ақтөбе қ.⁶⁷

2022 жылы 4 қаңтарда борттық «Газелдердің» жүргізушілері Ақтөбе қаласының 312 Атқыштар Дивизиясы көшесінде орналасқан тұраққа жиналды. Сағат 12:20-да жүргізушілер «Жилгородок» базарына қарай бет алды, бірақ жол жабық болғандықтан, олар кептеліс тудырған Мир даңғылындағы теміржол өткеліне бет алды, нәтижесінде наразылық білдірушілердің саны артты. Сағат 14:00 шамасында наразылық білдірушілер Есет батыр көшесіне шығып, облыстық әкімдік ғимаратының алдындағы алаңда жиналған наразылық білдірушілерге қосылды. 2022 жылғы 5 қаңтарда сағат 12:20-дан бастап облыстық әкімдік ғимаратының алдындағы алаңдағы митинг арандатушылардың күшімен жаппай тәртіпсіздіктерге ұласты. Ақтөбе облысының мамандандырылған күзет қызметі басқармасының, ПД, облыс әкімдігіне елеусіз зақым келді.

Оқиғалар шежіресі. Тараз қ.⁶⁸

4.01.2022 жылы адамдар Н.Назарбаев атындағы алаң мен облыстық әкімдік ғимаратының алдында жиналып, өзекті әлеуметтік тақырыптарда сөздер қозғады. Сағат 22:50 шамасында Төле би, Тұрар Рысқұлов көшесі бойымен шеру басталды. Шерушілер аулаларға кірді және наразылық білдірушілер саны 2000-ға дейін өсті. Олар 5.01.2022 жылы сағат 00:15-те облыстық әкімдікке келіп, Ұлттық Ұланның №5513 ә/б 80 әскери қызметшісінің ішінен «Қамал» жоспарын жариялады (ескерту кеттлинг). Арандатушылардың әрекеттерінің нәтижесінде бейбіт наразылық жаппай тәртіпсіздіктерге ұласты. Гонг жоспарына сәйкес, құқық қорғау органдары шу гранаталарын қолдана бастады. Сағат 22:00-ден кейін наразылық білдірушілер облыстық әкімдік ғимаратына басып кірді. Сондай-ақ, «Нұр-Отан» партиясының филиалы, Жамбыл облысы ПД, ҰҚҚД, МҚД ғимараттары зардап шекті. Алаңда БТР бронетехникасы мен «Орал-Федерал» арнайы автокөлігі болды.

Дүкендер мен сауда орталықтарына шабуылдар басталды, тонаушылар тауарларды әкетіп, банкоматтарды сындырды. Құқық қорғау органдары ірі қалалардың

67 Н. Исаевтың үкімінен, Ақтөбе қ.

68 Н.Махатовтың және басқалардың айыптау актісінен, Тараз қ.

орталығында өртеніп кеткен көліктері мен арнайы техникаларын тастап кетті. 5-6 қаңтарға қараған түні Алматыда тәртіпсіздік орнады: жауынгерлік топтар мен бандиттік элементтер елді тонап, ретсіз атыс жүргізді. Ресми ақпарат бойынша Алматыда 33 арнайы машина, 7 «Жедел жәрдем» машинасы, 2 өрт сөндіру машинасы, 7 жүк көлігі және 1 бензин тасығыш өртенді. 120 дүкен мен 80 тамақтану орны зардап шекті. Ел бойынша Qantar2022 барысында жалпы материалдық шығын 30 млрд теңгені құрады.

Оқиғалар хроникасы. Семей қ.⁶⁹

5.01.2022 жылы сағат 12:00 шамасында тұрғындар «Спартак» стадионының алдына жинала бастады. Содан кейін олар Қашағанов, Абай, К. Мұхамедханов, Қозбағаров көшелерімен шеруді бастап, орталық алаңға келді, сонымен қатар «Шал, кет!», «Қазақтар алға!», «Назарбаев кетсін!» және т.б. ұрандарды айқайлады. Сағат 19:00 шамасында наразылық білдірушілер мен көзден жас ағызатын және жарықшу гранаталарын қолданған құқық қорғау органдарының қызметкерлері арасында қақтығыстар басталды. Содан кейін Семей қаласының әкімдігі басып алынды. Әкімдіктің алдында Ұлттық Ұланның №5511 ә/б МНБ 521 UU 16 «ГАЗ 233036» (ТИГР) маркалы броньды көлігі тұрды. Семей қаласының әкімдігінде және ШҚО ПД-де қиратулар болды, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен жеке ұйымдардың қалыпты қызметі бұзылды.

Оқиғалар хроникасы. Атырау қ.⁷⁰

2022 жылдың 4 қаңтарында сағат 12:00 шамасында «Аламан» СУ маңында 200-ге жуық белгісіз тұлға жиналып, көп ұзамай олардың саны 2000-ға жетті. Сағат 14:30 шамасында полиция белсенділерді ұстай бастады, алайда митингке жиналғандар шабуылдап, автобусқа отырғандарды босатты. 2022 жылғы 5 қаңтарда сағат 14:10 шамасында «Исатай-Махамбет» алаңына 2000-ға жуық адам жиналған митингілер облыстық әкімдік ғимаратына қарай бет алды, онда полиция мен әскери қызметшілерді әкімдік ғимаратының оң жағына қарай итеріп, басты кіреберісті басып алды. Қаңтар оқиғаларының нәтижесінде облыстық әкімшілік ғимаратының мүлкі (желілік сүзгі, телефон аппараты, монитор, ғимараттың есіктері мен терезелері) бүлініп, одан бірнеше заттар (КР Туы, флагшток, бұрағыш, ағаш ұстасы құралы, сымсыз радио микрофон, см-066 дауыс зорайтқыш) ұрланған. Алаңда Урал-432009-ВВ (№5546 ә/б) маркалы броньды автомобиль және СБМ ВПК-233136 (ТИГР) маркалы броньды машиналар болды.

69 2022 жылғы 25 тамыздағы үкім, № 6329 іс-22-2-1/253 іс, Семей қ.

70 Атырау облысының 25.01.2023 ж. №2398-22-00-1/29 ААҚС үкімінен

2022 жылғы 5 қаңтарда кешке Президент Тоқаев Қазақстан халқына шұғыл үндеу жолдады, онда «елдегі жағдай қатты шиеленісті, менің бірнеше рет тыныштыққа шақырғанымға қарамастан, өздерін «наразылық акциясына қатысушылар» деп атайтын жеке адамдар елдегі жағдайды шиеленістіруді жалғастыруда, оның аумағының жартысына жуығы тәртіпсіздіктерге ұшырады, оның ішінде қаза тапқандар, жараланғандар да бар. Қарақшылық элементтердің тобыры әскери қызметшілерді ұрып-соғып, оларды мазақ етті, дүкендерді тонады... Жоғары ұйымдастырылған бұзақылық элементтері өздеріне назар аудартады. Бұл қаржылық ынталандырылған қастандық жасаушылардың мұқият ойластырылған іс-қимыл жоспарын көрсетеді»⁷¹.

Оқиғалар хроникасы. Талдықорған қ.⁷²

5.01.2022 ж. сағат 14:00 шамасында «Автобазада» 300-400 адам жиналып, Талдықорған қаласының алаңына бет алды. 4-нен 5-ші қаңтарға қараған түні 70 адам полиция бөліміне жеткізілгені белгілі болды. 5 қаңтарда Алматы облысының аудандары мен кенттерінен тағы 2500-ге жуық адам жиналды. 5 қаңтарда сағат 14:45-тен 2022 жылдың 6 қаңтарында таңғы 3-ке дейін жаппай тәртіпсіздіктер орын алды, әскери және құқық қорғау органдары шу гранаталары мен атыс қаруын қолданды. Нәтижесінде облыс әкімдігіне, ҰҚҚД ғимаратына, «Нұр Отан» партиясына, Талдықорған облысының ПД мен полиция басқармасына түрлі зақым келтірілді, Тұңғыш Президент Н.Назарбаевтың ескерткіші бұзылды.

Оқиғалар хроникасы. Қызылорда қ.⁷³

2022 жылғы 4 қаңтарда сағат 11-30 шамасында Қызылорда қаласында және Арал, Қазалы, Қармақшы, Жалағаш, Шиелі, Жаңақорған аудан орталықтарында «Арай Сити Молл» алдында бір мезгілде митингілер басталды. Сағат 19:30-да 2000-ға жуық адам жиналды. 5 қаңтар сағат 12:45 шамасында ПД бастығы ПД күшейту және ЖПҚ басқару мақсатында «Гонг», «Қамал» және «Қорғау» атты арнайы операцияларын бастады. Жарықшу мен көзден жас ағызатын гранаталар қолданылды. Содан кейін жаппай тәртіпсіздіктерге қатысушылар топтарға бөлініп, белсенді шабуылдарға көшіп, таяқтармен, кірпіштермен, арматуралармен, шыны бөтелкелермен қаруланып, облыс әкімдігін басып алып, өртеп жіберді. Сағат 16:02 шамасында Облыстың ПД ауласына

71 <https://www.zakon.kz/6003595-tokaev-nameren-deistvovat-maksimalno-zhestko.html>

72 Б. Алиаскаровтың айыптау актісінен, Талдықорған қ.

73 М. Баймағамбетовтың айыптау актісінен, Қызылорда қ.

кіріп, шабуылдаушыларға қарсы жауынгерлік қару атыла бастады. Тәртіпсіздіктер барысында облыс ПД, Қызылорда қаласы әкімдігінің ғимараттары, облыстық және ауданаралық арнайы соттар, «Нұр Отан» ғимаратының филиалы өртенді.

Наразылық аясында Үкіметтің отставкаға кету туралы шешімі қабылданды.

2022 жылдың 5 қаңтарында Алматыда Президент резиденциясына шабуыл жасау және полиция департаменттеріне шабуыл жасау кезінде 48 адам қаза тапты. Түні бойы 5-6 қаңтар аралығында жарылыстар мен атыс болды. ҰҚШҰ-ның бітімгершілік күштерін Қазақстанға енгізу туралы шешімнен кейін наразылық білдірушілер Ұжымдық Қауіпсіздік Шарты Ұйымының күштерін енгізуге жол бермеу талабымен алаңға тағы да барды, өйткені олар бұл жаңалықты «басып алушылық» деп қабылдады. Алаңдарда әскери күштер пайда болды. 6 қаңтар күні түстен кейін ҰҚК төрағасы Кәрім Мәсімов қамауға алынды, ҰҚК төрағасының орынбасары, Назарбаевтың туысы Самат Әбіш туралы ақпарат қайшылықты болды. Митингке шыққан, негізінен белгілі оппозициялық белсенділер болды, 100-ге жуық адам Алматыдағы Республика алаңында бейбіт тұрған еді. Алайда, сағат 17:30-дан кейін әскерилер күтпеген жерден адамдарға оқ жаудырды. Барлығы жан-жаққа шашырай жүгірді. 6 қаңтарда Алматы қаласы бойынша 55 адам қаза тапты.

7 қаңтарда Алматы қаласында барлық жерде полицейлер, Ұлттық ұлан сарбаздары, әскери қызметкерлер пайда болды. Азаматтарды ұстау жалғасты. Тазарту жүргізіліп жатты және жекелей атыс дауыстары естілді. Кешке қарай елде конституциялық тәртіп қалпына келтірілді деп жарияланды. Бұл күні Алматыда 34 адам қаза тапты.

8-9 қаңтарда Республика алаңын және қаланың басқа аудандарын тазалау басталды және 9 қаңтарда таңертең жалпы елдегі жағдай одан әрі тұрақтанып, бақылауға алынды. 10 қаңтар ұлттық аза тұту күні деп жарияланды. Бақылаушылар аула сыпырушылар мен азаматтық киімдегі адамдардың өртенген машиналарды, гильзаларды алаңнан белсенді түрде жинап жатқандығын, қанды жұғанын және т.б. көрді. Сонымен қатар, осы уақытта алаңда қылмыс іздерін бекіту үшін криминалистикалық немесе басқа да іс-қимылдардың «ыстық іздер» бойынша жүргізілгені байқалмады.

Жанболат Жолдасбай, 47 жаста, Ақтөбе қ.: 2022 жылы 7 қаңтар күні облыстық әкімдік жанындағы алаңда «таңғы сағат 4.00 шамасында біз наразылық білдірушілермен бірге от жағып жылынып отырдық, ал БТР-ға кірген кезде жан-жақтан ОМОН, арнайы күштер қоршап алып, ескертусіз, ешбір сөзсіз аруды бастады. Барлығы жан-жаққа жүгірді».

Жанболат жараланып, құлады. Олар Макаровтың тапаншасынан атты. Арнайы жасақтар алып, ұрып-соғып, содан кейін ЖЖМА-ға апарды. Онда оған операция жасалып, үш күн жатты. Ауруханадан шығару туралы қағазынсыз, киім-кешексіз, олар қайтадан оны ПД-не алып кетті, онда оған 10 тәулікке әкімшілік қамақ тағайындалды, қызметкерлер амиянды қайтарды, бірақ ішінде ақшасы болмады. 10 күн жарамен және медициналық көмексіз қамауда отырды, содан жара іріңдей бастады. Шыққаннан кейін ол тіпті емделе алмады, өйткені сақтандыру болған жоқ. «Біз бейбіт митингке шықтық, ешқандай тәртіпсіздік пен қарақшылық туралы ой болған жоқ», – дейді Жанболат, азаматтық белсенді, 4 баланың әкесі, өзін-өзі жұмыспен қамтушы.

Жалпы, ел бойынша шамамен 1200 адамға қатысты сотқа дейінгі тергеу басталды, негізінен «жаппай тәртіпсіздіктерге қатысу», «ғимараттар мен құрылыстарды басып алу», «тонау», «қаруды заңсыз иелену» және басқа да құқық бұзушылықтарға байланысты болды. Талдықорған, Тараз және Алматыда кәметке толмағандар ұсталды. Ұсталғандардың арасында балалар үйінің түлектері, сондай-ақ жұмыссыздар, жеке тасымалдаумен айналысатын жүргізушілер, жеке ведомстводан тыс құрылымдардың күзетшілері, әртүрлі фитнес-орталықтар мен автокөлік жуу орындарының қызметкерлері, барахолкалардан өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар, пәтерлер мен кеңселерді еурожөндеумен айналысатындар және т.б. болды. Сондай-ақ олардың ішінде азаматтық белсенділер мен оппозиционерлер де болды.

13 қаңтарда ҚР ҰҚК террористік қатердің төмендегені туралы мәлімдеді және терроризмге қарсы күрес жөніндегі республикалық жедел штаб (РЖШ) 14 өңірде терроризмге қарсы операцияның аяқталғаны туралы хабардар етті, бірақ Алматы қаласында, Алматы және Жамбыл облыстарында террористік қатердің қызыл деңгейі сақталынды, онда террористер мен өзге де жаппай тәртіпсіздік кезеңіндегі қылмыстық іс-әрекетке қатысы бар адамдарды анықтау және ұстау жөніндегі шараларды іске асыру жалғастырыла берді⁷⁴.

Белгілі адвокат, «Ақиқат» қоғамдық комиссиясының төрағасы Айман Умарованың айтуынша, қаңтар айындағы жаппай тәртіпсіздіктерде Алматы қаласында наразылық білдірушілердің келесі топтары (барлық қалаларға тән): бейбіт митингілер; қақтығыстар туғызу үшін ұйымдастырылған топтар, бейбіт тұрғындар мен құқық қорғау органдары арасында қақтығыстар,

74 <https://www.arnapress.kz/obshchestvo/218370-antiterroristicheskaya-operaciya-zavershena-v-14-regionah-kazahstana-knb>

азаматтарды қорқыту, бұқаралық іс-шараларға қатысуға мәжбүрлеу үшін ұйымдастырылған топтар басшылары; команданы алатын маршруттардың басшылары; тәжірибелік дайындалған басып алу топтары (оның ішінде Умарова ҚР ҰҚК құқық қорғау органдары мен арнайы бөлімшелерінің қызметкерлері болуы мүмкін деп есептейді). ҚР ҰҚК қызметкерлері митингке шыққан адамдарға ғимараттар мен қару-жарақ қалдырғандықтан, ол оларды қаңтар айындағы оқиғаларды тергеуге қатысудан шығаруды сұрады⁷⁵. Сондай-ақ, Умарова ҚР ҰҚК⁷⁶ қызметкерлері тәрбиелеген радикалды діни бірлестіктер де қатысты деп санайды. Ең бастысы, белгілі бір ықпалды топтардың жоспарларынан бейхабар бейбіт азаматтардың өздері билікті күшпен басып алу үшін олар «арам» ниетте қолданылды және ол бұған дайындық кем дегенде 2 жыл болған деп санайды⁷⁷.

Умарова «Қаңтардағы оқиғалар арнайы қызметтердің қатысуынсыз бола алмады, бұл бүгінгі күні айқын болып отыр. ҰҚК-нің кейбір департаменттерінің қызметкерлері өз басшылығымен еш әрекетсіз отырғанымен ғана қоймай, қылмыстық топтарға белгілі бір жолмен көмектескені құпия емес. Бүлік кезінде тек бірнеше телеарналар жұмыс істеді және олар берген ақпарат өте аз болды. Сонымен қатар, қаңтардағы оқиғалар ҰҚК-нің шексіз билігі неге әкелуі мүмкін екенін көрсетті. ҰҚК өз беделін түсірді, сенімін жоғалтты, оны реформалау немесе басқа қауіпсіздік органын құру қажет деп санаймын. Азаматтардың көпшілігі қаңтар айындағы оқиғалардың негізгі ұйымдастырушылары, бенефициарлары бостандықта жүргенін түсінеді» деп тұжырым жасады⁷⁸.

Әлия Исенова, 58 жаста, Семей қаласының куәгері: «Мен қала әкімімен кездесуге 2022 жылдың 5 қаңтарында сағат 15:00-де алдын-ала Абай атындағы кітапханаға шақырылдым. Алаңға дейін бірнеше квартал бұрын жағалай әскери жауынгерлер болды. Алаңда шамамен 80 шақты адам, оның ішінде негізінен қала белсенділері мен жағдайға бей-жай қарамайтын адамдар болды. Наразылық білдірушілерге әкімнің орынбасары бетперде киіп шықты, бірақ оны кенеттен полицейлер алып кетті. Кенеттен өрт сөндіру машиналары, бронетранспортерлер шығып, атыс басталды. Адамдар қаша бастады. Әкімшілік артында

75 <https://ru.sputnik.kz/20220215/kto-gromil-almaty-i-byli-li-terroristy-otvetila-pravozaschitnik-ayman-umarova-22809746.html>

76 <https://kazpravda.kz/n/ayman-umarova-dlya-dostoynoy-zhizni-nuzhny-verhovenstvo-prava-i-soblyudenie-zakonnosti/>

77 <https://kazpravda.kz/n/ayman-umarova-dlya-dostoynoy-zhizni-nuzhny-verhovenstvo-prava-i-soblyudenie-zakonnosti/>

78

мені жарақаттады, мен әскери кордон арқылы өткенде, бір ер адам дәрі қобдишасын алып, маған медициналық көмек көрсетуге тырысты. Сол кезде мен арт жағымнан полицейдің: «Бұл белсенді! Ұстаңдар оны!» деген айқайын естідім. Менің телефонымды алып қойып, мені қылмыскерлерді отырғызатын көлікке лақтырып тастады. Олар барлығын шетінен сол көлікке қамай бастады. Автокөлікте ЖҚАЖ пен полиция қызметкерлері болды».

2022 жылы 2 ақпанда ҚР ҰҚК 5-ші департаментінің бастығы Руслан Искаков (департамент құқық қорғау органдарының шпиондық әрекеттеріне қарсы барлауды қамтамасыз етумен айналысады) Алматыдағы тәртіпсіздіктер барысында ұсталған ұйымдасқан қылмыстық топтың мүшелерінің қылмыстарын жасырды деген күдік бойынша қамауға алынды. Ақпараттың бірінде Р.Искаков осындай топтардың кураторы болып саналды. Мысалы, әйгілі қылмыстық мәртебесі бар «Жабайы Арман»⁷⁹ онымен өз әрекеттерін келістірген және тергеу мәліметтері бойынша, Искаков көпшілікті бақылауға алып, билікке бірыңғай ультимативті талаптар қою үшін «Халық кеңесін» құруы керек еді⁸⁰. Искаковтың қызметіне қатысты көптеген сұрақтар бар, өйткені алғашқы күндері лаңкестік пен экстремизмге қарсы күрес қызметкерлері Qantar2022 барысында ұсталғандардан жауап алды. Содан кейін тұтқындарды қорлау және азаптау туралы алғашқы хабарламалар пайда болды. Кейінірек БАҚ-та Р.Искаковтың қызметі туралы басқа ақпарат пайда болды^{81,82}.

6.02.2023 ж. АНАФИЯЕВ ІСІ.

Қылмыстық істер бойынша Алмалы аудандық соты Ж.Анафияевтің қаза болу фактісі бойынша 7 сотталушының соты. Куәгерлерден жауап алу. 7-отырыс.

Куәгер Серік Туғанбаевтың айыптау тарапынан жауап алуы.

Адвокат К.Даукенов: Сіз бұрын ұрып-соғылған дауыстарды естігеніңізді айттыңыз. Аталған ұсталғандардың қай қабатта болғанын білесіз бе?

Куәгер Туғанбаев С.: Мен білмеймін. Мені тергеу әрекеттеріне апарған

79 <https://kaztag.info/ru/news/asylov-podtverdil-kurirovanie-dikogo-armana-sotrudnikom-knb-i-opisal-rol-kudaybergena>

80 https://www.inform.kz/ru/dikiy-arman-deystvoval-pri-koordinacii-kuratora-iz-knb-genprokuror_a4020004

81 <https://masa.media/ru/site/rodstvenniki-semeychan-zaderzhannykh-za-krazhu-rudy-u-rossiyskoy-kompanii-trebuyut-peresmotra-del>

82 <https://newtimes.kz/obshchestvo/146141-zastavili-soznatsya-v-ubijstve-tatisheva-i-ogovorit-ablyazova-tokmadi-olyudyah-masimova>

кезде де, басымды спорттық киіммен байлап, басымызды төмен түсірген бойы, бізді уақытша ұстау изоляторынан алып шықты. Мен баспалдақпен көтерілгенімді ғана білемін, ал қай қабатқа шыққанымды көрмедім. Олар қайда апарады, тек сол жерде ғана басыңды көтеріп, тергеушіге әкелгенін білесің, содан кейін мен тергеушінің аяқ жағында еденде жаттым.

Адвокат К. Даукенов: Демек, жауап алу хаттамасы Сіз тергеушінің аяғында жатқан кезде жасалды ма?

Куәгер С. Туғанбаев: Иә, солай болды (сот стенограммасынан)⁸³.

Әлеуметтік желілерде биліктің осы уақытта ҚР ҰҚК-нің қаңтар айындағы оқиғалардағы рөлін және кеңестік МҚК мұрагері болып табылатын және азаматтарды үрейлендіретін осы жабық ұйымды реформалау қажеттілігін түсінгенін көрсеткеніне қоғамның оң реакциясы пайда болды. 2022 жылы 3 ақпанда Мемлекет басшысының 11 қаңтарда Парламент Мәжілісінің жалпы отырысында және 27 қаңтарда Қауіпсіздік Кеңесінің отырысында айтылған тапсырмаларын орындау мақсатында Ұлттық қауіпсіздік комитеті ҚР ҰҚК органдарының құрылымын, міндеттері мен функцияларын бағалау және оңтайландыру жөніндегі арнайы жұмыс тобын құрды⁸⁴. 1 сәуірде Президент Қ.Тоқаев ҚР ҰҚК органдарының жұмысын жетілдіруге бағытталған бірқатар тапсырмалар берді⁸⁵. 2022 жылғы 17 мамырда Қазақстан Республикасының Президенті «Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің кейбір мәселелері туралы» Жарлыққа қол қойды⁸⁶.

Алайда, өкінішке орай, Президент Тоқаевтың 2022 жылғы 11 қаңтарда қойған сұрақтарына бүгінгі күнге дейін жауап жоқ: «Бейбіт азаматтарға қарсы қылмыстарға қатысы бар барлық содырлар мен олардың көмекшілерін тауып, жазалау керек. Лаңкестік шабуылдардың артында тұрған адамдармен күресу өте маңызды. Тағы бір маңызды мәселе: мемлекет және олардың командалық пунктінің қызметі содырлардың жасырын ұяшықтарын қалайша білмей қалды?». Бұл содырлар кім? Командалық пункт қайда болды және оны кім басқарды? Ол содырлар қазір қайда?

Әзірге сотталушылардың орындығында тек 12 адамның қазасына кінәлі деген айыпталушылар отырды: шопан Е.Крыкбаев, сарбаз М.Кайсаров, ҰҚК полковнигі

83 Азаптау нәтижесінде қаза тапқан ж. Анафияевтің қылмыстық суда бойынша соттың стенограммасынан: <http://tirik.info/po-golove-bili-avtomatom-stopoj-nog-po-spine-dubinkoj-igolkoj-kololi-nogi-elektroshokerom/>

84 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/320925?lang=ru>

85 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/349743?lang=ru>

86 <https://www.gov.kz/memleket/entities/knb/press/news/details/374800?lang=ru>

Д.Әділбай, азаптау салдарынан қаза тапқан Анафияев Ж., Мукашев А., Өтепбаев Е., Жотабаев Ж. және Калиев Е., Сейткуловтар отбасының 3 мүшесі (әкесі, әйелі мен қызы) және Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ректоры Ж.Түймебаевтың ұлы Кансеит Е., яғни, әзірге ресми танылған 238 адамның 12-сінің қазасына кінәлі болған айыпталушылар табылды.

Қаңтар айындағы оқиғалар кезінде қаза тапқан адамдардың әрбір жағдайында (адамның кез келген зорлық-зомбылық өлімі сияқты) билік жан-жақты және объективті тергеу жүргізуге міндетті және өлім қаруы 1990⁸⁷ жылы БҰҰ қабылдаған құқық тәртібін сақтау жөніндегі лауазымды тұлғалардың күш пен атыс қаруын қолданудың негізгі қағидаларына сәйкес, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне немесе басқа азаматтардың өміріне тікелей қауіп төнуіне байланысты заңды түрде қолданылғаны даусыз анықталған жағдайда ғана тергеу тоқтатылуы мүмкін, ал құқық қорғау органдары қызметкерлерінің әрекеттері заңды деп танылуы мүмкін.

Алайда, мұндай тергеу шын мәнінде жүргізілген жоқ немесе қандай жағдай болғанда да оның нәтижелеріне жәбірленушілер, құрбандардың туыстары, құқық қорғаушылар мен азаматтық белсенділер үлкен күмән келтіреді.

Неліктен өлімге әкелетін күшті қолданғандар үшін және көптеген бейбіт наразылық білдірушілер мен кездейсоқ өтіп бара жатқан адамдардың өлімі үшін ешкім жауап бермейді деген сұрақтар жалғасуда? Неліктен қарулы топтардың мүшелері мен олардың ұйымдастырушылары әлі анықталмаған және тергелмеген? Неліктен қасақана оқ жаудырған әскерилер мен оларға оқ атуға бұйрық бергендер жауапқа тартылмайды?

Егер лаңкестер, шетелдік азаматтар Қазақстанға ресми түрде хабарлағандай, ұшақтармен келген болса⁸⁸, олардың тегі мен азаматтығы белгілі ме? Егер олар тәртіпсіздіктерге күдікті деп табылса, онда неге олардың тізімдері жоқ және олар неге халықаралық іздеуге жарияланбайды?

Арнайы қызметтер басқаратын кейбір ұйымдасқан топтарға қатысты көптеген сұрақтар бар. Қаңтар айындағы іс-шаралардың нәтижелері туралы ақпарат жоқ, тәртіпсіздіктерді қоздырған арнайы топтар мен олардың кураторлары анықталды ма, олардың қызметі тоқтатылды ма? Мұндай топтардың бар екенін қазақстандықтар көптен бері болжап келеді, өйткені олардың көз алдында 2011 жылы

87 https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/firearms.shtml

88 <https://inbusiness.kz/ru/last/ob-inostrannom-slede-v-yanvarskih-sobytyyah-rasskazal-gossekreterark>

өткен Жаңаөзен трагедиясы болды, сол кезде де тәртіпсіздіктер ұйымдастырылып, бейбіт митингіге шыққан мұнайшылар атылды. Сонымен қатар, мұндай наразылық білдірушілерді құдалау бойынша тәжірибе Qantar2022-ден кейін қолданылып жатыр. Мәселен, 2023 жылғы 9-10 сәуірге қараған түні Жаңаөзен қаласында әкімдік алдындағы бейбіт наразылықты тоқтатуға тағы да қылмыстық элементтер қатысты⁸⁹.

2022 жылғы 10 қаңтарда сол кездегі Мемлекеттік хатшысы Е. Карин: «Менің ойымша, біз Қазақстанға қарсы жалпы тұрақсыздандыру және ықтимал мемлекеттік төңкерісті жүзеге асыру мақсатымен жасалған гибриді террористік шабуылға тап болдық. Бұл оқиғалардың барлығы бұрын көрген оқиғалар негізінде ескі үлгілер бойынша бағаланады. Біреу түсті және барқыт революциялармен салыстырады, бірақ Қазақстанға қатысты бұл сценарийлер тиімсіз болды. Дегенмен, біздің еліміздегі жағдайлар басқаша: биліктің ұстанымы және басқа да бірқатар мәселелер жеткілікті түрде тұрақты. Олар түсті революциялардың классикалық нұсқаларын жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді. Сайып келгенде, Қазақстанда мүлдем басқа модель сыналды. Ол радикалды және террористік топтарды қолданумен жағдайды тұрақсыздандырудың басқа бір сценарийі болды. Қазақстанның барлық қалаларында диверсиялық топтардың әрбір әрекеті мұқият жоспарланды». Ол елдегі жағдайды тұрақтандыру жұмыстары аяқталған кезде, барлық себептер мен мән-жайларға тергеу жұмыстары жүргізілетін болады, – деп сендірді. Содан кейін, қалай дамығанын, қалай жоспарланғанын толық айтып, хабарлауға болады. Бірақ бәрі қалай тез дамығанына, мұның бәрі қалай мұқият ұйымдастырылғанына және осы топтардың барлығы қалай әрекет еткеніне байланысты. Әрине, әр оқиға белгілі бір үлкен жоспардың бөлігі болды деп айтуға болады. Себебі, әр түрлі аймақтардағы әр түрлі топтардың әрекеттері, тіпті бір аймақта бір алгоритм, мемлекеттік органдарды, құқық қорғау органдарының ғимараттарын басып алу бойынша ұқсас міндеттер, қару-жарақ акциялары, байланыс құралдарына бағытталған соққылар, жолдарды, инфрақұрылымдық нысандарды жабу үшін қаншалықты мұқият жоспарлау мен дайындықты талап ететіндігін сіз көз алдыңызға елестетісіз. Аяқ астынан барлығын өздігінен дамыту және бұйрық беру мүмкін емес»⁹⁰.

Qantar2022 оқиғасынан кейін бір жылдан астам уақыт өткен соң да бәрін нақтылау туралы уәделер орындалмады.

89 <https://youtu.be/Y5ooFUEbgSs>

90 http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/myi-stolknulis-s-gibridnoy-terroristicheskoy-atakoy-karin-458614/

4. Ұстау және қамауға алу (бостандық және адамның жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын сақтау)

Қылмыс жасады деген күдікке байланысты қамауға алынған адамның құқықтары туралы айтқанда, біз бостандық пен адамның жеке басына қол сұғылмаушылық үшін кез-келген кемсітушіліксіз әркімнің құқығы туралы, сондай-ақ ұстау барысында және тергеудің барлық кезеңдерінде азаптаудан және басқа да ар-намысты қорлайтын, қатыгез, адамгершілікке жатпайтын қарым-қатынастан босату құқығы туралы сөз болады. Негізсіз ұстаудан қорғау кепілдіктеріне ұстаудың себептері туралы, тағылған айып туралы хабардар болу құқығы, сондай-ақ міндетті түрде ұсталған адамға түсінікті тілде болу құқығы, оның құқықтары туралы хабардар болу құқығы және ол осы құқықтарды қалай жүзеге асыра алатыны, өз таңдауы бойынша адвокатқа қол жеткізу және 48 сағат ішінде судьяға жеткізу және т.б. жатады.

Qantar2022 қаңтар қасіреті кезінде жүздеген адамдар негізсіз ұсталып, қамауға алынды. 600 іс құжатталған, онда азаматтар өздерінің бірқатар іргелі құқықтары мен бостандықтарының, соның ішінде бостандық пен жеке басына қол сұғылмаушылық, азаптаудан босану және әділ сот процесіне қатысты өрескел бұзушылықтарға тап болды. Құжаттау барысында Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелері мен ұлттық заңнаманың ережелерін негізге ала отырып, ұстау, жеткізу, ұстау хаттамасын жасау, заңдық және медициналық көмек көрсету, бұлтартпау шарасын таңдау, қамауда ұстау, сотқа дейінгі тергеп-тексеру және азаптаулардан және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын өтініш түрлерінен қорғау кезінде адамдардың құқықтарына тән бұзушылықтары анықталды.

Ұстау және күзетпен ұстау түріндегі бұлтартпау шарасын таңдау ҚР ҚК-нің мынадай баптары бойынша жүзеге асырылды: 181-бап «қарулы бүлік», 188-бап «Ұрлық», 191-бап «Тонау», 255-бап «Лаңкестік актісі», 269-бап «Ғимараттарға, құрылыстарға, қатынас және байланыс құралдарына шабуыл жасау немесе оларды басып алу», 272-бап «Жаппай тәртіпсіздіктер», 274-бап «Біле тұра жалған ақпарат тарату», 287-бап «Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғыларды заңсыз сатып алу, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру», 291-бап «Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар мен жарылғыш құрылғыларды ұрлау не бопсалау», 293-бап «Бұзақылық», 380-бап «Билік өкіліне қатысты зорлық-зомбылық қолдану» және т.б.

Негізсіз қамау фактісінің өзі жарамсыз болып табылады және қамау халықаралық стандарттар тұрғысынан заңдылық талаптарын қанағаттандыруы керек және ол ұлттық заңнаманың материалдық және іс жүргізу нормаларына сәйкес келуі керек. Халықаралық құқықтың жалпы принциптеріне мыналар жатады: құқық үстемдігі принципі және онымен байланысты құқықтық сенімділік принципі, мөлшерлестік принципі және озбырлықтан қорғау принципі. Егер күзетпен қамауда ұстау туралы айтатын болсақ, онда, ең алдымен, құқықтық сенімділіктің жалпы принципін сақталуын қамтамасыз ету қажет.

Зардап шеккен Косшыгулов Куспан, 52 жаста, кәсіподақ жетекшісі, Ақтау қаласы: 2022 жылғы 6 қаңтарда орталық алаңда митинг өткізушілермен кездесіп, алаңда кешке дейін болып, кешке Амин Елеусиновке бардым. «Маңғыстау Арена» ғимаратына 850 әскери қызметші орналастырылды. 20 адам, оның ішінде Амин Елеусинов, Тахир және Куспан барып, сарбаздармен кездесті, олардың жағдайын видеоға түсіріп, кетуге дайындалып жатқанда олардың көліктерін қоршап алды. Бұл арандатушылық болды. Барлығынан телефондар алынып, бастарына қалпақ кигізілді, 15 минуттан соң оларды басқаларға берді, содан кейін олар контейнерге орналастырылды, содан кейін ғана олардың басынан қақпақтарды алып тастады. Контейнерде шамамен 2 сағат ұстады. Жүріс-тұрысына, мінез-құлқына қарап, бұл адамдар спортшылар, ҰҚТ сияқты болды. Контейнерден кейін олар қандай да бір үйге ауыстырылды. Үй торлармен жабдықталғандықтан, оларды сонда қамап тастады. Контейнер мен үйдің қай жерде орналасқанын Куспан Косшыгулов білмеді, бірақ ол қаланың шетінде, теңізге жақын деп ойлады. Олар 7 қаңтарда кешке босатылып, қайтадан бастарына қалпақ кигізіп, қалаға жеткізілді. Олар наразылық білдірушілер тартылғаннан кейін босатылғанын түсінді. Ол, бұл ұрлауды билік ұйымдастырды деп ойлайды.

Н.Н., жәбірленуші, Алматы облысы. Н. Алматы облысында тұрады: Қаңтар оқиғалары кезінде Алматы қаласына келмедім, үйде болдым. 2022 жылдың 6 қаңтарында сағат 19 шамасында Қордайға аттандым. Жолда оны әскерилер ұстап, ештеңе түсіндірместен Қарасай ауданының Қошмамбет ауылындағы жаңа тергеу изоляторына апарды. Онда ұрып-соғу және азаптау болды. Олар қайда қашасың? Не істедің? Не бүлдірдің? деп сұрады. Олар көгерген іздер кеткенше 14 қаңтарға дейін ұстады және онымен бірге 15-20 адам босатылды. Шығар алдында олар еш шағымым жоқ деген қолхат жазуға міндеттелді. Олар сол жерден кетуге асығып, қолхат жазып берді. Прокурор жібермес бұрын, егер біз

біреуге айтсақ, тағы да қамап, айып тағамыз деп ескертті. Сөйтіп бізді 8 күн заңсыз ұстады.

Адам құқықтары саласындағы халықаралық құжаттарда қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жазаның анықтамасы жоқ. Бұл адамдарға физикалық және психикалық тұтастық құқықтарын бұзудан және олардың қадір-қасиетін құрметтеуге барынша қорғауды қамтамасыз ету ниетімен байланысты. Сондай-ақ, кез-келген бас бостандығынан айыру адамды озбырлықтан қорғау мақсаттарына сәйкес келуі керек екенін атап өткен жөн. Адамдарды тұтқындауға және ұстауға, сондай-ақ оларды заң бойынша уәкілеттік берілген адамдар ғана қамауға ала алады. Қамауға алуды жүзеге асыратын немесе адамдарды басқа жолмен бас бостандығынан айыратындардың жеке басын анықтау оңай болуы керек, мысалы, аты-жөні бар жапсырмалар немесе оңай анықталатын сәйкестендіру нөмірлері арқылы анықтауға болады⁹¹.

Qantar2022 барысында қызметкерлердің наразылық білдірушілерді қамауға алуы арнайы киімсіз жүзеге асырылды және қамау кезінде күәлік ұсынылмады. Бұл ретте, «Ішкі істер органдары туралы» ҚР Заңының 5-тармағының 1) тармақшасына сәйкес, «қызметкерлер ішкі істер органдарының өкілеттіктерін іске асыру кезінде: 1) жеке тұлғаларға жүгінген кезде өздерін таныстыруға және қызметтік куәлігін көрсетуге міндетті...».

Билік қаңтар трагедиясынан кейін сабақ алған жоқ және құқық қорғау органдарының қызметкерлерін сәйкестендіру белгілерінсіз қабылдауды жалғастыруда. Осылайша, 2023 жылғы 11 сәуірде Астана қаласында «Қазмұнайгаз» компаниясының кеңсесінде 100-ден астам бейбіт наразылық білдірген жұмыссыз мұнайшылар ұсталды⁹².

Qantar2022 барысында қамауға алудың себептері нақты болған жоқ, адамдарды, олардың телефон нөмірлері қамауда ұсталғандардың мекен-жай кітабында болғандығы негізінде ұстады және алаңда бейбіт түрде жүрген кезде немесе митинг орнынан түсірілген бейненің телефонда болуы фактісі негізінде ұстау жағдайлары да болды.

Жұбақов Ерболат, 68 жаста, Жұбақов Ринаттың әкесі, Өскемен қаласы: «Ринат 9 қаңтарда үйінің жанында заңсыз ұсталды. Неліктен «заңсыз»? Себебі ұстауды белгісіз адамдар жүргізді, олар ешқандай құжаттар, санкциялар және т.б. ұсынбай, Ринатты қолын бұрап алып кетті».

91 Әділ сот ісін жүргізу жөніндегі нұсқаулықтан, Amnesty International, 2014

92 <https://youtu.be/5Lopz-jVVBs>

Халықаралық стандарттар адамның қандай заңға сәйкес және қандай нақты ақпарат негізінде ұсталатынын нақты көрсетуді талап етеді. Қайғылы оқиғаның алғашқы күндерінде ұсталғандардың құқықтары барлық жерде бұзылды, олар: үшінші тұлғаға хабарлау құқығы, өз қалауы бойынша адвокат алу құқығы, медициналық көмек алу құқығы, ұстаудың заңдылығына дау айту құқығы, өзіне қарсы куәландырмау құқығы, оның ішінде сұрақтарға жауап бермеу құқығы, қатыгездікке немесе қамауда ұстау жағдайларына шағымдану құқығы болды.

Адвокатпен құпия қарым-қатынас жасау құқығы барлық адамдарға, соның ішінде қылмыстық құқық бұзушылық жасады деген айыппен қамауға алынған немесе ұсталған адамдарға қолданылады. Наразылық акциясына қатысушыларды жаппай ұстағаннан кейін жоғалған туыстары туралы мәлімдеген азаматтардың үлкен ағымы құжатталды. Қамауға алынған адамдар үшінші тұлғаға қамауға алынғаны немесе ұсталғаны туралы және олар ұсталатын жер туралы хабарлау құқығын пайдалана алмады. Ұсталғандардың сыртқы әлеммен байланыс және танысу құқығы – азаптау мен қатыгездікті қоса алғанда, адам құқықтарының бұзылуынан қорғаудың негізгі кепілі. Айыпталушының өз қорғанысын дайындау қабілеті осы құқықты іске асыруға байланысты.

Қайрат Қожахметов, 37 жаста, жәбірленуші, Алматы қ.: 2022 жылғы 5 қаңтар, сағат 16:00 немесе 17:00 шамасында баланың дәрі-дәрмектерін дәрігердің рецепті бойынша сатып алу үшін Қалқаман ы/а № 7 ауруханасы жанындағы үйден шықты. Ол көп жігіттерді көрді және олар қалада митинг өтіп жатқанын, барлық дүкендер мен дәріханалардың жабық екенін айтты. Осы кезде екі-үш көлік келіп, ішінен жарық-шу гранатасын лақтырды. Ол Қ.Қожахметовтың аяғының астында жарылды. Балалар жолшыбай көлікті тоқтатып, оны салып жіберді, 12-ші қалалық ауруханаға апарды, онда травматология бөлімінде оның сынған аяғына гипс салынды. 8.01.2022 ж. кешке арнайы жасақ ауруханаға келді. Олардың әрқайсысына үш жауынгерден жүгіріп келіп, «Тыпыр етпе! Әйтпесе атамыз! Лаңкестер!» деп айқайлады. Олар қару-жарақ пен оқ-дәрілерді қайда жасырғандарын сұрады. Ұялы телефондарын алып қойды. Содан кейін Алматы қаласының ЛА-155/18 мекемесіне жеткізілді. Түрмеде болған алғашқы аптада отбасымен байланысу мүмкіндігі болған жоқ, оған үйге бірде-бір қоңырау шалуға рұқсат етілмеді. Бір аптадан кейін тергеу соты Қ.Қожахметовке екі айға қамауға алуға санкция берді. Содан кейін прокуратура қызметкерлері оны үй қамағына алатынын хабарлады. 27.01.2022 ж. ол үйге оралды. 8.09.2022ж. ҚР ҚК-нің 35-бабы негізінде қылмыстық құқық

бұзушылық құрамының бар екендігінің дәлелденбеуіне байланысты ҚР ҚК-нің 272-бабы бойынша қылмыстық қудалау тоқтатылды. 28.11.2022 жылы Қ. Қожахметов 3-ші топтағы мүгедек деп танылды.

Ұсталғандардың барлығының дәрігерлерге жүгінуге, медициналық көмек пен ем алуға құқығы бар. Бұл құқық биліктің денсаулық сақтау құқығын сақтау және адамның қадір-қасиетін құрметтеу міндетінің ажырамас бөлігі болып табылады. Құжаттау нәтижесінде бұл құқықтың қаншама рет бұзылғандығы анықталды, бұл құқық қорғаушылардың Алматы қаласындағы тергеу изоляторындағы 40-тан астам адамның денсаулық жағдайы туралы ҚР Адам құқықтары жөніндегі уәкіліне Жолдауынан туындайды. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілі Эльвира Азимованың тергеу изоляторына барып кеткеннен кейін (ЛА-155/18 мекемесі) медициналық емдеуді қажет ететіндердің барлығы 4-ші ауруханаға стационарлық емге ауыстырылды.

Жәбірленуші Бауыржан Талғардың әйелі, Еспенбетова Айман, 35 жаста, Алматы облысынан: 5 қаңтарда дүкендер жұмыс істемеді, Талғар Райымбек көшесіндегі тас жолға шықты. Онда ол митинг туралы біліп, қалаға бара жатқан адамдарға қосылды. Фурманов көшесімен көтерілгенде оның аяғының жанында граната жарылды. Ол көптеген сынықтар түріндегі аяғы мен қолынан ауыр жарақат алды. Сағат 15:30 шамасында Талғар ауруханаға түседі, онда оған шұғыл көмек көрсетіледі. 8 қаңтарда кешке оны басқа жараланған науқастармен бірге арнайы күштер ауруханадан алып кетіп, ТИ-18 ге әкеледі. Туыстары оны таба алмады. Тек 12 күннен кейін олармен тергеуші хабарласып, Талғар ТИ-18-де екенін хабарлады. 8 қаңтардан 17 қаңтарға дейін ол ауруханадан алып кеткеннен бері мүлдем киімсіз болды. Аяққа операция жасалмады, аяғы шіри бастады, 18 қаңтарда Талғарды 4-қалалық ауруханаға апарып, 20 қаңтарда сол жерде операция жасады, оған Елизаров аппараты қойылды. Содан кейін оны ТИ-18-ге қайтарды және 2 ақпанда ешқайда кетпеу туралы тілхат алу арқылы босатты. Содан бері Талғар 3 рет аяғына және 1 рет қолына ота жасатты. 2022 жылғы 8-қыркүйекте ҚК-нің 272-бабы бойынша қылмыстық іс қылмыстық құқық бұзушылық құрамының болмауына байланысты тоқтатылды.

Бостандық және жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын қамтамасыз ету стандарттары қандай да бір дәрежеде Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасында көрсетілген. Алайда, қаңтар қасіретінің құжаттамасы көрсеткендей, бұл стандарттар негізінен орындалмады. 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар барысында және одан кейін ұсталған адамдардың құқықтарының сақталуы

туралы істер сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында және халықаралық стандарттар мен ұлттық заңнаманың сақталуы туралы ҚКХБ есебінен толығырақ оқуға болады⁹³.

Азаптау және басқа да зорлық-зомбылық түрлері қорқыту үшін де, олардың лаңкестер екенін мойындату үшін де қолданылды. Қамауда отырған адамдар озбырлық пен немқұрайлылық, соның ішінде ұрып-соғу, тамақ пен судың жетіспеушілігі, камералардағы суық пен ылғалдылық туралы хабарлады. Qantar2022 қаңтар оқиғалары бойынша адам құқықтары жөніндегі халықаралық әріптестіктің (ХЭАҚ), Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстандық Халықаралық бюроның (ХКАҚБ) және Қазақстанның азаптауға қарсы ҚАҚҰ коалициясының (АҚҰ коалициясы) Дүниежүзілік азаптауға қарсы ұйыммен (ДАҚҰ) серіктестікте «Біз бұдан былай жыламаймыз» атты бірлескен есебі жасалды⁹⁴.

Атап айтқанда, құқық қорғаушылар өз баяндамаларында қаңтар айында ұсталғандардың көпшілігі азапталғанын атап өтті. Адамдарды «спорт залдары сияқты стандартты емес жерлерде немесе лық толы камераларда ұстады, ыңғайсыз күйде тұруға, еденде ұйықтауға мәжбүрледі, тамақ пен су аз берілді немесе мүлдем берілмеді, медициналық көмектен бас тартты». Сәйкестендіру белгілері жоқ қара форма киген қауіпсіздік қызметкерлері ұсталғандарды ұрып тастады. Олар мойындатқысы келіп, полиция бөлімшелері мен изоляторларға жеткізілгендерді электрошокерлермен азаптады, үтіктермен күйдірді, бастарына полиэтилен пакеттер кигізіп, тырнақтардың астына инелер тықты, қайнаған су құйды. 2023 жылдың басында бұл есеп ҚР Бас прокуратурасының, ҚР ІІМ өкілдерінің авторлары мен құқық қорғаушыларымен және басқа да мемлекеттік органдарының өкілдерімен таныстырылып, талқыланды⁹⁵.

«Сондай-ақ заңсыз ұсталғандарды қарулы жеке күзет агенттігінің күзеті бойынша Айнабұлақ ы/а тұрғын үй контейнерінде ұстады және оларды ұрып-соғып, ішіп-жеуге тыйым салды. Содан кейін олар әуежай аумағындағы басқа контейнерге ауыстырды. Онда оларды ҰҚК қызметкерлері мен әскерилер қабылдап, ұрып-соғуды жалғастырды.

93 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар барысында және одан кейін сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында ұсталған адамдардың құқықтарының сақталуы туралы талдамалық есеп: https://bureau.kz/monitoring_2/doklady_i_otchety_kmbpc/o-soblyudenii-prav-licz-v-yanvare/?fbclid=IwAR33WhV8PVabAkWq7b0JW-weY2ERSiSRPhsNJBppkORcbyoI_YIkyqITQ0g

94 <https://www.iphronline.org/wp-content/uploads/2023/01/Kazakhstan-January-Report-RU.pdf>

95 <https://bureau.kz/novosti/v-zloveshem-kruge-nasiliya/>

Бұл Алматы қаласындағы Түркісіб сотында ҰҚК-нің 11 қызметкерінің іс материалдарынан белгілі болды»^{96,97}.

2023 жылғы 5 қаңтарда айтылған ҚР Бас прокуратурасының⁹⁸ мәліметтеріне сәйкес азаптау фактілері бойынша 329 қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеу басталды. Істердің негізгі бөлігі сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметінің өндірісінде болды, ал арнайы прокурорлар полиция мен ҰҚК-нің 34 қызметкеріне қатысты қылмыстық істерді қарады. Алайда, құқық қорғау органдарының негізгі бөлігі, өкінішке орай, наразылық білдірушілерге шабуыл жасағаны және ешқандай жаза алмағаны анық.

96 https://www.youtube.com/watch?v=GEzNbeS_kFw&t=143s

97 <https://www.youtube.com/watch?v=UHpTf5zE6P8>

98 <https://www.youtube.com/watch?v=A9quA2YVojs&t=21s>

5. Сотқа дейінгі тергеу (әділ сот ісін жүргізу құқығын, оның ішінде қорғау құқығын сақтау)

Қылмыстық іс жүргізудің осы кезеңінде білікті заң көмегі құқықты – адвокатқа құқықты сақтауды ерекше атап өту қажет. Халықаралық стандарттарға сәйкес, бас бостандығынан айырылған немесе қылмыстық жауапкершілікке тартылатын әрбір адам адвокаттың өз құқықтарын қорғауға және қорғауға дайындалуына көмектесуге құқылы. Егер адамның өзі таңдаған адвокаты болмаса, ол сот төрелігі талап еткен кезде тағайындалған адвокаттың тиімді, білікті көмегіне құқылы. Ұсталғандар қамауға алынған сәттен бастап, соның ішінде жауап алу кезінде адвокаттың көмегіне қол жеткізуі керек. Жеткілікті уақыт беру және адвокатпен құпия жағдайда сөйлесу үшін жағдай жасау қажет.

Сонымен қатар, сот талқылауына дейінгі адвокатқа құқық, жалпы жағдайда, адамның өз қалауы бойынша адвокат таңдауға құқығы бар екенін білдіреді. Халықаралық стандарттарда сотқа дейінгі кезеңде таңдалған адвокаттың көмек алу құқығы ерекше атап өтіледі.

2022 жылдың 10 қаңтарына дейін ұсталғандардың туыстары жалдаған адвокаттар полиция департаменттерінің ғимараттарында өздерінің қорғауындағыларға қол жеткізе алмады. Әскерилендірілген күзетшілер егер адвокаттар өздерінің қорғауындағылармен кездесуді талап етсе, оларды қазір төтенше жағдай режимі бар деп қорқытып, олар «ескертусіз қасақана оқ ату» бұйрығын орындауға құқылы екенін айтты. 12 қаңтардан кейін ғана Алматыда кейбір адвокаттар полиция департаментінің ғимаратында өздерінің қорғауындағылармен кездесіп, ұсталған адамдардан мойындау үшін ұрып-соғу, қатыгездік пен азаптауға ұшырағанын көрді.

Ұсталғандар барлық жерде жауап алу кезінде ұрып-соғылғанын және адвокаттар болмағанын мәлімдеді. Көптеген қалаларда қаңтар оқиғаларының алғашқы күндерінде ұсталғандарға өздері таңдаған адвокаттар да, туыстары да төтенше жағдайға сілтеме жасай отырып, 2-3 апта ішінде қол жеткізе алмады. Төтенше жағдай 2022 жылдың 19 қаңтарына дейін созылды. Адвокаттардың ұсталғандарға еш кедергісіз кіруге мүмкіндік 20-25 қаңтардан кейін ғана берілді.

Ұсталғандардың ешқайсысы «қоңырау шалу» құқығын пайдалана алмады, ал қамауға алынған адамдар үшінші тұлғаға қамауға алынғаны немесе ұсталғаны туралы және олар ұсталатын жер туралы хабарлауға құқылы. Ұсталғандардың туыстарымен, адвокаттармен, дәрігерлермен, сот қызметкерлерімен, ал егер

ұсталған шетелдік болса, консулдықтардың немесе құзыретті шетелдік ұйымдардың қызметкерлерімен кідіріссіз кездесуге құқығы бар. Бұл жерде заңсыздықтың жарқын мысалы – Бішкек қаласының танымал музыканты **Викрам Рузахуновтың** аты шулы және резонанстық ісі болды.

Ұсталғандардың сыртқы әлеммен байланысу және кездесу құқығы – азаптау, қатыгездік және зорлық-зомбылықпен жоғалып кетуді қоса алғанда, адам құқықтарының бұзылуынан қорғаудың негізгі кепілі. Айыпталушының өзін қорғауға дайындалу қабілеті осы құқықты іске асыруға байланысты және оны сақтау жеке және отбасылық өмір мен денсаулық құқығын қамтамасыз ету үшін қажет.

Біз құжаттаған 579 істің 175-і қаза тапты, оның ішінде ҚР ҚПК 35-бабы, 1-бөлігінің 1/2-тармағы бойынша 104 қылмыстық іс тоқтатылды, оның ішінде 31-і «құпияланған» мәртебесімен болды; 14 қылмыстық іс тоқтатылды; 7 қаза тапқандар бойынша соттар жүріп жатыр. Зардап шеккендер бойынша 405 құжатталған істің 303 қатысушысына үкім шығарылды, 66 қылмыстық іс тоқтатылды, оның ішінде «құпияланған» мәртебесі бар 5 іс болды.

ҚР ҚК 175, 179, 262-баптары бойынша жарияланған «өте құпия» істер бойынша (қылмыстық қоғамдастыққа жататындығы, мемлекеттік төңкеріс және конституциялық құрылысты құлату әрекеті) ҚР ҰҚК бұрынғы төрағалары К.Мәсімов пен оның орынбасарларына қатысты жұртшылық үшін толығымен жабық сот тыңдаулары өтті. Көптеген қылмыстық істер, тіпті ұлттық қауіпсіздік органдарының қатардағы қызметкерлеріне қатысты істер де (әсіресе бейбіт тұрғындарға қарсы өлім қаруын қолдануға байланысты) құпия болып табылады. Бұл туыстары мен зардап шеккендердің өздеріне ақпарат алуда және болған оқиғаның объективті және толық бейнесін жасауда үлкен қиындықтар туғызады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасында бекітілген қылмыстық сот ісін жүргізуді жүзеге асыру талаптарына қарамастан (ҚР ҚПК 23-бабының 1-бөлігі) «айыптаушы және қорғаушы тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы қағидаты негізінде жүзеге асырылады» және ҚР ҚПК 24-бабының 5-бөлігіне сәйкес «іс бойынша күдіктіні, айыпталушыны, сотталушыны әшкерелейтін де, ақтайтын да, сондай-ақ олардың жауаптылығы мен жазасын жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар анықталуға жатады. Қылмыстық процесті жүргізетін орган күдіктінің, айыпталушының, сотталушының кінәсіздігі немесе кінәлілік дәрежесінің аздығы туралы, сондай-ақ оларды ақтайтын не олардың жауаптылығын жеңілдететін дәлелдемелердің бар-жоғы туралы барлық мәлімдемелерді, сондай-ақ дәлелдемелердің жиналуы

мен бекітілуі кезінде тергеудің рұқсат етілмеген әдістерінің қолданылғаны туралы мәлімдемелерді тексеруге тиіс», бірақ олар іс жүзінде сақталмады.

Тараз қаласында 9 сотталушы бойынша, оның ішінде 5 сотталушы қайтыс болған, оларды сотта қорғаудың барлық дәлелдері еленбеді. Қатысу фактісі бойынша барлығы оңалту құқығынсыз кінәлі деп танылды, ал 5 қаза тапқан адамның өмірінен айыру фактісі бойынша қылмыстық істер тиісті түрде тергелмеген және ҚР ҚПК-нің 35-бабы 1/2-бөлігі бойынша тоқтатылған.

Бекежанова Индира, 40 жаста, өлтірілген Рысбеков Райыстың анасы, Тараз қ.: 6 қаңтар 2022 ж. сағат 18:00 шамасында Райыс дүкенге кетіп, қайтып оралмады. Келесі күні ол ұлының оқтан жарақат алғанын, ауруханаға түскенін және ота жасау кезінде қайтыс болғанын білді. Оқ құлағы жағынан басына тиген. Іспен танысуға шақырылды. Олар істі жай ғана көздерінің алдарында парақтап шықты. Ол ұлы жатқан фотосуретті байқады, оның жанына үйдің кілттері, анасының банктік картасы, тұтандырғыш, пышақ және екі оқ қойылған. Пышақ пен оқ қайдан келді? Анасы мұның бәрін өздері салып қойды деп санайды. Ол ҚР ҚК 255, 287 және 272-баптары бойынша айыпталды. «Лаңкестік актісі» ҚК-нің 255-і бабы бойынша айыптау тергеу кезеңінде алынып тасталды және ҚР ҚК-нің 272 және 287-баптары бойынша істі сотқа берді. Сот процесінде сауалнамаға қатысқан фельдшер мәйіттің алаңның маңынан табылғанын, бірақ айналасында қан жоқ болғанын көрсетті. Дегенмен бас жарақатынан қан көп болуы керек еді. Туыстары оларды басқа жерде өлтірген, содан кейін мәйітті алаң жаққа алып келген деп санайды. Ата-аналардың пікірінше, сотта кінәлілік пен митингке қатысу дәлелденбеген.

Прокуратура органдарындағы шағымдардың барлығы дерлік заңға сәйкес тиісті түрде қаралмаған. Адвокат А. Құспан бастаған «Аманат» қоғамдық комиссиясы жұмысының басталуымен ғана 2022 жылдың қаңтар айының соңынан бастап кейбір ұсталғандар босатыла бастады. Қылмыстық іс материалдарына еркін қол жеткізе алатын осы комиссия мандатының заңдылығына қатысты көптеген сұрақтар болғаны анық. Бірақ, адамдарды қамаудан босату фактісі қоғамда оң баға алды. 2022 жылдың 13 наурызына дейін барлығы 99 адам босатылды.

Сотқа дейінгі тергеу барысында ұсталғандардың адвокаттары мен туыстары үнемі былыққа, ақпарат бермеуге, тергеушілердің ауысуына, барлық өтініштерден бас тартуға, кінәнің күмәнді дәлелдеріне, күмәнді сараптамаларға, кінәні мойындауға мәжбүрлеуге, туыстарына қауіп төндіруге шағымданды.

Иманғожина Сәуле, 55 жаста, Түгелбаев Мұхиттың анасы, Семей қаласы: Анасы ұзақ уақыт бойы ұлын таба алмады. Оның қайда екенін ешкім айтқан жоқ. Ол қайда барса да, барлық жерде «Басып алу» операциясы туралы айтып, оны жібермеді, тапаншалар мен мылтықтармен итеріп жіберді. 2022 жылдың 24 қаңтарында Сәуле Иманғожина Семей қаласының прокуратурасына ұлының жоғалғаны туралы арыз жазды. Содан кейін ғана 2022 жылдың 26 қаңтарында Сәуле Мұхит УҰИ-да деген жауап алды және 2022 жылдың 27 қаңтарында Сәуле ұлымен кездесуге бара алды. Ұсталғаннан бері көптеген күндер өтті. Оның айтуынша, ұлының бетінде қара дақтар болған. Оның әр саусағын таяқпен ұрған. Ұлы: «Анашым, мен өле жаздадым. 2022 жылдың 6-9 қаңтары аралығында бізді ұрып-соғып, азаптады. Бізді суық жертөлде ұстап, шалбарымызға зәр шығаруға мәжбүр етті. Олар ойларына келгеннің бәрін жасады, шоқпармен зорлағысы келді. Бірақ олардың бірі: «Абайлаңыз, бұл сауатты, егер ол тірі қалса, бізге арызданады», – деді.

Омаров Асланбек, айыпталушы, Ақтөбе қаласы 2023 жылы 12 қаңтарда сотта тергеушілер баптарды жеңіл түріне ауыстыру немесе бірнеше бапты алып тастау және бір жеңіл бапқа ауыстыру үшін олардан ақша талап еткендігі туралы түсінік берді. Асланбек сотта «лаңкестік» бабын алып тастау үшін ақша талап етілгенін айтты. 2 апта бойы Асланбектің әйелі Дания оны көре алмады, өйткені полиция «карантинге» сілтеме жасады, ал іс жүзінде олар ұрып-соғу іздерінің кетуін күтті. Мемлекеттік адвокат Данияның айтуынша, Асланбектің қатты соққыға жығылғанын да айтқан. 2022 жылғы 26 қаңтарда Асланбек «жаппай тәртіпсіздіктерді ұйымдастыру» 272-бабы 1-бөлігі бойынша ашық қылмыстық іс негізінде тергеу изоляторына жеткізілді. Дания Бектұрғанова күйеуін ұрып-соққан полиция департаментінен бейнежазбаларға қол жеткізуге тырысты, бірақ оған бейне енді жоқ, ол жойылды деп айтылды⁹⁹. Сот сараптамасы ұрып-соғу фактілерін растаған жоқ. Ол 01.02.2023 жылы №1598-22-00-1/41 сот үкімімен ақталды.

2022 жылдың ақпан-наурыз айларында алғашқы сот процестері басталып, олар онлайн режимінде жүргізілген, оны тіпті туыстарына да хабарламаған және олар сот туралы іс біткен соң білген. Айыптаулар мен үкімдер негізінен ҚР ҚК-нің «Тонау» 188-бабына қатысты болды, ал дәлелдемелер айыпталушылардың бет-әлпеті анық көрінетін дүкендерден түсірілген видеофиксацияға негізделген.

99 <https://www.youtube.com/watch?v=A9quA2YVojs&t=21s>

Мұндай сот процестері негізінен сотталушылардың кінәсін мойындауымен және процессуалдық келісім жасаумен өтті.

Содан кейін, сот істері бұзақылық пен тонау айыптаулары бойынша, кейін – тәртіпсіздіктерге қатысу және мемлекеттік ғимараттарды басып алу бойынша басталды.

Қазақстан билігі 20 мың «лаңкес» жоқ екенін бірден мойындағандықтан, құжатталған істер бойынша ҚР ҚК-нің «Лаңкестік актісі» 255-бабында қаралған қылмыс қаңтар айындағы оқиғалар бойынша ұсталғандарға есептелмеген. Қаңтар айындағы оқиғаларда қаза тапқандарға қатысты сотқа дейінгі тергеу негізінен қаза болу фактісіне және жаппай тәртіпсіздіктерге қатысу фактісіне байланысты жүзеге асырылды. Балалардың, зейнеткерлердің және оқиға орнында кездейсоқ болған бейбіт азаматтардың өліміне қатысты сотқа дейінгі тергеу тек қайтыс болу фактісі бойынша жүргізілді.

Шымкент, Қызылорда және Тараз қалаларында барлық қаза тапқандардың қайтыс болу фактісі бойынша істер тоқтатылды, ал жаппай тәртіпсіздіктерге қатысу фактісі бойынша Қызылорда қаласында 2 адам кінәлі деп танылды: Айтбай Әлиев пен Абылай Махатай, Тараз қаласы бойынша – 7 адам қаза тапты, Алматы қаласы бойынша – 6 адам қаза тапты. Үкімге сәйкес олар ҚР ҚПК 35-бабы 3-бөлігінің 11) тармақшасына және 4-бөлігіне сәйкес қайтыс болуына байланысты оңалту құқығынсыз жазадан босатылды.

6. Сот процестері (әділ сот ісін жүргізу құқығын сақтау)

Қылмыстық сот ісін жүргізу барысындағы теңдік кепілдіктері заңдарды іске асыру кезінде кемсітушілік пен кемсітушілік заңдарға тыйым салады, сондай-ақ заң алдындағы теңдік және оны тең қорғау құқығын, сот алдында теңдік және сот тарапынан тең қарым-қатынас жасау құқығын, сондай-ақ сотқа тең және еркін жүгіну құқығын қамтиды. Судьяларға, прокурорларға және құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне Заңның тең қорғалуын қамтамасыз ету, сондай-ақ кемсітушілікке тыйым салуды сақтау және қолдау міндеттемесі жүктеледі. Олар қолданыстағы заңдар мен нормативтік ережелердің орындалуын қадағалап, кемсітушіліктің болмауын қамтамасыз етуі керек. Осы баяндаманы жасау кезінде 112 сот отырысына мониторинг пен құжаттама жүргізілді, соттардың стенограммалары жүргізілді, олар ғаламторда және әлеуметтік желілерде жарияланды. Қаңтардағы оқиғалар бойынша сот талқылауы барысында әділ сот процесіне құқықтың сақталуы туралы есепті құқық қорғау альянсы қосымша ұсынатын болады.

05.01.2023 ж. ИМ мәліметтері бойынша қаңтар оқиғалары бойынша 4623 қылмыстық іс бойынша тергеу жүргізілді, олардың ішінде: кісі өлтіру, бұзақылық, ұрлық, қарудың заңсыз айналымы, бөтеннің мүлкін қасақана жою болды. 983 адам ұсталды, оның 502-сі арнайы прокурорлар өндірісіне берілді. 255 адам қамаудан босатылды (соттылығы жоқ, залалды өтеу бойынша). Ауыр қылмыстар жасау бойынша 12 кәмелетке толмағандар анықталды, бас бостандығынан айыруға байланысты емес бұлтартпау шаралары өзгертілді. 631 адам сотқа берілді: 132 адам нақты мерзімге сотталды, қалғандары шектеулер, қоғамдық жұмыстар, айыппұлдар алды. Тергеу сатысында 44 және сот сатысында 14 іс тараптардың татуласуы бойынша тоқтатылды. 980 адамға рақымшылық жасалды, 76 адамның бас бостандығынан айыру орындарынан босатылды, 94 сотталған адамға мерзімдері қысқартылды. Қазіргі уақытта 36 қылмыстық іс жүргізілуде¹⁰⁰.

Заңдарды кемсітушілікпен қолданудың мысалдары белгілі бір топтарға қарсы бағытталған лаңкестікке қарсы күрес туралы айқын емес тұжырымдалған заңдарды мөлшерсіз қолдануды, адамдардың саяси пікірлері себебінен оларды бірнеше мәрте қамауға алынуын және ұсталуын қамтиды. БҰҰ Бас Ассамблеясы

100 <https://www.youtube.com/watch?v=A9quA2YVojs&t=21s>

мемлекеттерді лаңкестікке қарсы заңдардың кемсітушілік сипатқа ие болмауын қамтамасыз етуге бірнеше рет шақырды. Әрбір адам сот алдында теңдікке құқылы, бұл «заңның үстемдігін қамтамасыз етудің процедуралық құралдарының бірі ретінде қызмет ететін адам құқықтарын қорғаудың маңызды элементі». Сот алдындағы теңдік құқығы ұқсас істерді ұқсас процедуралар шеңберінде қарауды талап етеді. Бұл қағида мұндай айырмашылық объективті және ақылға қонымды себептермен негізделген жағдайларды қоспағанда, белгілі бір қылмыс түрлері немесе белгілі бір санаттағы адамдар туралы істерді қарау кезінде арнайы соттарда ерекше рәсімдерге жүгінуге тыйым салады.

Жалпы алғанда, «саяси» қылмыстық істерді жүргізу кезінде «әдеттегіден» гөрі аз процедуралық кепілдіктер беру сот алдында теңдік құқығын бұзуы мүмкін¹⁰¹. Қаңтар айындағы оқиғалардан кейін «лаңкестік» немесе «экстремизм» істері бойынша сот ісін жүргізуге келетін болсақ, құжаттама нәтижелері елдің әртүрлі аймақтарындағы соттар сотталушыларға қатысты әртүрлі тәсілдерді қолданғанын көрсетті. Бұл ұзақ уақыт қамауда ұстауға және ұқсас қылмыстар үшін қатаң жазаларға әкелді. Qantar2022-ден бір жыл өткен соң, біз 3 істі құжаттадық, онда сотталушылар өте үлкен, 15 жыл және одан жоғары мерзімге сотталды. Төменде біз олардың істерін келтіреміз:

Исаев Нұрсұлтан, 32 жаста, жоғары білімді, ақын, өзін-өзі жұмыспен қамтушы, Ақтөбе қаласынан, ҚК 380-1-бабы, 2-бөлігі, 272-бабы, 2-бөлігі бойынша 15 жылға бас бостандығынан айырылды. 2022 жылдың 5 қаңтарында Н.Исаев достарымен бірге, ол жерде бейбіт митинг өтіп жатқан, Ақтөбе қаласы әкімдігінің алдындағы алаңға келді. Күш құрылымдары арнайы құралдарды қолданғаннан кейін Н.Исаев ол жерден кетуге шешім қабылдады. Бірақ осы дүрбелеңде достарынан арасып, қайтып оралып, достарын алып кетейін деп ойлады. Бірақ атыс күшейіп, шу мен көзден жас ағызатын гранаталардың жарылыстары жалғасып жатқандықтан, ол көлікпен кетуге шешім қабылдады, өйткені машина газбен жабдықталған болды. Бірақ алдыңғы әйнек шу гранатасымен сындырылып, ештеңе көрінбеді және көлік тұрағынан шыққан кезде ол полиция қызметкерлерінің қоршауына түсіп, екі қызметкерді қағып кетті. 2022 жылғы 9 қаңтарда Исаев Нұрсұлтанды полиция қызметкерлері өз үйінде ұстады. Ұсталған кезде, содан кейін де оған физикалық, психологиялық қысым, азаптау қолданылды. Исаевтың қабырғалары сынған, тістері жарылған, миы шайқалған. 10 қаңтарда оны өлі-тірі күйінде УТИ-қа әкелген кезде Исаев өзін нашар

101 Жоғары 88 ні қараңыз

сезінді. Жедел жәрдем шақырылып, барлық соққылар мен жарақаттар тіркелді. Полиция қызметкерлеріне қатысты осы ұрып-соғу бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметке шағым берілді. Бірақ, іс қылмыс құрамы болмауына байланысты тоқтатылды. Қағылған полиция қызметкерлері ауыр жарақат алған жоқ. Біреуінің денсаулығына жеңіл зиян келтірілді, екіншісіне ештеңе болмаған. Сараптама полиция қызметкерлерінің алған жарақаты денсаулыққа зиян тигізбегенін растады. Сондай-ақ, сотта бұл қызметкерлердің Н.Исаевқа ешқандай шағымы болған жоқ. Алайда, судья Н.А.Бақтығалиевтің төрағалығымен Ақтөбе қаласының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соты 2023 жылы 1 ақпанда (№1598-22-00-1/41 іс) Н.Исаевты кінәлі деп танып, 15 жылға бас бостандығынан айырды. Апелляциялық саты бұл үкімді күшінде қалдырды.

Қазыбек Құдайбергенов, 34 жаста, өзін-өзі жұмыспен қамтушы, пәтер жөндеумен айналысқан, Қызылорда қаласынан, 3 баласы бар, 16,5 жылға сотталған. 29.11.2022 жылы Қызылорда облысының ауданаралық сотының үкімімен Қ.Құдайбергенов ҚР ҚК 272-бабы, 380-бабы, 380-1-бабы, 255-бабы бойынша Ұлттық ұлан сарбазы М.Қайсаровты КАМАЗ автокөлігінің доңгелегімен артқа жүргенде басып кеткені үшін 17 жылға бас бостандығынан айырылды. Сотталушының адвокаты Ұлттық ұлан әскери қызметшісі М.Қайсаровтың қайтыс болу себебін анықтау үшін эксгумация жүргізу қажет деп мәлімдеді. Заңға сәйкес, сарапшы Қайсаровтың денесінде зорлық-зомбылықпен өлім белгілерін анықтағаннан кейін міндетті түрде аутопсия жасап, өлімнің себебін анықтау керек болды. Бұл жасалмады, сараптама жүргізілмеді, сондықтан қорғаушы тарап эксгумация жасауды сұрады. Бірақ адвокаттың өтініші қанағаттандырылмай қалды. Қайсаровтың өлімі камазға байланысты ма, әлде басқа себеп болды ма, белгісіз болып қалды. Қ.Құдайбергенов өзіне тағылған айыптан бас тартады, ал барлық хаттамаларға ол оқымай қол қойды, өйткені ол қатты ұрып-соғуға ұшыраған. Жұбайы жолдасының психологиялық көмекке мұқтаж екенін айтады. Оған медициналық көмек қажет екенін, өйткені оны 20 күн бойы ұрып-соққан деп айтты.

Жұманов Ербол, 38 жаста, өзін-өзі жұмыспен қамтушы, айыптау актісі бойынша маскүнемдіктен мәжбүрлеп емдеуді қажет етеді, Тараз қаласынан, 28.04.2023 жылы 16 жылға бас бостандығынан айырылды. Айыптау актісінен: 07.01.2022 Ж. Жамбыл облысының ПД ЖҚБ қызметкерлері жедел-ізвестіру іс-шараларын өткізу барысында Е.Жұманов пен Е.Сайлауовты тұрғылықты жерлерінен ұстады. 06.01.2022 ж.

Е.Б.Жұманов жаппай тәртіпсіздіктердің басқа қатысушыларымен бірге облыс ҰҚҚД ғимаратына келді. ҰҚҚД облыс ғимаратына 3 сағат 10 минутта «Арлан» арнайы броньды техникасының ілесуімен «Камаз» маркалы автомашинасында ҚР ҚМ 91678 «РзК Оңтүстік» әскери бөлімінің 30 әскери қызметшісі келді. Е.Жұманов ҰҚҚД қызметкерлері Д.Ә.Әділбайға және тағы басқаларына бірнеше жеке жарқылды оқ атты. ҚР ҚМ 91678 «РшК Оңтүстік» ротасының командирі Қайратов Б.С. «Калашников» жүйесінің автоматты қаруынан және «Макаров» жүйесінің тапаншасынан шабуылдаушы Е.Б.Жұмановқа жауапты қарсы оқ атты. Е.Б.Жұмановтың атқан оғының нәтижесінде АТО бөлімінің бастығы подполковник Д.Ә.Әділбай ауыр жараланды. Ол 6 сағат 42 минутта Тараз қ. МББ реанимация бөлімшесінде қайтыс болды. Істегі жалғыз сәйкессіздік – Жұманов дәл осы уақытта өзінің митингте болғанын жоққа шығарады¹⁰².

Қылмыстық сот ісін жүргізуде соттар тарапынан тең қарым-қатынас қорғаушы және айыптаушы тараптармен істе өз дәлелдерін дайындау және ұсыну кезінде тараптардың теңдігі қамтамасыз етілетіндей қарым-қатынасты талап етеді. Әрбір айыпталушы адамның жүгінуге және адамның осындай жағдайда басқа айыпталушыларға теңдей жүгінуге құқығы бар. Соттар тарапынан, тең қарым-қатынас жасау құқығын бұзудың бір түрі адам құқықтарын бұзғаны үшін кінәлі деп танылған құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне жазасыздықты не жеңіл үкімдер болып табылады¹⁰³. Орталық құжаттаманы жүргізген істер барлық адамдардың қаза болу фактісі бойынша алдымен ҚР ҚК-нің 99-бабы «Кісі өлтіру» бойынша сараланған, кейін әскери істерге қатысты ҚР ҚК-нің 451-бабы «Билікті асыра пайдалану бойынша», ал полицейлерге қатысты ҚР ҚК-нің 362-бабына «Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану» бойынша қайта сараланды, сәйкесінше, жеңілірек үкімдер шығарылды.

Шойбеков Оралбай, ОҚО, Мақтаарал ауданынан, 54 жаста, Шымкент қаласында қайтыс болған 25 жастағы **Шойбеков Мейрамбектің әкесі**. Сотқа дейінгі тергеу сатысында қылмыстық істің бірнеше рет тоқтатылғанына қарамастан, қайтыс болған адамның әкесі ұлына оқ атқан адамды анықтауға ниетті. О. Шойбековтың айтуынша, тергеу органына оқ атқан әскери қызметшінің аты-жөні белгілі, өйткені сол кездегі құқық қорғау органдарының қызметкерін жаралаған оқ оның ұлына тиген оқпен бірдей.

102 1.28минуттаолмитингтеболмағанынаытады:<https://www.youtube.com/watch?v=NATMOjrdbe4>

103 Жоғары 88 ні қараңыз

Сотқа тең және еркін жүгіну құқығы да жеткіліксіз дәрежеде сақталды. Көптеген істер бойынша сот процестері онлайн режимінде жүргізілді, бұл жәбірленушілер мен құрбандардың наразылығын тудырды. Сотқа тең қол жеткізу құқығының тиімді қамтамасыз етілуіне күмән келтіретін басқа факторларға әскери және полицейлердің бейбіт азаматтарға қарсы өлім құралын қолданғаны үшін қылмыстық құдалау мен жазалауды қиындатқан жарияланған рақымшылық жатады¹⁰⁴.

2023 жылғы 20 қаңтар, Алматы қ., Алмалы аудандық қылмыстық істер жөніндегі сот. Алматы қ. ПД қабырғасында Qantar2022 кезінде Ж.Анафияевті өлтіру бойынша сот талқылауы. Барлық сотталушы 7 адам УТИ да болды. Оларға «Азаптау» 146-бабы бойынша айып тағылды. Сотталушылардың адвокаттары Е.Қайратұлы мен Е.Әділбековтың қолдауы: мынадай сот отырысын оффлайн режимінде өткізу туралы өтініш жасаймыз, себебі ғаламтор байланысы нашар, процесте қатысушылардың даусы нашар естіледі.

Судья Е.Өскелбаев: Қазір қолайсыз эпидемиологиялық жағдайдың және суық тиюдің: ЖРВИ, скарлатина, коронавирустың көбеюіне байланысты келесі сот отырыстарын оффлайн режимінде өткізуден бас тартамын. Іс бойынша куәгерлердің саны көп, мен процеске қатысушылардың денсаулығына қауіп төндіре алмаймын¹⁰⁵ (сот стенограммасынан. Ол кезде Қазақстанда карантин жоқ).

Құзыретті, тәуелсіз және бейтарап соттың істі қарау құқығы абсолютті сипатқа ие және кез келген жағдайларда, оның ішінде төтенше жағдай мен қарулы қақтығыс кезінде ешқандай ерекшеліктерге жатпайды. Құжаттама нәтижелері қаңтар айындағы оқиғаларға қатысты сот ісін жүргізудің әділдігі белгісіз болып тұрғанын көрсетеді. Сот процестерін мониторингтеу барысында айыптау тарапының артында мемлекеттің бүкіл аппараты тұр, ал сотталушылар мен жәбірленушілер осындай адекватты қорғаудан айырылды деген пікір қалыптасқан. Тараптардың теңдігі қағидаты айыпталушының өзін қорғау құқығының негізгі кепілі болып табылады және қорғаушы тарапқа қорғауды дайындау және ұсыну, сондай-ақ айыптаушы тараппен тең шарттарда сотқа ұсынылған дәлелдер мен дәлелдемелерді жоққа шығару мүмкіндігі берілуін қамтамасыз етеді. Алайда, сот процестері айыптау үкімімен өтті, адвокаттардың өтініштерінің көпшілігі қабылданбады, прокурорлардың осыған ұқсас іс жүргізу әрекеттерінен айырмашылығы, судьядан бас тарту туралы өтініштер ешқашан қанағаттандырылмады.

104 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000152> Закон РК «Об амнистии» от 2.11.2022 №152-VII ЗРК

105 <http://tirek.info/nikto-ne-dolzhen-byt-osuzhdyon-vse-vypolnyali-vyshestoyashnij-prikaz-prezidenta-qantar2022/>

2023 жылы 14 ақпанда қаңтар оқиғаларына қатысқан 5 күдіктінің (қайтыс болғаннан кейін) соты өтті.

Қылмыстық істер бойынша № 2 Бостандық соты. Сот онлайн/офлайн режимінде өтеді.

Судья Д.Маукеев: Мен тек түсіруге келісетін қатысушыларды түсіруге рұқсат беремін,

көпшілікке жариялауға тыйым саламын¹⁰⁶ (сот стенограммасынан).

2023 жылғы 25 қаңтарда тәртіпсіздіктерге қатысу фактісі бойынша Алматы қаласы бойынша 24+1 (қайтыс болған) бойынша онлайн/офлайн сот.

Бостандық аудандық соты, Qantar2022, жәбірленушілерден жауап алудың 7-ші отырысы.

Судья Д. Маукеев: сот процесіне қатысып отырғандардың қайсысы блогерлер мен журналистер процесстерінде БАҚ-та сот материалдары туралы ақпаратты басып шығарды? Қазір бұл туралы прокуратура мен тергеу органдары айналысып жатқандығын ескертемін. Мен бұған дейін сот ісі барысындағы сіздерге белгілі болған деректерді жариялауға тыйым салдым. Сіз келісім берген қатысушыларды ғана суретке түсіре аласыз.

Адвокат Г. Жуаспаева: ал процесс жабық па?

Судья Д.Маукеев: Жуаспаева, бізде ашық сот отырысы, оны қайтадан спектакльге айналдырудың қажеті жоқ, жазуға болады, бірақ заң бойынша таратуға болмайды, тек процесстің басқа қатысушыларынан рұқсат сұрау керек. Мен ешкімді қорқытпаймын, ескертемін.

«Қазақ Таймс» журналисі судьяның заңның қай бабына сілтеме жасайтынын анықтай бастады. Судьяға журналистің табандылығы ұнамады және ол хатшыға журналисті шығарып жіберу туралы бұйрық берді, сөйтіп хатшы оны шығарып жіберді¹⁰⁷ (сот ZOOM-конференциясының стенограммасынан).

Ашық сот ісін жүргізу құқығы сот процедурасының әділдігі мен тәуелсіздігінің негізгі кепілі, сондай-ақ қоғамның сот жүйесіне деген сенімін сақтау құралы болып табылады. Ашық талқылау құқығы сот отырыстарына тек іс қатысушылары (сонымен қатар олар іс қатысушылары болып саналмайтын

106 <http://tirik.info/14-fevralya-sostoyalsya-sud-5-h-podozrevaemyh-posmertno-v-uchastii-v-yanvarskih-sobytiyah-bostandykskij-sud-po-ugolovnym-delam-2-zasedanie/>

107 <http://tirik.info/25-yanvarya-sud-onlajn-offlajn-nad-24-1-po-g-almaty-po-faktu-uchastiya-bostandykskij-rajonnyj-sud-qantar2022-dopros-poterpevshih-7-zasedanie/>

юрисдикциялардағы жәбірленушілер) ғана емес, сонымен қатар қоғам мен БАҚ өкілдері де қатыса алатынын білдіреді. Айыпталушының құқықтарына кепілдік беруден басқа, ашық талқылау құқығы қоғамның сот төрелігін жүзеге асыру туралы ақпарат пен қадағалау құқығын, сондай-ақ сот жүйесі шеңберінде қандай шешімдер қабылданатындығын білдіреді. Байқаушылар мен басқалардың «олардың ұлттық заңнамаға және қолданылатын халықаралық міндеттемелер мен қағидаттарға сәйкестігі туралы өз пікірін қалыптастыру мақсатында Ашық тыңдауларға, талқылауларға және сот процесстеріне қатысу» құқығы БҰҰ-ның құқық қорғаушылар туралы декларациясында да нақты қаралған¹⁰⁸.

Жұртшылық сот отырыстарына рұқсат етілмеген жағдайларда да, негізгі қорытындыларды, дәлелдемелерді және заңды негіздемелерді қоса алғанда, сот шешімдері жария етілуі керек. Алайда, бақылаушылар Е.Өтепбаевты азаптаған және соның салдарынан қаза тапты деп айыпталған ҰҚК-нің 11 қызметкерінің адвокаттарының өтініші бойынша да сот талқылауына қол жеткізе алмады.

Егер сот процесі қоғамның мүдделі өкілдері отыра алмайтын шағын сот залында өткізілсе, сондай-ақ сот жабық режимде өткізілсе, әділ және ашық талқылау құқығы бұзылған болып саналады. Тараз қаласындағы сот процесінің тергеу изоляторында неліктен жүргізілгені белгісіз болып қалды, бұл да ашық талқылау құқығын бұзу болып саналады.

Кінәсіздік презумпциясы принципін сақтауға ерекше назар аудару керек. 2022 жылғы 5 қаңтарда өз сөзінде наразылық білдірушілер мен оқиғаларға қатысушыларды бірден «лаңкестер» және «бандиттер» деп атаған Президент Қ.Тоқаевтан бастап, 2023 жылғы 5 қаңтарда ҚР Бас прокуроры Б.Асылөвтің азаматтық белсенді Әйгерім Тілеужанованы заңды күшіне енген сот үкіміне дейін «экстремистік діни ұйымның мүшесі» және «05.01.2022 жылғы әуежайды басып алуды ұйымдастырушы» деген сөзімен аяқтауға болады, кінәсіздік презумпциясы принципі жиі орындалмады¹⁰⁹.

Кінәсіз деп санау құқығы кәдімгі халықаралық құқықтың нормасы болып табылады: ол кез келген уақытта және кез келген жағдайда жарамды және ескертулердің нысанасы бола алмайды және төтенше жағдай кезінде заңды түрде шектеле алмайды. Кінәсіз деп санау құқығы күдіктілерге ресми айып тағылғанға дейін ғана емес, сонымен бірге соңғы шағымның қорытындысы бойынша айыптау үкімі заң күшіне енгенге дейін де қолданылады.

108 Жоғары 88 нө. қараңыз

109 <https://www.youtube.com/watch?v=A9quA2YVojs&t=21s>

Қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп айыпталған бірде-бір адам өзіне қарсы айғақ беруге немесе кінәсіздік презумпциясы қағидатына сәйкес кінәсін мойындауға мәжбүр болмауы керек. Өкінішке орай, баяндама авторлары 400-ден астам істі құжаттады, онда зардап шеккендер жасамаған істерін мойындауға мәжбүрлеу туралы айтты. Үнсіздік немесе бас тарту жағдайында олар қатыгездікке ұшырады. Мойындау айғақтарын беруге мәжбүрлеуге тыйым салу соттың сотталушының кінәсін мойындау туралы өтінішін оның өз еркімен және қысымсыз жасалғанына көз жеткізу арқылы ғана қабылдауын талап етеді. Алайда, соттар сотталушылардың азаптау арқылы кінәсін мойындау туралы өтініштерін елемеді және қылмыстық іс материалдарынан заңсыз алынған дәлелдемелерді алып тастау туралы өтініштерден бас тартты.

2022 жылғы 14 қаңтарда Семей қаласында қызметкерлер қолдарына қару-жарақ ұстап және бетперде киіп, 3 машинамен келіп, Әлиев Ринатты үйден алып кетті, ал Альпиев Чингисты жұмыс орнында ұстады. Олар қаңтар митингілерінде болған жоқ және қатысқан жоқ. Р.Әлиев пен Ч.Альпиевке ҚР ҚК-нің 272-бабы «жаппай тәртіпсіздіктерге қатысу» деген бапен айып тағылды. Олар ештеңені мойындамағандықтан, соққыға жығылды, азапталды. Алты айдан кейін, 01.06.2022 ж. 272-бап бойынша қылмыстық қудалау құқық бұзушылық құрамының болмауына байланысты тоқтатылды. Алайда, оларды тергеу изоляторынан шығармай, сол күні 01.06.2022 ж. оларға ҚР ҚК-нің 256-бабы «лаңкестікті насихаттау» бойынша жаңа айып тағылды. Қазіргі уақытта Р.Әлиев пен Ч.Альпиев Семей қаласының УТИ-да қамауда жатыр, ҚР ҚК 256-бабы бойынша сот тыңдаулары өтуде.

Құжаттау барысында анықталған тағы бір мәселе – маңызды дәлелдерді немесе заңды маңызды хабарламалардың дәлелдерін пайдалану. Қаңтар айындағы оқиғаларға қатысты сот процестерінде «құпия» куәгерлердің айғақтары кеңінен қолданылды және осындай куәгерлердің әр түрлі сот процестерінде әр түрлі эпизодтар, тіпті әр жәрден әртүрлі оқиғалар туралы түсінік беріп, оқиғаны растайды. Соттар зардап шеккендер мен айыпталушылардың наразылықтарына жауап бермеді. Көптеген жағдайларда сотқа дейінгі тергеу жүргізетін органдар айыпталушылардың осы ғимараттардың алаңдарында немесе жанында болғанын растайтын бейнежазбаларға негізделген тәртіпсіздіктерге қатысу және мемлекеттік ғимараттарды басып алуға қатысу эпизодтары бойынша дәлелсіз немесе айқын емес дәлелдер ұсынды.

Тараз қаласындағы Сот 9 адамды Qantar2022 бойынша соттап жатыр. Махатов Нұрахан, 63 жаста, сотталушы, Тараз қаласынан:

«сотталушылар бірауыздан Мұратхан Мырзалиев пен Руслан Баширов куәгер екенін мәлімдеді. Оның айтуынша, қылмыстық істе бес адамға бір куәгер бар. Мырзалиев пен Баширов қаңтар айында ұрлық, билік өкіліне қастандық жасады деген айыппен босатылды. Енді олар басқаларға қарсы куәлік етеді. Сотталушы Нұралиев Дәурен (бала кезінен 3-ші топтағы мүгедек) видеода Тараз қаласының митингісіне 4 қаңтарда шыққанын, оған 272 баптың 1 бөлімі «жаппай тәртіпсіздіктерді ұйымдастыру» бойынша айып тағылатынын айтады. Ол іс жүзінде ұйымдастырушы болғандар, енді біздің ісімізде куәгер болып жүргендерін айтады. Мырзалиев тас лақтырды, қалқанмен жүрді, қызметкерлерге шабуыл жасады, енді ол біздің ісімізге куәгер болмақ¹¹⁰. 4:23-тен 4:42 минутке дейін сотталушы Д.Нұралиев: «мына шалды көрсетсендер (Нұрахан Махатовтың жағын көрсетеді) шығасыңдар, деп отыр», – дейді. «Шын ғой, болған нәрсені айтсаңдаршы. Ақиқатын айтыңдар. Неден қорқасыңдар?» деп отырғандарға қарады.

Жаппай тәртіпсіздіктер үшін айыпталушылардан сотталушы әскери, ҚР ҰҚК және полиция қызметкерлерінің айырмашылығы, олар көп жағдайда қамауда болған жоқ, әдеттегідей, үй қамақта немесе ешқайда кетпеу туралы қолхаты болды. Мұны айыпталушы ҚР ҚК-нің 362-бабы бойынша Алматы облысы полиция департаментінің бұрынғы бастығы генерал-майор Серік Кудебаевқа қолданды (2022 жылғы ақпанда өз еркімен жұмыстан шығарылған), ол Талдықорған қаласының қалалық сотында сот талқылауы кезінде үй қамақта болған және жарыссөзден кейін мемлекеттік айыптаушы 9 жыл бас бостандығынан айыруды сұрағанда, 2023 жылдың 23 наурызында елден қашып кетті. Кейінірек, 2023 жылдың 27 сәуірінде Түркиядан әкелініп, келесі күні 10 жылға бас бостандығынан айырылды.

2023 жылғы 5 қаңтарда ұсынылған Бас прокуратураның ақпараты бойынша қаңтардағы оқиғалар бойынша соттарда 1221 адамға қатысты істер қаралды, оның ішінде 1205 адам сотталды¹¹¹. 4 ақтау үкімі шығарылды, олар:

25.11.2022 жылы Алматы қаласы Алмалы аудандық сотының 287-бабы, 296-бабы бойынша үкімімен ақталған Бақтияр Тайшовқа қатысты. 25.01.2022 Ж. Б.Тайшов әйелі мен баласымен бірге 1,5 жасар ұлын емдеу үшін Түркияға ұшатын болды. 25.01.2022 ж. қаңтар оқиғаларына байланысты оның рейсі келесі күнге ауыстырылды және Алматы қаласынан 100 км қашықтықта орналасқан үйіне оралмас үшін Алматы

110 <https://www.youtube.com/watch?v=NATMOrjdbe4>

111 қаңтар оқиғалары мәселесі бойынша <https://www.youtube.com/watch?v=A9quA2YVojs&t=21s>

қаласындағы «Түркістан» қонақ үйінде түнеуге шешім қабылдады. Тайшов Бақтияр 2022 жылғы 26 қаңтарда сағат 03:00 шамасында Алматы қаласында ұсталды. Қонақ үйде жеке заттарын тінту ба-рысында Алматы қаласы ҰҚК қызметкерлері полиэтиленнен (мари-хуана), ал кереуеттің астынан тегіс ұңғылы қару мен патрондарды тапты. 26.01.2022 ж. күндіз Б.Тайшовтың тұрғылықты жері бойынша оның қатысуынсыз тінту жүргізіліп, оқ-дәрілер мен граната табылды. Б.Тайшов ҰҚК қызметкерлерінің бұл әрекеттері заңсыз деп санайды, өйткені оның оқ-дәрілерге, қару-жараққа және қаңтар айындағы оқиға-ларға қатысы жоқ және ол айыптаған қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттерін мойындамаған. Қамауда ұстау кезінде оны бірнеше рет ұрып-соғып, «Өз кінәңді мойында!» деген сөздермен азаптаулар қолданылған.

Шымкент қаласында тәртіпсіздіктерден кейін оның ол жерде болмаға-нын айтқан барлық мәлімдемелеріне қарамастан ұсталған Белсенді **Жанмұрат Аштаев** ақталды. Бір жылдан астам уақыт бойы Аштаев қамауда болды, өйткені 2022 жылдың шілдесінде ол ҚР ҚК-нің 272-бабы «жаппай тәртіпсіздіктер» бойынша 3 жыл бір айға бас бостандығынан айырылды, апелляциялық сатыдағы сотта үкім күшінде қалды және 2023 жылдың 14 наурызына дейін ғана ҚР Жоғарғы соты оны толығымен ақтап, оның әрекеттерінде қылмыс құрамының болмауына байланы-сты қылмыстық іс жүргізуді тоқтату туралы қаулы шығарды және қамаудан босатты.

2023 жылғы 01 ақпанда Ақтөбе қаласында **Асланбек Омаров** пен **Ернұр Әж尼亚зовқа** қатысты тағы 2 ақтау үкімі шығарылды, олар сот за-лынан босатылды.

7. Мемлекет тарапынан оңалту және кешірім сұрау (өтемақы алу құқығы)

Айта кету керек, билік осы уақытқа дейін, 1 жыл 5 ай болған оқиға туралы не болғаны, кім кінәлі, кім билікті басып алуды ұйымдастырғысы келгені туралы ақпарат бермеді. Өлгендердің толық тізімдері әлі жарияланған жоқ. Билік жұрт-шылық пен құқық қорғаушылардың көптеген өтініштеріне жауап бермейді, бұл жағдайда Қоғамның ақпарат алуға құқығы жоқ екенін көрсетеді. Сондай-ақ, қаңтардағы оқиғалар мәселесі бойынша биліктің қоғаммен тиімді байланысы жоқ екені анық. Сонымен қатар, жоғарыда келтірілген аңыздардан басқа, саясат-танушылардан, қоғам қайраткерлерінен және журналистерден болған оқиғалар-дың әртүрлі нұсқалары үнемі пайда бола береді. Олардың арасында Л.Млечин «Қайғылы қаңтар. Президент Тоқаев және сабақ алу»; Ж.Күлекеев «Қаңтар оқиға-лары: Ақорда үшін күрес» атты кітаптары шығарылды және Алматы телеарнасы 5 сериялы «Қайғылы қаңтар» фильмін түсірді; сондай-ақ қаңтар оқиғасының бір жылдығына орай танымал Азаттық, Власть.кз, Орда.кз. басылымдарда үлкен бағдарламалар шығарылды. Біз білетіндей, жақында Алматыда осы оқиғалар туралы көркем фильм түсірілді.

Бұзылған құқықтарға байланысты өтемақы мен оңалту – бұл мемлекеттің қайы-рымдылығы емес, ол халықаралық құқық пен ұлттық заңнамада көзделген тиімді құқықтық қорғау және зиянды өтеу шаралары. Қылмыстық процесті жүргізуші органның заңсыз әрекеттерінен келтірілген зиянды оңалту және өтеу құқығы ҚР ҚПК бабы 4-тарауында көзделген. Сондай-ақ жәбірленушіден ҚР ҚПК-нің 41-ба-бына сәйкес ресми кешірім сұрауға міндетті. Қылмыс құрамының немесе қыл-мыс оқиғасының болмауына байланысты қылмыстық іс жүргізуді тоқтату тура-лы қаулы қабылдаған немесе соттың ақтау үкімі шығарылған кез келген заңсыз қылмыстық жауаптылыққа тартылған, ұсталған, күдікті немесе айыпталушының моральдық және материалдық зиянды өндіруге құқығы бар.

Өкінішке орай, құқық қорғаушылардың қолдауымен жәбірленушілер берген талаптарына 54 бірдей (мүлдем бірдей!) Алматы, Семей, Астана, Талдықорған қалаларының азаматтық соттарына 50 бас тарту алынды немесе олар әртүрлі негіздер бойынша қайтарылды.

Тек 4 талап-арыз қаралып, қаңтар трагедиясында жәбірленуші бейбіт қатысушы-ларға сот 2-ден 4 миллион теңгеге дейінгі моральдық зиянды төлеуге қаулы етті.

Тағы да төрт бейбіт қатысушылар Д.Абдусатаров, М.Есенғазы, Б.Есмұрзаев және Н.Кажғалиевке үкімет Алматы қаласы прокуратурасының арнайы прокурорлар басқармасы бастығының атынан заңсыз қылмыстық қудалау және келтірілген залал үшін ресми кешірім сұрады.

Сонымен қатар, зорлық-зомбылыққа, ұйымдасқан топтарға және билікті басып алу әрекеттеріне ешқандай қатысы жоқ. Бірақ заңсыз қылмыстық қудалауға ұшыраған бейбіт қатысушылары мүлікке, банктік шоттарға тыйым салу түріндегі проблемаларға тап болып отыр, олар нотариаттық қызметтерді және т.б. пайдалана алмайды. Бұл ұсталғаннан және қылмыстық қудалау басталғаннан кейін оларға қойылған шектеулерге байланысты болып отыр. Осы уақытқа дейін жұмысынан айырылған жәбірленушілердің туыстары құқықтарын қалпына келтірген жоқ, оларға несие беруден бас тартылды және т.б. Оларға заңсыз немесе негізсіз қылмыстық қудалау нәтижесінде бұзылған барлық құқықтарды қалпына келтіру қажет. Оңалту және оңалту құқығын беретін қаңтар қасыреті құрбандары мен құрбандарының мәртебесін анықтау қажет. Соттар зардап шеккендердің кешірім сұрау құқығынан, оңалту құқығынан және қаңтар айындағы оқиғалардан құрбан болғандарды мойындаудан бас тартады.

Осы баяндаманы жасау кезінде қаңтардағы оқиғалардан зардап шеккен және қаза тапқан бірде-бір бейбіт азамат, оның ішінде 4 жасар Айкөркем мен 12 жасар Сұлтан ақталмады. Қазақстан бұл мәселені ең жоғары деңгейде шешуі тиіс және құқық қорғаушылар мен азаматтық белсенділердің пікірінше, «2022 жылғы қаңтар оқиғаларының бейбіт қатысушылары мен құрбандарын оңалту туралы» заң қабылдануы тиіс.

Қорытынды

Жалпы тұжырымдар

Осы баяндамада келтірілген жаппай тәртіпсіздіктер Қазақстанның 11 қаласында орын алған Qantar2022 барысында болған оқиғаларға хронологиялық шолу мен талдау зорлық-зомбылық, наразылықтардың бейбіт сипатын бұзу, әсіресе наразылықтарға бейбіт қатысушылар мен кездейсоқ өтіп бара жатқан адамдардың қаза табуы айтарлықтай дәрежеде биліктің іс-әрекеттерінің салдарынан және Президент Қ.Тоқаевтың ескертусіз қасақана оқ ату бұйрығының және әскери, құқық қорғау органдарының өлім қаруын негізсіз қолдануының, сондай-ақ құқық қорғау құрылымдарының 2022 жылы 5-7 қаңтардағы одан әрі әрекеттерінің салдарынан болғанын көрсетеді.

2023 жылғы 5 қаңтардағы ресми деректер бойынша қабылданған шаралардың нәтижесінде барлық 219 азаматтық адамның қаза болу жағдайлары анықталды (олардың ішінде 41 адам бұрын сотталған; 67-сі жаппай тәртіпсіздіктерге қатысуда күдікті деп танылды; 142-төтенше жағдай режимдерін және терроризмге қарсы операцияны бұзушылар, оның ішінде 22-сі кездейсоқ атысқа немесе жол апатына түскен; 4-үі басқа қылмыстар жасау кезінде қаза тапты; 6-уы азаптау салдарынан қаза тапты).

Құжаттамада көрсетілгендей, Қазақстанда өмір сүру құқығын қорғаудың сенімді тетіктері жоқ, ал билік олардың өмір сүру құқықтарының бұзылмауына «*тиісті қырағылық*» танытуға, қатаң сақтық шаралары мен кешенді шаралар қабылдауға дайын емес.

Билік, оның ішінде Мемлекет басшысы, полиция мен әскерилердің күш қолдануының сәйкестігіне, сондай-ақ адамдарды озбырлықтан қорғау жөніндегі заңдар мен әкімшілік ережелердің жүзеге асырылғанына мұқият тергеу жүргізген жоқ.

Халықаралық стандарттар мемлекет органдары тарапынан азаматтарды өмірінен айыру құқық қорғау органдары қызметкерлерінің және басқа да адамдардың өміріне тікелей және нақты қауіп төнген кезде, төтенше жағдайларда ғана болатынын белгілеген. Терроризмге қарсы іс-қимыл тәжірибесінде өлімге әкелетін қаруды қолданудың мақсаты адам құрбандарының болмауының алдын алу екендігі, басқа шараларға басымдық берілуі тиіс екендігі айқындалған. Соған қарамастан, біздегі билік негізсіз күш қолдануды жиілетті. Халықаралық құқық

бойынша күш қажеттілік принципін, сондай-ақ сәйкесінше қолданылуы керек, ал ол талап орындалған жоқ.

Құжаттама сонымен қатар құқық қорғау органдарының қызметкерлерін штаттан тыс жағдайларға дайындау және құқықтық тәртіпті сақтау органдарына қажетті ресурстар мен құралдар беру жөніндегі бағдарламалардың көптігіне қарамастан, күш құрылымдарының жаппай тәртіпсіздіктерді өлімге әкелетін қаруды қолданбай тоқтату жөнінде шаралар қабылдауға дайын еместігі мен кәсібилігінің жоқтығын көрсетті.

Осыған байланысты әскери және құқық қорғау органдарына өлімге әкелетін қаруды қолдану өте қажет болғандығына, қаңтар трагедиясы барысында күш құрылымдарының барлық әрекеттеріне мұқият талдау жүргізіліп, қоғамға осындай талдаудың барлық нәтижелері ұсынылғандығы жөнінде жан-жақты бағалау жүргізу керек.

Сондай-ақ, Президент Тоқаев өзінің «Ескертусіз оқ ату» бұйрығын айтпас бұрын, бейбіт азаматтар – наразылық акциясына қатысушылар мен кездейсоқ өтіп бара жатқан адамдар арасында құрбан болмас үшін өлімге әкелетін қаруды қолданудың әртүрлі баламаларының зорлық-зомбылық қаупінің сипатына ақылға қонымды баға бермегенін атап өткен жөн. Азаматтардың өмір сүру құқығы бұзылды, өйткені «лаңкестікке қарсы» операцияны жақсы бақылауға және өмір сүру құқығын қорғау үшін мұқият жоспарлауға болатын еді. Әскерилер және полициялар құрбандарға алдын-ала ескертусіз, оларға берілуге және тірі қалуға мүмкіндік бермей, өлім қаруын қолданды.

2022 жылдың 7 қаңтарында Президент Қаңтарда «мемлекеттік төңкеріс әрекеті» қабылданғаны жөнінде мәлімдеді және кінәлілер жауапқа тартылады деп уәде берді, бірақ ол болжамды ұйымдастырушыларды атаған жоқ. Қаңтар айындағы оқиғалар кезінде 238 адам қаза тапқаны туралы ресми түрде хабарланды. Билік бейбіт тұрғындар «лаңкестер» мен қылмыскерлердің қолынан қаза тапты деп мәлімдейді, бірақ нақты дәлелдер келтірмейді.

Егер Президент Тоқаевтың түсіндірмесіне сәйкес, оның «ескертусіз оқ ату» туралы бұйрығы «қарулы қылмыскерлерге» бағытталған болса, ал күш құрылымдары, өлгендерді құжаттандырудан көрініп тұрғандай, «қатарынан және ретсіз» жиі атқан болса, онда өкілеттіктерін асыра пайдаланып атқан адамдарды жауапкершілікке тарту керек. Президенттің өзі бейбіт азаматтарға қарсы қаруды негізсіз және пропорционалды түрде қолданғандардың барлығының әділдігі мен жазасын қалпына келтіруге мүдделі болуы керек, ол үшін қаңтар айындағы оқиғаларға нүкте қою үшін халықаралық тергеуді жүргізуге бастамашылық жасаудың маңызы зор.

Жүзеге асылған құжаттама көрсеткендей, билік Qantar2022 салдарын жеңу үшін қажетті қадамдар жасаған жоқ. Оқиғалар кезінде және одан кейін 2022 жылдың қаңтарында жағдай мен оқиғаларды зерттеу жөніндегі парламенттік комиссия құрылмады. 2023 жылғы 5 қаңтарға дейін ҚР Бас Прокурорының парламентте сөйлеген сөзінде қаңтар қасіреті мәселесі бойынша парламенттік тыңдаулар өткізген жоқ. ҚР Бас прокуроры тарапынан әскери және полицияның шектен тыс өлім күшін қолданғаны туралы хабарламаларға байланысты жеке тергеу жүргізуге қатысты бастамалар болған жоқ.

Қазақстан билігі «бейбіт азаматтарға қарсы қылмыстарға қатысы бар барлық содырлар мен олардың көмекшілерін тауып, жазалау қажет» деп мәлімдеді. Лаңкестік шабуылдардың артында тұрған адамдармен күресу өте маңызды. Тағы бір маңызды мәселе: мемлекет және олардың командалық пунктінің қызметі содырлардың жасырын дайындығын қалайша білмей қалды?¹¹². Әзірге бұл сұрақтарға жауап іздеу нәтижелері туралы ақпарат жоқ.

Президент Қ.Тоқаевтың жариялаған бұйрығы, яғни Qantar2022 кезінде және одан кейін бейбіт азаматтардың қаза болуына, бейбіт наразылық қатысушыларын ұстауға және жауапқа тартуға қатысты маңызды сұрақтар бар екені анық, сондай-ақ арнайы қызметтердің, күш құрылымдарының, ҰҚК қызметкерлерінің, А («Арыстан») лаңкестікке қарсы тобының әкімдер мен әкімдіктердің, сондай-ақ төтенше жағдайды енгізудің тазалығы мен негізділігі, ҰҚШҰ күштерін шақыру мен енгізудің қажеттілігі мен заңдылығы және болған оқиға үшін биліктің жауапкершілігіне қатысты да сұрақтар бар.

Өлім қаруын қолдану бойынша ел билігі азаматтарды заңды және заңды түрде өмірден айыру үшін қандай да бір дәлелді негіздер берген жоқ. Төтенше жағдай режимі өлім қаруын негізсіз және лайықсыз қолдануға құқық бермейді. Атыс қаруын қолдану баламалы, табанды шаралар мақсатқа жете алмаған жағдайда ғана заңды болады. 219 (ресми танылған) азаматтық тұлғаның қаза болуы, әрбір жағдайда құқық қорғау органдары белгілі бір адамның құқық қорғау органдары қызметкерлерінің немесе үшінші тұлғаларының өмірі мен денсаулығына тікелей қатер төндіргені даусыз анықталғанға дейін, негізсіз өмірден айырылған деп танылуға тиіс.

Төменде құжаттау барысында және нәтижелері бойынша туындаған және болған оқиғаның мән-жайларын анықтауға қатысты кейбір сұрақтар тұжырымдалған. Осы және қоғамның басқа сұрақтарына толық және жан-жақты жауаптар қажет.

112 <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-zasedanii-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazahstan-1104414>

Ел басшылығы мен құқық қорғау органдарына сұрақтар

1. Толық деректермен қайтыс болғандардың тізімдері, аты-жөні, туған жылы, қаласы, қайтыс болған күні, қайтыс болу себебі, қайтыс болу жағдайлары, дененің табылған орны қашан жарияланады?
2. Құжаттау барысында митингке шыққан бейбіт азаматтардың жиналған жерлерінде 5-30 адамнан тұратын жауынгерлік дайындалған ұйымдасқан топтардың болуы анықталды, олар жаппай тәртіпсіздіктер мен бей-берекетсіздіктерді қоздырды, мүлікті қиратты, ғимараттарды басып алды, азаматтарды қорқытты және сонымен бірге ешқандай талап қоймады. Көбінесе олар бетперде мен капюшонда болды, оларды қолдарында рациялары бар сауыт ұстаған спорт денелі жастар басқарды. Қазір сот процестері жүріп жатыр, бірақ әзірге сотталушылардың арасында олардың ешқайсысы жоқ. Бұл адамдар кім болды? Неліктен олардың қаңтар оқиғаларындағы рөлі анықталмады және қоғамға жеткізілмеді? Неліктен олар ұсталмайды және өз әрекеттері үшін жауап бермейді? Бұл топтар қандай да бір түрде ҚР ҰҚК-мен байланысты деген нұсқалар болғандықтан, олардың болуы заңды ма, ол қалай реттеледі және қалай бақыланады?
3. Құжаттау барысында әскери және құқық қорғау органдары қызметкерлерінің формасында қарапайым киім киген, қолында қаруы бар, бейбіт азаматтарды нысанаға алған сәйкестендіру белгілері жоқ адамдар болғандығы анықталды. Бұл адамдар кім және олардың билікке қандай қатысы бар? Олардың қызметі қалай реттеледі және егер олар ұлттық қауіпсіздік органдарының немесе полицияның қызметкерлері болса, билік пен лауазымдық өкілеттіктерден асып кеткен жағдайда олар қалай жауап береді?
4. Қаңтардағы оқиғаларға байланысты ҚР Ішкі істер министрлігі мен ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитетінің департаменттері мен бөлімшелерінің бастықтарының қайсысы жауапқа тартылды?
5. Неліктен тәртіпсіздіктер мен азаматтардың қаза болуына жол берген облыстардың әкімдері жауапқа тартылмаған жоқ?
6. Неліктен ҚР ІІМ басшылығы полиция департаменттерінің қару таратқаны үшін, азаматтардың қаза тапқаны үшін, УТИ және ТИ қабырғасында азаптаудан қаза тапқаны үшін жауапқа тартылған жоқ? Qantar2022-де адам құқықтарын жаппай бұзғаны үшін Бас прокурордың басшылығы неге жауапқа тартылмаған?
7. 2022 жылғы 5 қаңтардан кейін, ҰҚК басшысы К. Мәсімов жұмыстан босатылып, кейін қамауға алынып, күзетке алынғаннан кейін, БАҚ-тың ақпараты бойынша,

Тұңғыш Президент Назарбаевтың бірқатар жақын туыстары мен жоғары лауазымды және бұрынғы шенеуніктер чартерлік рейстерде елден кетіп қалды. С.Әбіш, Н.Нығматуллин, А.Мамин және басқалар жұмыстан шығарылды. Оларға қатысты сотқа дейінгі тергеу жүргізілмегендіктен, олардың кейбіреулері елге оралды. Бұл адамдардың Qantar2022 оқиғасында қандай-да бір рөлі анықталды ма?

8. Тұңғыш Президент Н.Назарбаевтың қаңтар айындағы оқиғаларда қандай да бір рөлі анықталды ма?

Ел басшылығына және құқық қорғау органдарына ұсынымдар

1. Жоғарыда қойылған сұрақтарға толық жауап беру.
2. Осы баяндамада баяндалған барлық фактілерге тексеру жүргізу және заңнамада көзделген шараларды қабылдау.
3. Азаматтық халыққа қатысты заңсыз әрекеттерге тартылған барлық әскери қызметшілер мен құқық қорғау органдарының қызметкерлерін жауапқа тарту мақсатында Qantar2022 кезінде адам өлімі фактісі бойынша барлық тоқтатылған және құпия істер бойынша іс жүргізуді қайта бастау.
4. Гибридті халықаралық тергеу қажеттілігін мойындау.
5. «2022 жылғы қаңтардағы оқиғалардың бейбіт қатысушылары мен құрбандарын оңалту туралы» заң қабылдау.

Қосымшалар:

1. 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар туралы статистикалық есеп
2. Адам құқықтары жөніндегі халықаралық серіктестіктің (АҚХС), Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстандық Халықаралық бюроның (АҚҚХБ) және Қазақстанның азаптауға қарсы ҮЕҰ коалициясының (ҮЕҰ коалициясы) Дүниежүзілік азаптауға қарсы ұйыммен (ДАҚҰ) серіктестікте «біз бұдан былай жыламаймыз» есебі (<https://www.iphronline.org/wp-content/uploads/2023/01/Kazakhstan-January-Report-RU.pdf>)
3. 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар барысында және одан кейін сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында ұсталған адамдардың құқықтарының сақталуы туралы талдамалық есеп (https://bureau.kz/monitoring_2/doklady_i_otchety_kmbpc/o-soblyudenii-prav-licz-v-yanvare/?fbclid=IwAR33WhV8PVabAkWq7b0JW-weY2ERsiSRPhsNJBppkORcbyol_YlkyqITQ0g)
4. Е. Жовтистің күзетпен ұстауды тергеу жөніндегі комиссияға жіберген арызы және Жанболат Мамаймен Қазақстан Республикасы (Ұлыбритания) тарапынан (Inquiry Commission to investigate the treatment and detention of Zhanbolat Mamay by the Republic of Kazakhstan) жіберген өтініші (United Kingdom)
5. «Еңбек құқықтары, кәсіподақтар: Қазақстандағы 2022 жылғы қаңтар оқиғаларының (Маңғыстау облысы)» талдамалық баяндамасы (https://bureau.kz/monitoring_2/doklady_i_otchety_kmbpc/trudovye-prava-profsoyuzy-sobytiya/).

Qantar2022 статистикалық есептемесі

Алматы қ., Қазақстан, 2023 ж. мамыр

Негізгі статистикалық деректер

Бахытжан Торегожина тобы 2023 жылы 30 сәуірден 2022 жылы 04 сәуір аралығында «Зардап шеккендер» тарауына барлығы 579 сауалнамалар енгізді. Бұл, негізінен, өлтірілген, жараланған, тұтқынға алынған адамдар бойынша деректер жинауды қамтыды. Сонымен қатар, 2022 жылы қаңтарда орын алған жағдай туралы деректер жиналып жатқан тағы екі сауалнама түрі бар: бұл азаптаулар бойынша сауалнама және оқиғалар бойынша сауалнама. Бүкіл үш сауалнама бірге біртұтас сауалнаманы құрайды, алайда оларды толтыру үшін басқа үкіметтік емес ұйымдар мен топтар жауапты болады. Деректер жинау Nigidocs кеңесшілік және техникалық көмегімен Қазақстанның Құқық қорғаушы альянсының шеңберінде жүзеге асырылды.

Осы есептемеде тек «Зардап шеккендер» тарауына енгізілген жағдайлар (кей-стар) бойынша ғана статистика берілген.

Кейстардың көбі негізінен сәуір-маусым кезеңдерінде, кейін дерекқор ресми деректердегі жарияланымдармен, Youtube-ғы және әлеуметтік желілердегі жарияланымдармен толықтырылды.

01 кесте. Сауалнамаларды айларға бөліп толтыру

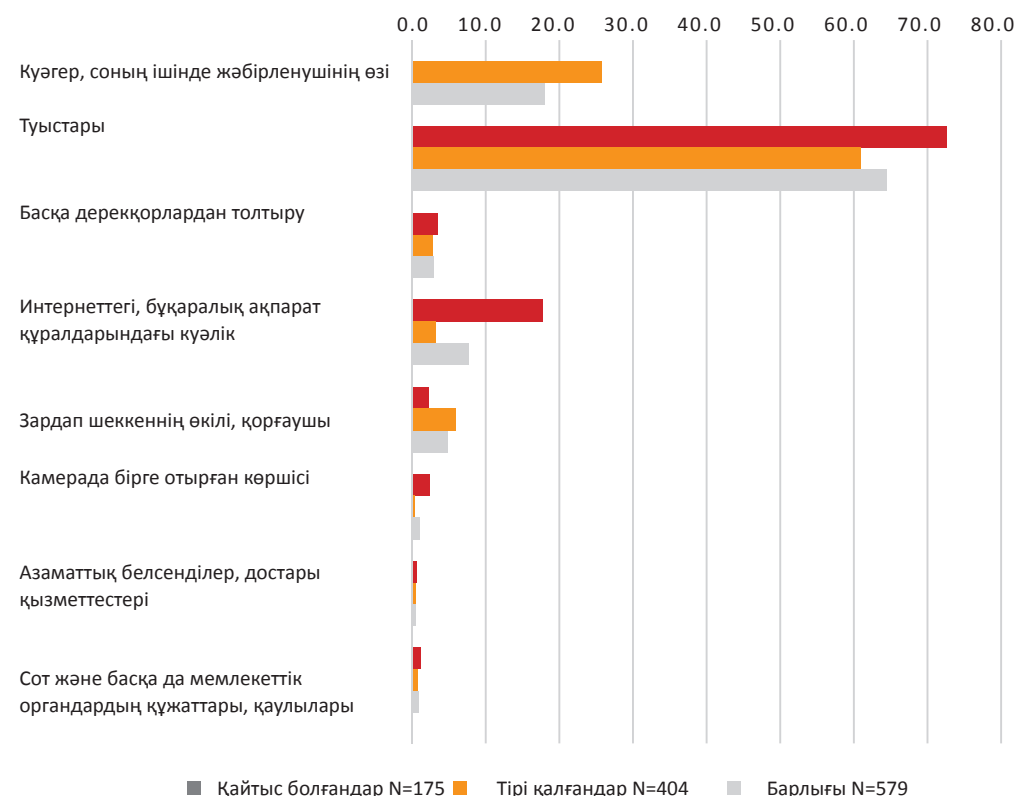
ай	саны	%	ай	саны	%
сәуір	162	28,0	сәуір	7	1,2
мамыр	168	29,0	мамыр	28	4,8
маусым	74	12,8	маусым	11	1,9
шілде	46	7,9	шілде	5	0,9
тамыз	56	9,7	тамыз	9	1,6
қыркүйек	6	1,0	қыркүйек	7	1,2
			Барлығы	579	100,0

Негізгі құқықтарды қолдау ретінде Құқық қорғау Альянсының Құжаттау орталығында ақпарат беру көзі жеке сұхбат алған кезде адамдар не болмаса Интернетте жарияланған куәліктер аталды.

Ақпараттың 64,4%-ын туыстары берді, себебі, құрбандардың (зардап шеккендердің) көбі өлтірілген, не болмаса сауалнама алу сәтінде қамауда ұстау

орындарында болды. Дәл қайтыс болған (өлтірілген) жағдайларда алғашқы деректерді жинауға бағытталған болатын. Сұхбаттың 18,0%-ын зардап шеккен адамдардың өздері берді. 7,6% – БАҚ немесе интернеттегі оқиғаларды құрайды, ал 4,8%-ын қорғаушылар мен зардап шеккендердің өкілдері ұсынды. 0,5% – бұл азаматтық белсенділер, достары, қызметтестері. Кейстардың 0,9%-ы сот құжаттарынан алынды. Сұралғандар ішінде 57,9%-ын – әйелдер, ал 42,1%-ын ерлер құрады.

01 диаграмма. Дерекқордағы ақпарат көзі, %

Құрбандардың демографиялық сипаттамалары

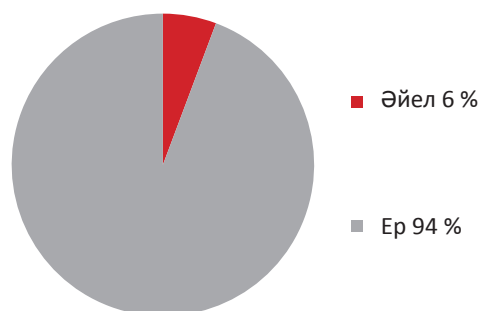
579 кейс ішінде зардап шеккендердің 92,9%-ы – ер адамдар, ал 7,1%-ы әйел адамдар болып табылады. 175 қайтыс болғандар ішінде 5,7%-ы әйелдерді, 94,3%-ы ерлерді құрайды.

Гендер

02 кесте. Құрбанның гендерлік тиістілігі

	Саны			%		
	Қайтыс болды	Тірі қалды	Барлығы	Қайтыс болды	Тірі қалды	Барлығы
Әйел	10	31	41	5,7	7,7	7,1
Ер	165	373	538	94,3	92,3	92,9

02 диаграмма. Гендерлік көрсеткіш бойынша қайтыс болған құрбандар, % – үлесінен алынған

Құрбандардың ешқайсысы қандай да бір азшылық топтарға жатпады, не болмаса бұл дереккөздерінде (сұхбат алынған) берілмеді.

Жас

Дерекқордағы құрбандардың жасы кейбіреулерінде толық көрсетілмеген. 152 қаза тапқан құрбандардың туған күндері де, қайтыс болған күндері де берілген,

ал 4-нің тек туған күндері ғана көрсетілген, 15-нің қайтыс болған күндері мәлім, бірақ туған күндері берілмеген, 4-нің қайтыс болған күндері де, туған күндері де жоқ (көбінесе, бұл интернет, БАҚ арқылы көрсетілген құрбандар). Тірі қалған 404 құрбандар ішінде 25-і туған күндерін көрсетпеген. Алайда, сұхбат берушілер кейде жастарын, нақты күнді атамай, шамамен көрсетіп отырды. Жастарын біркелкі есептеу үшін шартты түрде құрбандардың жасы 05.01.2022 күніне сай ескерілді.

Кейстары дерекқорға енгізілген және жасы белгілі болған құрбандар ішінде (N=557 адам), құрбандардың көп бөлігі – 16-дан 35 жасқа дейін болды (61,9%), зардап шеккендердің бестен бір бөлігі (20,1%) 35-тен 45-ке дейінгі жас аралығында болды, 46-дан 55 жасқа дейінгі адамдар – 11,5%, 56-дан 65 жасқа дейінгілер – 5,6%, 65 жастан үлкендері – 0,9%. 0,5% – 16 жасқа дейінгі балалар. Орташа есеппен, құрбан болған адамдар жасы 33,4 еді, қайтыс болғандар ішінде орташа жас 34,0, ал тірі қалған құрбандар ішінде орташа жас 33,2 құрады. Қайтыс болғандар ішінде сандар төмендегі кестеде көрсетілген. Дерекқорда тіркелген қайтыс болғандар ішінде 6-ы кәмелет жасқа толмағандар: 1 қыз 4 жаста, 12 мен 15 жастағы екі бала және 17 жастағы 3 адам. Қайтыс болғандар тізімінде 1 адам 72 жаста және 2 адам 73 жаста.

03 кесте. Жастары бойынша көрсетілген құрбандар мен зардап шегушілер

	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
16 жастан кіші	3	0	3	1,8	0,0	0,5
16-дан 25-ке дейін	51	125	176	29,8	32,4	31,6
26-дан 35-ке дейін	47	119	166	27,5	30,8	29,8
36-дан 45-ке дейін	38	74	112	22,2	19,2	20,1
46-дан 55-ке дейін	21	43	64	12,3	11,1	11,5
56-дан 65-ке дейін	8	23	31	4,7	6,0	5,6
66 және одан үлкен	3	2	5	1,8	0,5	0,9

04 кесте. Жастары мен жыныстары бойынша көрсетілген құрбандар мен зардап шегушілер, саны

Зардап шеккен адамның жынысы/гендері және жасы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	
Әйелдер	16 жастан кіші	2	0	2
	16-дан 25-ке дейін	1	0	1
	26-дан 35-ке дейін	2	3	5
	36-дан 45-ке дейін	0	10	10
	46-дан 55-ке дейін	2	9	11
	56-дан 65-ке дейін	2	6	8
	66 және одан үлкен	1	0	1
	Барлығы	10	28	38
Ерлер	16 жастан кіші	1	0	1
	16-дан 25-ке дейін	50	125	175
	26-дан 35-ке дейін	45	116	161
	36-дан 45-ке дейін	38	64	102
	46-дан 55-ке дейін	19	34	53
	56-дан 65-ке дейін	6	17	23
	66 және одан үлкен	2	2	4
	Барлығы	161	358	519

Этникалық тиістілігі

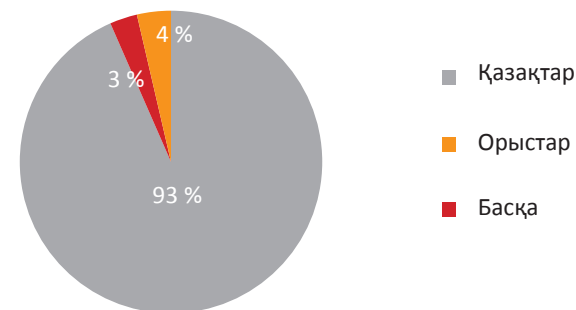
Дерекқорға енгізілген барлық кейстар ішінде зардап шеккендердің 93,4% – қазақтар, 2,9% – орыстар, 1% – қырғыздар, сонымен қатар басқа ұлт өкілдері де болды (татарлар, ұйғырлар, өзбектер, түріктер, еврейлер, жартылай қазақ жартылай украин), 4 құрбанның ұлты белгісіз. Қайтыс болғандар ішінде шамамен осындай көрсеткіш, толығырақ төмендегі кестеден қараңыз.

05 кесте. Гендер бойынша құрбандардың этникалық тиістілігі, саны

Гендер	Этникалық тиістілігі	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Әйелдер	Қазақтар	9	30	39
	Орыстар	1	1	2
	Барлығы	10	31	41

Ерлер	Қазақтар	153	349	502
	Орыстар	7	8	15
	Кәрістер	0	1	1
	Қырғыздар	2	4	6
	Татарлар	0	2	2
	Өзбектер	1	2	3
	Еврейлер	0	3	3
	Түріктер	0	1	1
	Ұйғырлар	1	0	1
	Белгісіз, сәйкестендіре алмаймын	1	0	1
	Айтқысы келмейді	0	3	3
	Барлығы	165	373	538

03 диаграмма. Құрбандардың этникалық тиістілігі, % үлесінен алынған

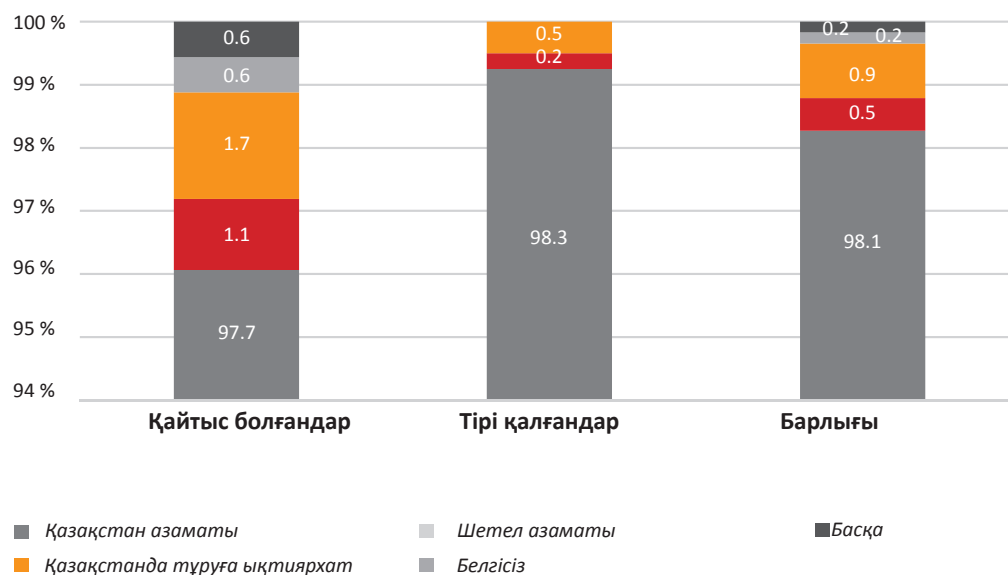
Азаматтығы

Барлық 569 адам немесе 98,1% құрбандардың азаматтығы Қазақстан. Қайтыс болған 6 адам шетел азаматтары болды: Қырғызстан, Ресей, Өзбекстан, Израиль, олардың ішінде 3 адамда Қазақстанда тұруға ықтиярхаттары болды. Екі қайтыс болған адамның азаматтығы қай ел екені нақты белгісіз. Сұралған тіркелген құрбандар кейстарының ішінде: 401 адам (немесе 99,0%) – Қазақстан азаматтары. 2 – Қырғызстан азаматы, біреуінде Қазақстанда тұруға ықтиярхаты бар) және 1 Өзбекстан азаматы.

06 кесте. Гендер бойынша құрбандардың азаматтығы, саны

Жынысы	Азаматтығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Әйел	Қазақстан азаматы	9	31	40
	Қазақстанда тұруға ықтиярхат	1	0	1
	Барлығы	10	31	41
Ер	Қазақстан азаматы	159	370	529
	Қазақстанда тұруға ықтиярхат	1	1	2
	Шетел азаматы	3	2	5
	Белгісіз	1	0	1
	Басқа	1	0	1
	Барлығы	165	373	538
Барлығы	Қазақстан азаматы	168	401	569
	Қазақстанда тұруға ықтиярхат	2	1	3
	Шетел азаматы	3	2	5
	Белгісіз	1	0	1
	Басқа	1	0	1
	Барлығы	175	404	579

04 кесте. Құрбандардың азаматтығы, %

Құрбанның мен зардап шегушілер өңірі

Зардап шеккендердің көп бөлігі қатаң жазалар қолданылған және адам құқықтары бұзылған өңірлерден деп күтіледі. Сөйтіп, Алматыдан – дерекқорда адамдардың төрттен бір бөлігінен асады, бұл 26,4% құрайды, 17,1% – Алматы облысынан, көбінесе, Талдықорғаннан, 14,9% – ШҚО-нан, көбінесе, Өскеменнен. Сонымен қатар, Шымкент пен Қызылорда облысынан сандар көрсеткіші жоғары. Егер тек қайтыс болғандарды қарастыратын болсақ, онда 42,9% – Алматыдан, 16,0% – Алматы облысынан, 10,3% – Жамбыл облысынан, 9,1% – Қызылорда облысынан, 5,7% – ШҚО-нан, 5,1% – Шымкенттен. Қалған статистика төменде кестеде көрсетілген.

07 кесте. Құрбандардың мен зардап шегушілер тұрақты тұрғылықты жерінің өңірі

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Астана қ.	0	8	8	0,0	2,0	1,4
Алматы қ.	75	78	153	42,9	19,3	26,4
Шымкент қ.	9	30	39	5,1	7,4	6,7
Ақмола обл.	1	5	6	0,6	1,2	1,0
Ақтөбе обл.	2	15	17	1,1	3,7	2,9
Алматы обл.	28	71	99	16,0	17,6	17,1
Атырау обл.	2	7	9	1,1	1,7	1,6
Шығыс Қаз. обл.	10	76	86	5,7	18,8	14,9
Жамбыл обл.	18	49	67	10,3	12,1	11,6
Батыс Қаз. обл.	1	8	9	0,6	2,0	1,6
Қарағанды обл.	4	0	4	2,3	0,0	0,7
Қостанай обл.	0	2	2	0,0	0,5	0,3
Қызылорда обл.	16	27	43	9,1	6,7	7,4
Маңғыстау обл.	2	1	3	1,1	0,2	0,5
Павлодар обл.	0	13	13	0,0	3,2	2,2
Солтүстік Қаз. обл.	0	1	1	0,0	0,2	0,2
Түркістан обл.	5	12	17	2,9	3,0	2,9
Басқа	1	1	2	0,6	0,2	0,3
Белгісіз	1	0	1	0,6	0,0	0,2
Барлығы	175	404	579	100,0	100,0	100,0

Жастық көрсеткіштері әр өңір бойынша әртүрлі болып келеді. Зардап шеккен адамдар саны салыстырмалы түрде көп болғандықтан, Қазақстанның оңтүстігінде орташа жас Астана мен солтүстікке қарағанда төменірек екенін көруге болады. Бұл осы өңірлерде халықтың тығыз орналасуы мен жастар арасында жұмыссыздықтың салдары болуы мүмкін.

08 кесте. Барлық құрбандардың мен зардап шегушілер ішінде тұрақты тұрғылықты өңіріне байланысты жас бойынша орташа көрсеткіш

Тұратын өңірі	Орташа жас	N	Стандартты ауытқулар
Астана қ.	48,9	8	11,5
Алматы қ.	34,3	142	12,9
Шымкент қ.	28,4	38	9,8
Ақмола обл.	44,7	6	12,8
Ақтөбе обл.	40,0	16	12,6
Алматы обл.	32,1	94	11,4
Атырау обл.	39,3	9	17,5
Шығыс Қаз. обл.	35,4	86	10,3
Жамбыл обл.	26,3	67	10,1
Батыс Қаз. обл.	44,4	9	8,6
Қарағанды обл.	28,3	4	12,0
Қостанай обл.	23,0	2	5,7
Қызылорда обл.	35,0	42	10,8
Маңғыстау обл.	34,5	2	21,9
Павлодар обл.	42,2	12	13,5
Солтүстік Қаз. обл.	47,0	1	-
Түркістан обл.	27,3	17	9,8
Басқа	32,0	1	-
Белгісіз	22,0	1	-
Барлығы	33,4	557	12,3

09 кесте. Қайтыс болған құрбандардың ішінде тұрақты тұрғылықты өңіріне байланысты жас бойынша орташа көрсеткіш

Тұратын өңірі	Орташа жас	N	Стандартты ауытқулар
Алматы қ.	35,9	72	14,5
Шымкент қ.	29,0	9	7,8
Ақмола обл.	34,0	1	-
Ақтөбе обл.	38,0	2	11,3
Алматы обл.	36,6	28	12,1
Атырау обл.	45,0	2	14,1
Шығыс Қаз. обл.	27,9	10	4,7
Жамбыл обл.	29,7	18	11,9
Батыс Қаз. обл.	39,0	1	-
Қарағанды обл.	28,3	4	12,0
Қызылорда обл.	36,1	16	13,6
Маңғыстау обл.	19,0	1	-
Түркістан обл.	24,0	5	7,7
Басқа	32,0	1	-
Белгісіз	22,0	1	-
Барлығы	34,0	171	12,9

Құрбанның мен зардап шегушілер әлеуметтік жұмыс мәртебесі

Көбінесе, орын алған жағдайларда өздері немесе олардың туыстары «жалдамалы жұмысшы» – 34,9% және «өзін-өзі жұмыспен қамтушы» – 29,2% деген категорияларға жатқызған адамдар зардап шекті. Жинақталып жасалған құрбандар тізімінде азаматтық белсенділер – 13,3%, құқық қорғаушылар – 0,2%, қоғам және саяси қайраткерлер – 0,2%, ал 3,1% – қарулы күштер, 9,2% – студенттер, 4,8% – кәсіпкерлер құрады. Қаза тапқандар ішінде келесідей бөлінген: өзін-өзі жұмыспен қамтығандар 36,0%, жалдамалы жұмысшылар – 32,0%, қарулы күштер – 10,3%, студенттер – 8,6%, кәсіпкерлер мен бизнесмендер – 6,3%. Тірі қалғандар ішінде өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үлесі айтарлықтай төмен, ал азаматтық белсенділер барынша жоғары екеніне назар аударған жөн. Бұл азаматтық белсенділер байланысқа оңай түсетіндігімен және оқиғалардан кейін оларды табу оңай болатынымен түсіндіріледі. Ал, өлімге, көбінесе, кездейсоқ

адамдар душар болған. Бұған қоса, көптеген азаматтық белсенділер үйлерінде зорлықпен ұсталынған немесе сол күндері қамауға алынған, себебі үкімет тарапынан әдейі «тәртіпсіздіктердің әлеуетті ұйымдастырушылары» деп саналды. Сонымен қатар, қарулы күштер ведомствосының ешбір тірі өкілінен дерекқорға ақпарат түспегені маңызды факт. Олар бойынша барлық мәліметтер интернеттен және БАҚ келген, алайда, осы қайтыс болған әскерилердің туыстарынан келген ақпарат та бар. Жараланған қарулы күштер қызметкерлері бойынша дерекқорда мәліметтер берілмеген.

10 кесте. Құрбанның мен зардап шегушілер әлеуметтік мәртебесі бойынша категориясы

Әлеуметтік мәртебе	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Жалдамалы жұмысшы	56	146	202	32,0	36,1	34,9
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған	63	106	169	36,0	26,2	29,2
Азаматтық белсенді	5	72	77	2,9	17,8	13,3
Студент	15	38	53	8,6	9,4	9,2
Кәсіпкер, бизнесмен	11	17	28	6,3	4,2	4,8
Басқа	9	13	22	5,1	3,2	3,8
Жұмыссыз, баспанасыз	4	15	19	2,3	3,7	3,3
Қарулы күші ведомствосының өкілі (полиция, ҰҚК, әскерилер, курсанттар)	18	0	18	10,3	0,0	3,1
Журналист	1	9	10	0,6	2,2	1,7
Зейнеткер	4	6	10	2,3	1,5	1,7
Үй шаруасындағы әйел	1	5	6	0,6	1,2	1,0
БАҚ қатысы жоқ блогер (Азаматтық журналисттер)	0	3	3	0,0	0,7	0,5

Әлеуметтік мәртебе	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Мемлекеттік қызметкер (қарулы күштер емес)	2	1	3	1,1	0,2	0,5
Мектеп оқушысы	2	1	3	1,1	0,2	0,5
Адвокат/заң кеңесші	0	1	1	0,0	0,2	0,2
Құқық қорғаушы	0	1	1	0,0	0,2	0,2
Қоғам және саяси қайраткер	0	1	1	0,0	0,2	0,2
Барлығы	175	404	579	-	-	-

* Бұл сұраққа жауаптар бірқатар сипатқа ие болды, яғни сауалнамаға жауап беруші бірнеше жауапты белгілеуі мүмкін.

«Басқа» тармағында, соның ішінде түсініктеме ретінде келесілер белгіленген:

- *Адам құқықтарын бұзуға деген белсенді өмірлік ұстаным*
- *Әртіс*
- *Жұмыссыз*
- *Уақытша жұмыс істемейді, ауырып жатыр*
- *Жеке кәсіпкерлікпен айналысады*
- *ЖК-тігін цехы болған*
- *Бала кезінен мүгедек, жұмыссыз*
- *Немен айналысқаны белгісіз (Дерек көзі-куәгер қаза тапқан адамның жеке басына қатысты ештеңе білмейді)*
- *Әкесі жеке құрылыспен айналысады, зардап шеккен адам әкесіне көмектесіп жүрді*
- *Колледж мұғалімі*
- *Кәсіби дәрігер*
- *ШҚО Өскемен титан-магний комбинатында жұмыс істеді*
- *Диспансерлік есепте тұр – шизоидты ауруға шалдыққан*
- *Мектеп мұғалімі*

Сұхбат алған сәтте құрбанның мен зардап шегушілер орналасқан жері және мәртебесі

Сұхбаттың 30,4%-ы қайтыс болғандар құрбандардың туыстарымен, қызметтерімен, достарымен өткізілді, және құрбандардың орналасқан жері «қаза тапты» ретінде белгіленді.

Сұхбат алу сәтінде тірі болғандар және сауалнамада орналасқан жері белгіленгендер ішінде, 38,4%-ы сұхбат алған сәтте (немесе ақпарат БАҚ немесе әлеуметтік желіге түскен кезде, көбінесе, 2022 жыл сәуір айына дейін) тергеу изоляторында, уақытша ұстау изоляторында болған, тағы 3% – түзеу мекемесінде, 14% – үй қамағында, 10,7% – ешқайда кетпеу туралы тілхат берген, 25,2%-ы үйде, бостандықта болған.

11 кесте. Сұхбат алған немесе БАҚ жарияланған сәтте құрбанның мен зардап шегушілер орналасқан жері және мәртебесі

	Саны	%
шартты мерзім берілген	27	6,7
тергеу изоляторында, уақытша ұстау изоляторында	154	38,4
нақты мерзімге сотталған, түзеу мекемесінде	12	3,0
бостандықта, үйде	101	25,2
ауруханада	2	0,5
үй қамағында	56	14,0
ешқайда кетпеу туралы тілхаты	1	0,2
«кепіл» бұлтартпау шарасы	43	10,7
әкімшілік қадағалау	4	1,0

Үйде, бостандықта болғандар ішінде келесідей түсініктемелер болды:

- Үйде. Алматы қ. Әуезов аудандық сотының үкімімен 188 бап 3 б. 3 т. бойынша 2 жыл мерзімге бостандығын шектеуге сотталды.
- Үйде. Ол қаңтар оқиғаларынан кейін мүгедек болып қалды.
- Іс 272 бабы бойынша қысқартылды.
- Іс 272 бабы 3 б. бойынша тоқтатылды
- Ота жасалынды, үйде
- Оқ тиіп жараланғаннан кейін 1 топ мүгедегі болды, сал болып қалды.
- Ата-анасының кепілгерлігімен жіберілді
- Кепілгерлікпен тергеу изоляторынан шығарылды
- Тұтқынға алынғаннан кейін үйіне жіберілді
- Қылмыстық істі сотқа дейінгі тергеуді тоқтату туралы қаулыға сай, үйде

Аталған түзету мекемелері келесі өңірлерде орналасқан: көбінесе, ШҚО-да – 46 зардап шеккен адам, 35 – Жамбыл облысында, 34 адам – Алматыда, 34 – Алматы облысы және төменде кестеде көрсетілгендей. Өздері немесе туыстары көрсеткен мекемелер орналасқан қалалар ғана берілген.

12 кесте. Ақпарат жинау сәтінде құрбандар мен зардап шегушілер отырған түзеу мекемелерінің өңірі және мекемелердің аттары

Қала	Тұтқындар саны	Ақпарат жинау сәтінде тұтқынға алынғандар саны
Шығыс Қаз. обл.	46	— ОВ-156/1 тергеу изоляторы мекемесі Семей қ. Уақытша ұстау изоляторы — ШҚО, Өскемен қ., Лихарев көш., 10 а, ОВ-156/1 тергеу изоляторы
Жамбыл обл.	35	— ТИ-13 (ЖД-158/1 мекемесі Тараз қ.)
Алматы қ.	34	— ҰҚК тергеу изоляторында — Алматы қ. №72 мекемесі (бұрынғы ЛА-155/18)
Алматы обл.	34	— ЛА 155/14 Қонаев қ., Заречный ауылы — Талдықорған қ., ЛА-155/4 — ЛА-155/16 мекемесі (СИ – 16), Талдықорған, Медеу көш. 20
Қызылорда обл.	21	— Қызылорда қ. ЗК-169/1 мекемесі
Ақтөбе обл.	11	— «ҚР ИІМ КА-168/1 мекемесі» ИІМ, Ақтөбе обл., Ақтөбе қ., Астана ауданы, Павлов көш., 3 үй
Шымкент қ.	6	— ИЧ-167/11 Шымкент қ.
Атырау обл.	3	— Атырау, көрсетілмеген
Астана қ.	1	— Уақытша ұстау изоляторы (Жетіген, 27/2)
Барлығы	191	

Тікелей жағдайлардың статистикасы

Оқиғалар орын алған өңір

Дерекқорға енгізілген 579 жағдайдың ішінде, Алматы қаласына, іс-әрекет орны ретінде, барлығы кейстардың 38,2%-ы келеді, оқиғалардың 58,3%-ы (102 адам), зардап шеккен адам қайтыс болған кезде, және кейстардың 29,5%-ы (119 адам), тірі болған кезде. Дәл сол сияқты барлық өңірлер бойынша деректерді оқуға болады.

13 кесте. Оқиғалар көбінесе орын алған өңір, тірі және қаза тапқандар

	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Астана қ.	0	8	8	0,0	2,0	1,4
Алматы қ.	102	119	221	58,3	29,5	38,2
Шымкент қ.	12	34	46	6,9	8,4	7,9
Ақмола обл.	0	5	5	0,0	1,2	0,9
Ақтөбе обл.	2	16	18	1,1	4,0	3,1
Алматы обл.	17	46	63	9,7	11,4	10,9
Атырау обл.	1	6	7	0,6	1,5	1,2
Шығыс Қаз. обл.	8	76	84	4,6	18,8	14,5
Жамбыл обл.	17	46	63	9,7	11,4	10,9
Батыс Қаз. обл.	0	7	7	0,0	1,7	1,2
Қостанай обл.	0	2	2	0,0	0,5	0,3
Қызылорда обл.	16	26	42	9,1	6,4	7,3
Маңғыстау обл.	0	1	1	0,0	0,2	0,2
Павлодар обл.	0	11	11	0,0	2,7	1,9
Солтүстік Қаз. обл.	0	1	1	0,0	0,2	0,2
Барлығы	175	404	579	100,0	100,0	100,0

Деректерге сүйенсек, қазіргі уақытта, Қазақстанның 8 өңірінде (немесе 9 қалада, Семей және Өскемен бір облыс болған еді) қаңтар оқиғаларынан қаза тапқан құрбандар болды.

05 диаграмма. Құрбандардың азаматтығы, %

Дерекқорда 24 елді мекенде орын алған жағдайлар берілген, олардың 12-де қаза тапқандар болды. Оқиғалардың орын алған жерлері бойынша ең ірі зиян шеккен өңірлерді атап өтейік. Алматыда орын алған оқиғалар бойынша ең көп кейстар жиналды, осылайша Алматыда барлық құрбандар бойынша 223 сұхбат өткізілді, олардың 103 – қаза тапқандар бойынша, 120 – жараланғандар, тұтқынға алынғандар және қаңтар оқиғаларына байланысты адамның өзге де құқық бұзушылықтары бойынша. Таразда орын алған оқиғалар бойынша 2023 жылдың 20 сәуірінде 63 кейстар жиналды, олардың 17-і қайтыс болғандар бойынша және 46 басқа бұзушылықтар бойынша. Талдықорғанда орын алған оқиғалар бойынша 57 кейстар бойынша сұхбат өткізілді, олардың 13 – қаза тапқандардың кейстары бойынша, 44 – басқа бұзушылықтар бойынша. Өскемен қаласында орын алған оқиғаларға қатысты 43 кейстар бойынша сұхбаткерлер сұралды және дәлелдер жиналды, олардың ішінде құқықтары бұзылған 5 қаза тапқандар және 38 – тірі қалған адамдар бойынша. Шымкент қ. орын алған оқиғалар бойынша 45 кейстар жиналды, олардың ішінде 12 – қайтыс болғандар бойынша, 33 – басқа жағдайлар бойынша. Қызылорда қ. орын алған оқиғалар бойынша дерекқорда 41 кейстар бойынша мәліметтер берілген, олардың ішінде 15 – қайтыс болғандар бойынша және 26 – тірі қалған басқа жағдайлар бойынша. Семей қ. 41 кейс қамтылған, олардың ішінде 3 – өлтірілген адамдар бойынша, 38 – адамның басқа құқық бұзушылық жағдайлары бойынша. Ақтөбе қ-да Құжаттау орталығы 18 кейсті тарды тіркеді, олардың ішінде 2 – қайтыс болғандар бойынша және 16 – басқа құқық бұзушылық жағдайлары бойынша. Сұхбатта аталатын және қайтыс болған адамдар мен басқа да құрбандар болған өзге қалалар: Ақтау, Атырау, Алматы обл., Баянауыл, Қарағанды, Қаскелен, Қарасай ауданының Қошмамбет ауылы, Көкшетау, Қостанай, Павлодар, Петропавл, Степногорск, Орал, Екібастұз.

14 кесте. Оқиғалар көп орын алған елді мекен

Елді мекен	Саны		%		Барлығы	Барлығы, %
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар		
Алматы	102	119	58,9	29,7	221	38,5
Тараз	16	46	9,7	11,4	63	10,9
Талдықорған	13	44	7,4	10,9	57	9,8
Семей	3	38	1,7	9,4	41	7,1
Өскемен	5	38	2,9	9,4	43	7,4
Шымкент	12	33	6,9	8,2	45	7,8
Қызылорда	15	26	8,6	6,4	41	7,1
Ақтөбе	2	16	1,1	4,0	18	3,1
Астана	0	8	0,0	2,0	8	1,4
Екібастұз	0	8	0,0	2,0	8	1,4
Орал	0	7	0,0	1,7	7	1,2
Атырау	1	6	0,6	1,5	7	1,2
Көкшетау	0	4	0,0	1,0	4	0,7
Қостанай	0	2	0,0	0,5	2	0,3
Павлодар	0	2	0,0	0,5	2	0,3
Ақтау	0	1	0,0	0,2	1	0,2
Алматы обласы, Жамбыл ауданы	0	1	0,0	0,2	1	0,2
Баянауыл ауданы, Баянауыл ауылы	0	1	0,0	0,2	1	0,2
Қарасай аудана, Қошмамбет ауылы	0	1	0,0	0,2	1	0,2
Петропавл	0	1	0,0	0,2	1	0,2
Степногорск	0	1	0,0	0,2	1	0,2
Қарағанды	1	0	0,6	0,0	1	0,2
Қаскелен	4	1	1,7	0,0	5	0,5
Барлығы	175	404	100,0	100,0	579	100,0

Оқиғалардағы рөлі

Зардап шеккендердің үштен бір бөлігі митингілердің, шерулердің, жиындардың мақсатты ерікті қатысушылары болды (33,9%). 16,4%-ы оқиғалар орнында бол-маса да зардап шекті, 15,7%-ы қатысуды жоспарламады, алайда оқиға орнында қалды. 17,1% (!) – кездейсоқ құрбандар (және тағы 3,1% – шеру жолында болды, ал 2,9% – оқиға орындарына қалай тап болғандары белгісіз, ол жерде ұрып-соғуға жығылып, оқ тиіп, тұтқынға алынды және т.б.). 2,8% – митингінің жалда-малы қатысушылары. 9,7%-ы қарау үшін келген. 1,2%-ын қатысуға мәжбүрледі, 7,9%-ы «басқа» дегенді белгіледі – олардың жартысы журналисттер, блогерлер әскерилер болды, туыстары мен достары іздеді, жасақшылар болды, зорлық құр-бандары болды (оларды тонауға қатысуға күштеді), сондай-ақ сұхбаткерлер не болғанын тіпті білмейді де.

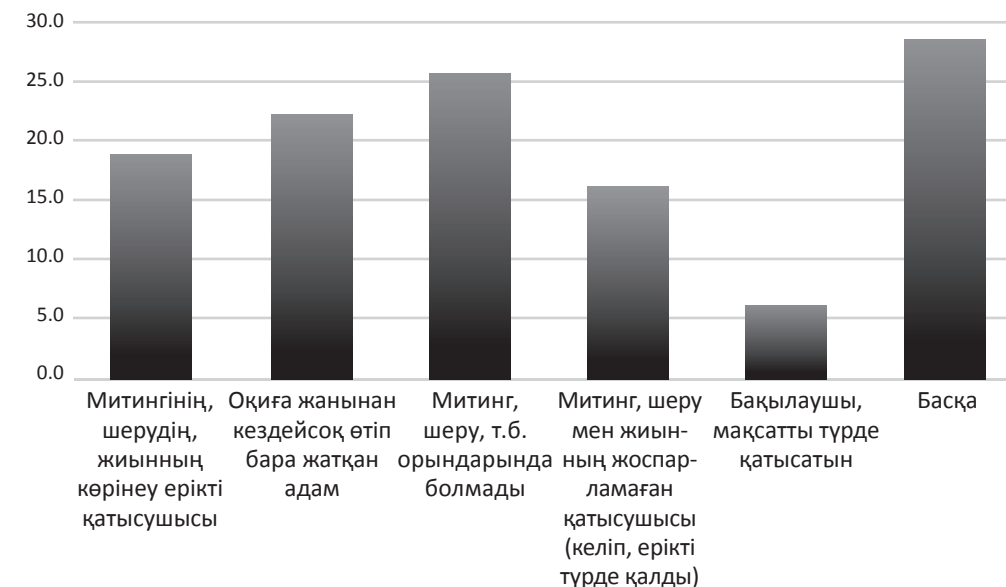
15 кесте. Оқиғалардағы рөлі

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Митингінің, ше-рудің, жиынның көрінеу ерікті қатысушысы	32	164	196	18,3	40,6	33,9
Оқиға жанынан кездейсоқ өтіп бара жатқан адам	37	62	99	21,1	15,3	17,1
Митинг, шеру, т.б. орындарында болмады	44	51	95	25,1	12,6	16,4
Митинг, шеру мен жиынның жоспар-ламаған қатысушы-сы (келіп, ерікті түрде қалды)	26	65	91	14,9	16,1	15,7
Бақылаушы, мақсатты түрде қатысатын	11	45	56	6,3	11,1	9,7
Шеруге барар жолда болды	3	15	18	1,7	3,7	3,1

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Дереккөзінің оқиғаларға қандай қатысы бар екені белгісіз – оқиға ортасына кездейсоқ тап болды – оқиға барысында үйде не болмаса жұмыста болды	7	10	17	4,0	2,5	2,9
Іс-әрекеттерге жалдамалы түрде қатысушы	16	0	16	9,1	0,0	2,8
Митинг, шеру мен жиынның жоспарламаған қатысушысы (басынан қатысуды жоспарламады, бірақ мәжбүрлі түрде қатысты)	3	4	7	1,7	1,0	1,2
Басқа	19	27	46	10,9	6,7	7,9
	175	404	579			

Қайтыс болғандардың тіркелген кейстары ішінде «оқиғадағы рөлі» бойынша бөлу шамамен теңбе-тең, бұл қаланың әртүрлі жерлерінде (алаңдарда ғана емес) және әртүрлі жағдайларда (соның ішінде, әскери қызметкерлер бұйрықтарды орындаған кезде) әртүрлі өлім себептерін жанама түрде көрсетеді.

6 диаграмма. Оқиғаларда зардап шеккендердің рөлі, %, қайтыс болғандардан алынған пайыз

Жастары белгілі болғандарға қатысты зардап шеккендердің рөліне бойынша статистика құрылды. Ол төменде диаграммада берілген және онда кейбір рөлдер біріктірілген:

А) Оқиғаның көрінеу ерікті қатысушысы, бақылаушы немесе жалдамалы: Бейбіт митинг, шеру, жиынның көрінеу ерікті қатысушысы + Мақсатты түрде қатысатын бақылаушы + Іс-әрекеттерге жалдамалы қатысушы

Б) Оқиғалардың жоспарламаған қатысушысы: Митинг, шеру және жиынның жоспарламаған қатысушысы (келіп, ерікті түрде қалды) + Митинг, шеру және жиынның жоспарламаған қатысушысы (әуелгіде қатысуды жоспарламады, алайда мәжбүрлі түрде қатысты)

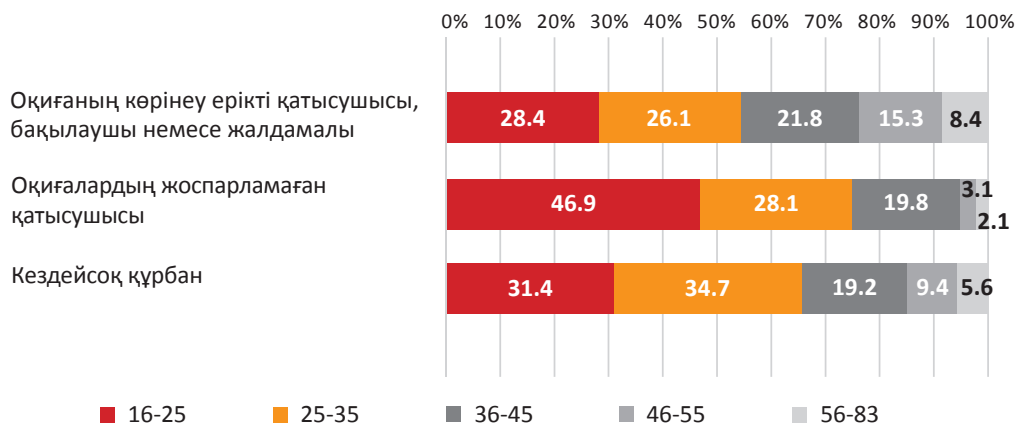
В) Кездейсоқ құрбан: Оқиға жанынан өтіп бара жатқан кездейсоқ адам + Шеруге қарай орналасқан жолда болды + Дереккөздің оқиғаларға қандай қатысы бар екені белгісіз – оқиға ортасына кездейсоқ тап болды – оқиға кезінде үйде немесе жұмыста болды + Митинг, шеру, т.б. орнында мүлде болмады.

Қалай болса да оқиғаға қатысуға ниеттенген қатысушылар арасында, көбінесе 35 жасқа дейінгі адамдар болғаны көрініп тұр, олар құрбандар бойынша талдама

жасалған дерекқордың 54,4%-ын құрайды. Тағы 21,8% – 36-45 жас аралығындағы адамдар. 46 жастан үлкендері – 23,8%.

Сөйтіп, 35 жасқа дейінгі жастар оқиғаларға белсенді тартылады және жоспарламаған қатысушылар ішінде олардың саны бәрінен көп деген қорытынды жасауға болады. 36-дан 45 жасқа дейінгі адамдардың пайызы барлық категорияларда шамамен тең үйлесімділікте келеді, ал митингіге ерікті қатысушылар ішінде кездейсоқ құрбандар мен жоспарламаған қатысушылар арасындағылармен салыстырғанда 46 мен 55 жастағы адамдар көбірек кездесті, 56 жастағы және одан үлкен адамдар арасында дәл осындай көрсеткіш.

7 диаграмма. Зардап шеккендердің оқиғалардағы рөлі бойынша жас спектрі, %.

«Басқа» келесілерді қамтиды

- Қару-жарақ дүкенінің жанында көлікпен өткен, камераға түсіп қалған
- Алматы қ-да көшеде бір заттарды алған: телефон. Ол жерде басқа да адамдар көшедегі заттарды алып жатқан
- Кәсіпкерлер құрамымен бірге жеке меншікті қорғау үшін жасақшы ретінде алаңға барған
- Үйден дәріханаға шыққан, сөйтіп оқ атып өлтірілген
- Әйелі күйеуінің митингіде болып-болмағанын және не істегенін білмейді.
- Жұмыстан қайтып бара жатқанда, досы қоңырау шалып, қалада не болып жатқанын көру үшін шақырған.
- Анасы ұлының қайтыс болуының мән-жайын білмейді.
- Анасы ұлының митингіге қатысқанын не қатыспағанын білмейді. Берген түсініктеріне сай, олар қару дүкені жанынан өтіп бара жатып, қаруды алды.
- Митингі орнында болмады, дүкенді тонауға күштеді.
- Митингіде болмады, тек көшеде қаруды жерден алды.

- Таныс емес адамдар көлігіне отырып алып, айтқан мекенжайға баруына мәжбүрледі.
- Митингіде болды ма жоқ па, және қай жерде оған оқ тигені белгісіз.
- Ол шақырған жерге қызық үшін барды, және сол жерде дүкеннен телефондарды алды.
- Әкесі баласының қандай жағдайларда және қай жерде атып өлтірілгенін білмейді.
- Жол-жөнекей не болып жатқанын көру үшін әкімдікке кірді.
- Зардап шегуші Шымкент қ, алаңына өзінен кіші інісін іздеп келді.
- Зардап шегуші митингіге қатыспады, ол митингіге шыққандарға тамақ таратты.
- Байланысқа шықпай қалған досың іздеуге кетті, және ол бейне камераларға түсіп қалған.
- Әкімдік ғимаратын қорғау барысында газбен улану және алған жарақаттары себебінен жүрегі тоқтап қалды.
- Тек митинг орнына келді, митингіге қатыспады, алайда оны ұстап әкетті.
- Ол митингіде әлде жұмыста болғанын туыстары білмейді, тергеуге де мәлім емес.
- Анасына айтуы бойынша, депутаттың жасақ құрамында қаланы қорғау өтінішіне келісті
- Жымқыруды көздемей, автокөлікті айдап әкетті.
- Сотқа дейінгі тергеуді тоқтату туралы қаулысына сай 4-6 қаңтар аралығында митингіде болған және тәртіпсіздіктерге қатысқан.
- Диспансерлік есепте тұр – шизоидты ауруға шалдыққан.
- Куәгер.

Журналисттер

- Белсенді өмірлік ұстанымы. Ютуб арнасында бұзушылықтар туралы видеолар шығарады. "DK NEWS" журналисі.
- «Көкшетау Азия» ақпараттық агенттігінің жаңалықтар қызметінің шеф редакторы, журналист.
- "Уральская неделя" газетасының журналисті, Орал қ. Митинг өткен жерде өз жұмысын істеп жатты.
- Митингіге қатыспады. Достары үйге апарып тастауды өтінді.
- «Азаттық» радиосының редакторы.

Әскери қызметкерлер

- Алматы қаласының әкімдігін қорғаған әскери қызметкер.
- Қала ішінде қоғамдық тәртіпті қалпына келтіру бойынша әскери тапсырманы орындаған әскери қызметкер.

Кейстердің мәні

Біздің құжаттау жобамызға қалай болса да енгізілген қанды қаңтарда зардап шеккендердің әрқайсысына не болды? Бұл сұрақтың жауабы бірқатар жауаптарды болжайды – бірнеше жауап нұсқалары болуы мүмкін екенін білдіреді.

Дерекқорға енгізілген кейстердың 30,2%-да зардап шеккендер қайтыс болды. Адам құқықтарын бұзу жағдайлары туралы сұралған 60,1%-ы, сондай-ақ қамауға алынды. 41,8% – соққыға жылыды, 35,9%-ы үкімет тарапынан психологиялық қысымға ұшырағанын мәлімдеді, 33,9%-ы (196 адам) жараланды немесе атыс қарумен бірден өлтірілді, 34,2%-ы (әр үшінші адам) азаптауға ұшырады, 23,0% – таяқпен ұрып-соғылды, 4,8%-ы электр есеңгіреткішпен соққыға жығылғанын мәлімдеді, 2,1% – арнайы қару қолданылып, зардап шекті. 1,6%-ы суық қарумен жараланды. 4 мәйіт эксгумацияланды (5,0%), 3 адам хабарсыз жоқ болып кетті (0,5%), кейін қайтыс болған күйде табылды.

Біздің дерекқор бойынша өтетін барлық кейстердың ішінде 59,6%-ы (!) қалай болса да әкімшілік және/ немесе қылмыстық тәртіпте құдаланды, бұл 345 адам.

16 кесте. Кейстің мәні неде, кейстердің қаза тапқан/ тірі қалған объектілері болып бөлінген

	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Қайтыс болды	175	0	175	100,0	0,0	30,2
Оқ тиіп жараланды	138	58	196	78,9	14,4	33,9
Суық қарумен жараланды	6	3	9	3,4	0,7	1,6
Соққыға жығылды	10	232	242	5,7	57,4	41,8
Жаппай жоятын арнайы құрал әсеріне тап болды (жарық-шу гранатасы, жас ағызғыш газ, суатқыш және тағы басқалары)	5	7	12	2,9	1,7	2,1
Кинетикалық арнайы құралдар әсеріне тап болды (таяқ)	2	131	133	1,1	32,4	23,0

	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Арнайы электр құралдарының әсеріне тап болды (электр есеңгіреткіш)	1	27	28	0,6	6,7	4,8
Тұтқынға алынды/ Ұсталды	4	344	348	2,3	85,1	60,1
Хабарсыз жоқ болып кетті	3	0	3	1,7	0,0	0,5
Азаптауларға ұшырады	9	189	198	5,1	46,8	34,2
Үкімет тарапынан психологиялық қысымға ұшырады	3	205	208	1,7	50,7	35,9
Әкімшілік және/ немесе қылмыстық тәртіпте құдаланды	12	333	345	6,9	82,4	59,6
Мәйітке эксгумация жасалынды	29	0	29	16,6	0,0	5,0
Басқа	2	21	23	1,1	5,2	4,0
	175	404	579	100,0	100,0	100,0

«Басқа» тармағында келесілер көрсетілген (көбінесе, аталғандарға түсініктеме):

- Әкімшілік қамауға алу түріндегі әкімшілік жауапқа тартылды
- Қорғаушыға ұсталған алынған адаммен кездесуге рұқсат етпеді
- Өртеп жіберілді
- Митинг өткен күні қамауға алынды, кейін босатылды. Алайда, 2022 жылы 7 қаңтарда 10 тәулікке әкімшілік қамауға алу түріндегі әкімшілік жауапқа тартылды
- Өз үйінде дарға асылған күйде табылды
- Жараланған күйінде полиция бөлімшесіне алып келіп, соққыға жыққан
- Машина жауған оқ астында қалды
- Митингіге қатыспады, алайда келіссөздер жүргізіп, Алматы қ. музей ғимаратына басқын салудың алдын ала алды
- 4 сағаттан аса заңсыз ұстау
- Қорғаушы беруден бас тартылды, оның қорғаушысын кіргізбеді, туыстарына қоңырау шалуға мүмкіндік бермеді

- Автоматпен ұрып, соққыға жығылды, қабырғасы сынған
- Сотқа дейінгі істі тергеу ҚР ҚК 174 бабы бойынша прокуратураның қаулысымен тоқтатылды
- Өзінің көзқарасы мен ой-пікірін білдіргені үшін құқық қорғау органдары тарапынан қудалануда
- Анасымен кездескен кезде ұлы жылап, ештеңе айта алмады. Алматы қ. Алмалы аудандық сотының үкімімен сотталды
- Демікпе және жоғары қысым аурулары себебінен денсаулығы төмен болғанына қарамастан жауап алынды
- Өзін-өзі өлтірді
- Полиция қызметкерлері ұсталған адамның телефонын зорлықпен тартып алды, қолына зақым келтірді

Қазақстандағы қаңтар оқиғаларында ер адамдар көп зардап шекті, себебі бұл оқиғаларға ерлер көбірек қатысты. Әйелдерге қатысты кейстер саны осы тұрғыда толығырақ талдау жасау үшін дерекқорда жеткіліксіз, сондықтан төменде сандық көрсеткішпен гендер бойынша бөлінген кесте берілген.

17 кесте. Кейстің мәні неде, гендер бойынша бөлінген, саны

	Әйел			Ер		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Қайтыс болды	10	-	10	165	-	165
Оқ тиіп жараланды	10	7	17	128	51	179
Суық қарумен жараланды	0	0	0	6	3	9
Соққыға жығылды	0	9	9	10	223	233
Жаппай жоятын арнайы құрал әсеріне тап болды (жарық-шу гранатасы, жас ағызғыш газ, суатқыш және тағы басқалары)	1	1	2	4	6	10
Кинетикалық арнайы құралдар әсеріне тап болды (таяқ)	0	4	4	2	127	129

	Әйел			Ер		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Арнайы электр құралдарының әсеріне тап болды (электр есеңгіреткіш)	0	0	0	1	27	28
Тұтқынға алынды	0	19	19	4	325	329
Хабар-ошарсыз кетті	0	0	0	3	0	3
Азаптауларға ұшырады	0	9	9	9	180	189
Үкімет тарапынан психологиялық қысымға ұшырады	0	18	18	3	187	190
Әкімшілік және/немесе қылмыстық тәртіпте қудалануда	0	20	20	12	313	325
Мәйітке эксгумация жасалынды	1	0	1	28	0	28
Басқа	0	6	6	2	15	17
Барлығы	10	31	41	165	373	538

Адам құқықтарын бұзу жағдайлары орын алып бастаған күн

2023 жылы 30 сәуірде жиналған дерекқорда 543 кейста (93,8%) адам құқықтарын бұзу жағдайлары басталған күндер берілген. Барлық жағдайлар ішінде басталған күндердің 87,8%-ы 2022 жылдың қаңтар айының 3-нен 11-не дейінгі кезеңге келеді. Бұл ретте, 42,0% – 5 қаңтарға. Бүкіл қаңтарға жағдайлардың 96,3%-ы келеді.

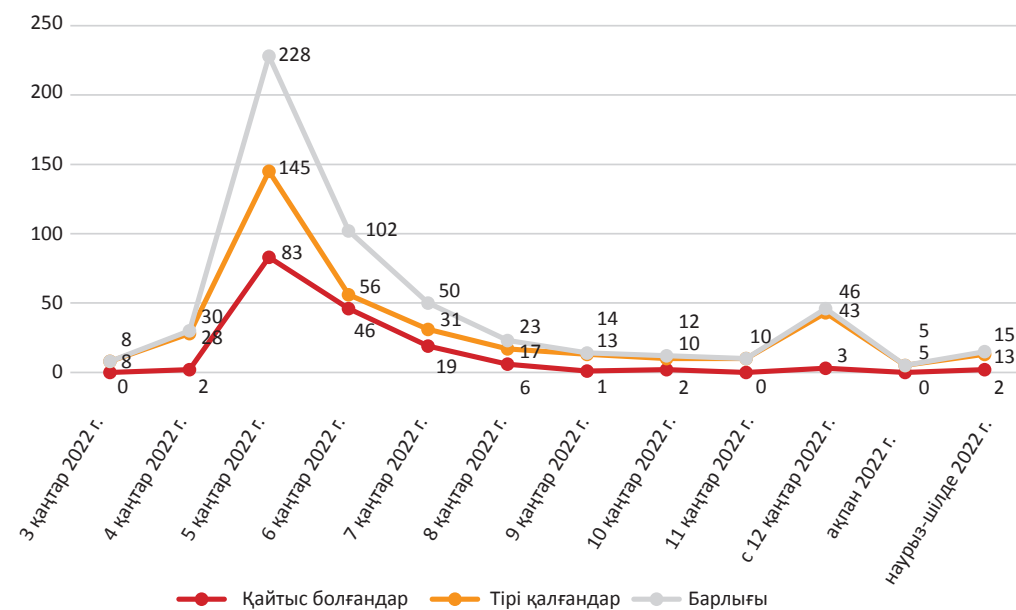
Дерекқорда сипатталған өлім жағдайларының 98,8%-ы қаңтар айында орын алды. Қайтыс болғандар кейстарының 97,0%-ы 2022 жылдың қаңтар айының 4-нен 10-ы аралығында орын алған. Бұзушылықтар уақыты бойынша да тіркелген, алайда ұзақ уақыт өңделетініне байланысты бұл есептемеде берілмейді.

18 кесте. Адам құқықтарын бұзушылық басталған күн, тірі қалған – қайтыс болғандар болып бөлінген, саны

Күні	Қайтыс болды	Тірі	Барлығы	Қайтыс болды	Тірі	Барлығы
03-JAN-22	0	8	8	0,0	2,1	1,5
04-JAN-22	2	28	30	1,2	7,4	5,5
05-JAN-22	83	145	228	50,6	38,3	42,0
06-JAN-22	46	56	102	28,0	14,8	18,8
07-JAN-22	19	31	50	11,6	8,2	9,2
08-JAN-22	6	17	23	3,7	4,5	4,2
09-JAN-22	1	13	14	0,6	3,4	2,6
10-JAN-22	2	10	12	1,2	2,6	2,2
11-JAN-22	0	10	10	0,0	2,6	1,8
12-JAN-22	2	6	8	1,2	1,6	1,5
13-JAN-22	0	9	9	0,0	2,4	1,7
14-JAN-22	0	7	7	0,0	1,8	1,3
15-JAN-22	0	2	2	0,0	0,5	0,4
16-JAN-22	0	2	2	0,0	0,5	0,4
18-JAN-22	0	2	2	0,0	0,5	0,4
19-JAN-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
20-JAN-22	0	2	2	0,0	0,5	0,4
21-JAN-22	0	3	3	0,0	0,8	0,6
22-JAN-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
23-JAN-22	1	0	1	0,6	0,0	0,2
25-JAN-22	0	3	3	0,0	0,8	0,6
26-JAN-22	0	3	3	0,0	0,8	0,6
27-JAN-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
29-JAN-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
03-FEB-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
08-FEB-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
09-FEB-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
24-FEB-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
25-FEB-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
02-MAR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2

Күні	Қайтыс болды	Тірі	Барлығы	Қайтыс болды	Тірі	Барлығы
04-MAR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
05-MAR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
06-MAR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
18-MAR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
26-MAR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
04-APR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
09-APR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
11-APR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
14-APR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
20-APR-22	0	1	1	0,0	0,3	0,2
05-JUN-22	0	2	2	0,0	0,5	0,4
01-JUL-22	2	0	2	1,2	0,0	0,4
	164	379	543	100,0	100,0	100,0

8 диаграмма. Адам құқықтарын бұзушылықтар басталған күн, тірі қалған – қайтыс

Барлығы 129 жағдайда кейстің аяқталған күні де бар. Дерекқорға енгізілген жағдайлардың 82,9%-ы қаңтарда аяқталған, себебі бұл жағдайлар қайтыс болғандар бойынша еді.

19 кесте. Адам құқықтарын бұзушылық кейсі аяқталған күн, тірі қалған – қайтыс болғандар болып бөлінген, саны

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
05-JAN-22	30	1	31	26,5	6,3	24,0
06-JAN-22	37	6	43	32,7	37,5	33,3
07-JAN-22	25	1	26	22,1	6,3	20,2
08-JAN-22	6	1	7	5,3	6,3	5,4
09-JAN-22	2	0	2	1,8	0,0	1,6
11-JAN-22	2	0	2	1,8	0,0	1,6
12-JAN-22	1	0	1	0,9	0,0	0,8
13-JAN-22	1	1	2	0,9	6,3	1,6
14-JAN-22	1	1	2	0,9	6,3	1,6
17-JAN-22	1	0	1	0,9	0,0	0,8
18-JAN-22	1	0	1	0,9	0,0	0,8
22-JAN-22	1	0	1	0,9	0,0	0,8
29-JAN-22	1	0	1	0,9	0,0	0,8
02-MAR-22	1	0	1	0,9	0,0	0,8
10-MAR-22	0	1	1	0,0	6,3	0,8
22-APR-22	0	1	1	0,0	6,3	0,8
25-MAY-22	0	1	1	0,0	6,3	0,8
05-JUN-22	1	0	1	0,9	0,0	0,8
01-JUL-22	1	0	1	0,9	0,0	0,8
01-AUG-22	1	0	1	0,9	0,0	0,8
04-AUG-22	0	1	1	0,0	6,3	0,8
09-SEP-22	0	1	1	0,0	6,3	0,8
	113	16	129	100,0	100,0	100,0

Жеке немесе топтық кейстар

Осы көрсетілген 422 кейстің ішінде (барлық кейстардың 72,9%-ы) 63,3% адам топ құрамында, 36,7% – жеке зардап шекті. Қаза тапқандар ішінде кейстардың жартысына дерлігі топ құрамында болған.

20 кесте. Жалғыз немесе топ ішінде, тірі қалған – қайтыс болғандар болып бөлінген, %

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Жалғыз	59	96	155	45,7	32,8	36,7
Екі адам және одан көп топ құрамында	70	197	267	54,3	67,2	63,3
Барлығы	129	293	422	100,0	100,0	100,0

Шағымдану

Шағым беру фактісі

Осы көрсетілген 253 кейстің ішінде, кейстардың 66,8%-ына сауалнама алу кезінде шағым берілді. 31,6% – шағымданбады, 579 кейстың қалған 326-сы бойынша – белгісіз. Қайтыс болғандар бойынша кейстардың 56,3%-да шағым берілген. Тірі қалған жағдайлар ішінде шағымданғандар саны көбірек (68,3%).

21 кесте. Кейсқа шағым берілді ме, тірі қалғандар-қайтыс болғандар деп бөліп көрсетілген

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Иә	18	151	169	56,3	68,3	66,8
Жоқ	12	68	80	37,5	30,8	31,6

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Шағымды дайындау үстінде	1	2	3	3,1	0,9	1,2
Басқа	1	0	1	3,1	0,0	0,4
Барлығы	32	221	253	100,0	100,0	100,0

Шағым беру пәні

Осы көрсетілген 159 кейстің ішінде, кейстардың 46,5%-да азаптау туралы шағым берілді, 36,5% жағдайларда заңсыз ұстау, тұтқынға алу және қамау туралы айтылады; 23,9% жағдайларда бұлтартпау шараларына шағым берілген болатын, ал 15,7%-да – қарулы күш ведомстволары қызметкерлерінің өкілеттіктерін асыра қолдануы және олардың заңсыз әрекеттері. Басқа шағымдану пәндері бойынша төмендегі кестені қарасаңыз болады.

22 кесте. Шағым беру пәні, тірі қалғандар-қайтыс болғандар деп бөліп көрсетілген

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
азаптаулар	1	73	74	5,3	52,1	46,5
заңсыз ұстау, тұтқынға алу және қамау	1	57	58	5,3	40,7	36,5
қудалау	0	7	7	0,0	5,0	4,4
соғу, ұру, жаралау, зорлық	0	22	22	0,0	15,7	13,8
полиция қызметкерлерінің және прокурордың өкілеттіктерін асыра қолдану, заңсыз әрекеттері, іс-әрекеттерді саралау	4	21	25	21,1	15,0	15,7

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
ақылақтық-психологиялық қысым	0	3	3	0,0	2,1	1,9
заңсыз тінту	0	2	2	0,0	1,4	1,3
қарсы барлау іс-шаралардың заңсыздығы	0	1	1	0,0	0,7	0,6
бұлтартпау шарасы	0	38	38	0,0	27,1	23,9
ақпарат бермеу және ақпараттың болмауы	1	1	2	5,3	0,7	1,3
кәмелет жасқа толмаған адамның құқықтарын бұзу	0	1	1	0,0	0,7	0,6
қылмыстық қудалауды тоқтату	1	9	10	5,3	6,4	6,3
заңсыз соттау	2	4	6	10,5	2,9	3,8
құрбанның өлімі (соның ішінде, өзі-не-өзі қол жұмсау себептері)	7	1	8	36,8	0,7	5,0
заттары мен басқа дәлелдерді талап ету	1	3	4	5,3	2,1	2,5
Басқа	4	0	4	21,1	0,0	2,5
Барлығы	1	14	15	5,3	10,0	9,4

* Есептелген пайыз дұрыс емес, себебі 19 – статистикалық қорытындылар үшін аз сан.

** Бұл сұрақтың көптеген жауап нұсқалары бар. Яғни, мәселен, «азаптау және өлім», «соққы, ұру және бұлтартпау шарасы» және т.с.с. бір кейста кездесуі мүмкін.

«Басқа» тармағында келесілер тізіліп жазылған:

- Азаптаулар және қорғаушының әрекеттері
- Зардап шеккен адамның денсаулық жағдайы туралы прокурордың әрекеттері
- Ресми көңіл айтылмады; Тергеу ақырын жүріп жатыр; Тұтқынға алынған адамдарды

қинаған қызметкерлер әлі бостандықта жүр; Ата-аналарын мемлекеттік органдар ғимараттары алдында аңдып, жанжал шығарады, заңсыз бейне түсірілім жасайды; Қаңтар оқиғалары туралы ақпаратты апта сайын орналастырып отыру

- Зардап шеккен адам басқа тергеудегі кісілермен бірге көзбе-көз беттестіруге өтініш берді;
- Камералас адамдардан жауап алу туралы; жаппай тәртіпсіздікке қатысқандығында негізсіз күдіктену фактісін жасыру үшін терроризмді насихаттауды мойындау;
- Қамағаны үшін шағымданды
- Негізсіз қылмыстық қудалау
- 1. Бас прокуратураға: Семей қ. прокуратурасының, Семей қ. Арнайы прокуратурасының заңсыз әрекеттері туралы, үй қамағында ұстау бойынша дәлелдердің болмауы, «Терроризм фактісі бойынша іс тіркелмегені туралы» прокурор орынбасарының мәлімдемесі туралы; 2. Бас прокуратураға: Қала әкімінің және қала прокурорының қорғаушы Абылкасимов М.Т. қаңтар оқиғаларына қатысты жағдайға әрекеттері туралы; 3. ШҚО прокурорына: прокурорлардың немқұрайлылығы; 4. Семей қ. прокурорына: қамауға алынған ұлының жағдайы туралы; 5. Бас прокуратураға: қамауға алынған ұлының жағдайы туралы; 6. ШҚО прокуратурасына: ШҚО прокуратурасының АПБ ЖТТ прокурорына шағым; 7. Жедел тергеу тобының жетекшісіне: – тұтқынды жаза орнына жіберуді түсіндіру туралы; 8. Бас прокурорға: бұлтартпау шарасын өзгерту туралы, ШҚО прокурорының құрбанның пайдасына қанағаттандыруды қабылдамау туралы қаулысының күшін жою.
- Азаптаулар, заңсыз тергеу әрекеттері; Тараз қ. Полиция департаменті қызметкерлері тарапынан қысым көрсетуі туралы; ІД тұтқынға алынған адамның жеке заттарын көрсетпейді; тергеу изоляторының лас болуы; Уразалиевтің тергеу изоляторында азаптауға қатысты әрекетсіздігі туралы; автокөлік дөңгелегінің жоғалуы туралы; бас прокурор Дәушев Х. Өтінішті қарамауы туралы; Тұтқынға арналған сауқатты тергеуші Тайшиев А. өз қолымен табыстауы; Полиция қызметкерлері жыртып тастаған шалбардың жоғалғаны туралы.
- Жұбайы «Аманат» партиясының филиалына асыраушысын жоғалтып алуына байланысты өтемақы төлеу туралы жүгінді.

Шағым беру сатысы

Шағым беру сатысы (немесе сатылары) аталған 182 кейстің ішінде, кейстардың 72,0%-да шағым прокуратура органдарына, 38,5% – сыбайлас жемқорлыққа қарсы тергеу органдарына, 15,9% және 15,4% бойынша – сот және полиция органдарына берілді. Ал, 4,9%-ы Қазақстан Президентіне жүгінді. ҮЕҰ, партияларға және қозғалыс топтарына («Аманат», бұрынғы «Нұр-Отан» партиясын, сондай-ақ тіркелмеген «Ел-Тірегі» партиясын қоса алғанда) 12,1% жүгінді. БАҚ-на және журналистер мен блогерлерге барлығы 9,9% адам хабарласты. 8,2%-ы Адам құқықтар жөніндегі уәкілге жүгінді, 3,8%-ы Абзал Құспан төрағалық етуші «Аманат» қаңтар оқиғалары жөніндегі комиссиясы, Айман Умарованың басқаруындағы «Ақиқат»

қоғамдық комиссиясы секілді әртүрлі арнайы комиссияларға жүгінді. Қалған нұсқаларды төменнен көре аласыз.

23 кесте. Шағым беру органы, тірі қалғандар-қайтыс болғандар деп бөліп көрсетілген

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (АҚУ)	2	13	15	10,0	8,0	8,2
Прокуратура	15	116	131	75,0	71,6	72,0
Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұйым	4	66	70	20,0	40,7	38,5
Полиция	2	26	28	10,0	16,0	15,4
ҮЕҰ, партиялар және қозғалыстар	1	21	22	5,0	13,0	12,1
БАҚ, журналистер, блогерлер	3	15	18	15,0	9,3	9,9
Сотқа	1	28	29	5,0	17,3	15,9
Сот алқасына	0	5	5	0,0	3,1	2,7
Президентке, Президент әкімшілігіне	1	8	9	5,0	4,9	4,9
Депутаттар	0	4	4	0,0	2,5	2,2
Арнайы комиссиялар	0	7	7	0,0	4,3	3,8
Ішкі қауіпсіздік басқармасы ІҚБ	0	3	3	0,0	1,9	1,6
ҰАТ	0	1	1	0,0	0,6	0,5
Әкім	1	2	3	5,0	1,2	1,6
Басқа (мысалы, қандай сот, халықаралық ұйымдар және т.б.)	0	1	1	0,0	0,6	0,5
Барлығы	20	162	182	100,0	100,0	100,0

* Есептелген пайыз дұрыс емес, себебі 20 саны – статистикалық қорытындылар үшін аз сан.

Шағым беру нәтижесі

Сауалнамада келесі сұрақ қойылды: «Егер соттың істі қарауы орын алса, онда нәтижесі қандай болды?». Талдау барысында жауаптары екі ірі топқа бөлінді: шағымдану нәтиже берді ме әлде бермеді де. Шағым берілген істердің тең бөлігі дерлік оң және теріс нәтиже берді (толық немесе жартылай), бұл шағымданудың қажет екеніне және үмітсіз емес екеніне дәлел болады.

24 кесте. Шағым беру органы, тірі қалғандар-қайтыс болғандар болып бөлінген Шағым беру нәтижелі болды Шағым беру нәтижелі болмады

Шағым беру нәтижелі болды	Шағым беру нәтижелі болмады
1) Алматы қалалық сотының қаулысымен (апелляциялық саты) қорғаушының жеке шағымы қанағаттандырылды, және 2 ай мерзімге қамауда ұстау бұлтартпау шарасы «кепіл» бұлтартпау шарасына өзгертілді	1) Алматыдан алыс жерде тұратындықтан тергеу үшін қажетті уақытта қалада жиі бола алмайды, сондай-ақ терроризм бойынша бапты да мойнына жүктеп қоя ма деп қорқады. Енді бармауды шешті.
2) Алматы қалалық сотының 10.02.2022ж. қаулысымен таңдалған «қамауда ұстау» бұлтартпау шарасы «кепіл» бұлтартпау шарасына ауыстырылды	2) Қаулымен 2 жылға сотталды.
3) Қаулыны өзгерту және 15 тәуліктен 14 тәулік мерзімін тағайындау шешімі шығарылды	3) Алматы қ. Алмалы аудандық сотының 2022 жыл 17 сәуірдегі қаулысымен 291 б. 3 бөліміне сай бас бостандығынан 5 жыл мерзімге айыруға сотталды, Алматы қалалық сотының 2022 жыл 6 сәуірдегі апелляциялық алқасының қаулысымен сот үкімі күшінде қалды, Кассациялық саты кассациялық шағымды қараусыз қайтарды.
4) Шымкент қ. Еңбекші аудандық сотының 18.05.2022 жылғы қаулысымен, Құлбаев Ергали Нариманов ҚР ҚК 272 б. 2,3 б. бойынша төрт жылға шартты түрде сотталды.	4) Аудандық соты арқылы апелляциялық шағым немесе өтініш хат беруге құқылы. Судья Д.Қ.Сембаев
5) 03.02.2022ж. апелляция бойынша облыстық сот – айыппұлды ескертуге ауыстырды.	5) Полиция әрекетіне және мені тұтқындау туралы хаттамаға шағым түсіруде облыстық сотта бас тартылды.
6) Полиция қызметкерлеріне бұлтартпау шарасын соттың қаулысына сай ауыстырды.	6) Қаулыны өз күшінде қалдырды
	7) Туыстарына сот басталар алдында бірнеше минут бұрын ғана қоңырау шалынды, онда күйеуін тергеу изоляторында тағы екі айға қалдыру қаулы етілді және тым болмаса кепілзат кепілімен үй қамауында ұстау туралы біздің өтініш хатымызды қабылдады.

- 7) Әкімшілік кодекстің 488 бабы 6 б. бойынша соттаған еді. Сотты жеңіп шықты, себебі алаңда журналист ретінде болды
- 8) Жерлеу үшін мәйітті берді
- 9) Қылмыстық іс қылмыс құрамы болмауына байланысты тергеу сатысында тоқтатылды

- 8) Талдықорған қалалық сотының 19.05.2022 жылғы №1910-22-00-1/123 қаулысымен Ә.О. 291 бабының 1 б. бойынша кінәлі деп танылып, басында 3 жыл мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза тағайындалған, 287 бабының 4 б. бойынша – 3 жыл 6 ай мерзімге бас бостандығынан айыру. Ә.О. жазаны орташа қауіпсіздік мекемесінде өтей отырып, жиынтықта 4 жылға бас бостандығынан айыру тағайындалды. ҚР ҚК 63 бабына сай тағайындалған жазаның бүкіл мерзіміне пробацзиялық бақылау орнатып, тағайындалған жаза шартты болып есептеледі.
- 9) ЖТТ прокуроры: Бұлтартпау шарасы өтініш хатын қанағаттандырудан бас тарту
- 10) 24.01.2022 жылы облыстық сотта сот отырысы өтті. Сот шешімін ҚР ӘҚтК 488 және 699 баптары бойынша күшінде қалдырды, шағым қанағаттандырылған жоқ.

Құқықтардың бұзылуын талдау

Осы құжаттау жобасы арқылы құқықтардың бұзылуына құқық қорғаушы заңгерлердің әртүрлі аспектіде бағалауы жоспарланды. Қазіргі таңда дерекқорға енгізілген бөлігін бағалау жүргізілді.

Халықаралық құжаттар деңгейіндегі құқықтардың бұзылуы

Сөйтіп, Қазақстанда ратификацияланған халықаралық құжаттар мен келісімдерді бұзу мәселесін қарастыру барысында 174 кейс бағаланды: қайтыс болған құрбандар саны ішінен – 88 және тірі қалғандар саны ішінен – 86. 174 жағдайдың 98,9%-да – Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (АСҚХП), ал 21,8% жағдайда Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенция бұзылған.

25 кесте. Жиналған кейстарда құқықтардың бұзылуы орын алған халықаралық құжатта, тірі қалғандар-қайтыс болғандар деп бөліп көрсетілген

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (АСҚХП)	87	85	172	98,9	98,8	98,9
Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенция	6	32	38	6,8	37,2	21,8
Барлығы	88	86	174	100,0	100,0	100,0

Кейста нақты қандай құқықтар бұзылды

Кейстарда 113 қайтыс болғандар және 118 тірі қалғандарға қатысты құқық қорғаушы заңгерлер нақты қандай құқықтар бұзылғанын анықтады. Қайтыс болғандардың 100% жағдайында өмір сүру құқығы бұзылғаны анық. Қайтыс болғандар ішінде 36,3%-ның еркін жүріп-тұру құқығы бұзылған. Сонымен қатар, кейстарға сүйенсек, қайтыс болғандар кейстарында 8,8%-да бейбіт жиналыстар құқығы бұзылған. 4,4% жағдайда – азаптауларға және қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттерге немесе жазаға тыйым салу. Тірі қалғандардың кейстары ішінде 50,8%-да сотта істі әділ және жария қаралу құқығы бұзылған, 36,4% жағдайда бейбіт жиналыстар құқығы бұзылған. Басқа да құқықтардың бұзылуы туралы төмендегі кестеде көрсетілген.

26 кесте. Тірі қалғандар-қайтыс болғандар деп бөліп көрсетілген, бұзылған заңдар

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
еркін жүріп-тұру құқығы	41	6	47	36,3	5,1	20,3
заң алдындағы теңдік құқығы	1	7	8	0,9	5,9	3,5
соттың істі әділ және жария қарау құқығы	4	60	64	3,5	50,8	27,7
ой, ар-ұждан және дін бостандығы құқығы	2	9	11	1,8	7,6	4,8
наным-сенім бостандығы және оларды еркін білдіру құқығы	2	9	11	1,8	7,6	4,8
бейбіт жиналыстар құқығы	10	43	53	8,8	36,4	22,9
өмір сүру құқығы	113	8	121	100,0	6,8	52,4

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
азаптауларға және қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттерге немесе жазаға тыйым салу	5	70	75	4,4	59,3	32,5
негізсіз қамауға алып, ұстауға тыйым салу	0	24	24	0,0	20,3	10,4
негізсіз жеке өмірге араласуға тыйым салу	0	3	3	0,0	2,5	1,3
Барлығы	113	118	231	100,0	100,0	100,0

Кейста Қазақстанның қандай заңдары бұзылған

Сұхбатта келесі сұрату жасалынды: «өкіметтің пікірінше, осы оқиғада Қазақстанның қандай заңдары бұзылды». Құқық қорғаушы заңгерлер 303 кейсты осы мәселе бойынша зерттеп шықты, олардың ішінде 106 кейс қайтыс болғандар бойынша және 183 кейс тірі қалғандар бойынша болды. Қайтыс болғандар бойынша кейстардың барлық 100%-ы қылмыстық кодекске қатысты. Тірі қалғандардың кейстары бойынша 92,9%-ы қылмыстық кодекске қатысты, 4,6%-ы ҚР Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексіне қатысты.

27 кесте. Бұзылған заңдар, тірі қалғандар-қайтыс болғандар деп бөліп көрсетілген

Заң	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі (ҚК)	106	183	289	100,0	92,9	95,4

ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі (ӘҚТК)	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
	0	14	14	0,0	7,1	4,6
Барлығы	106	197	303	100,0	100,0	100,0

Қайтыс болғандар кейстерінің 54,0%-да іс ҚР ҚК 99 бабы – адам өлтіру бойынша қозғалды. 24,8% – 272 бабы бойынша (жаппай тәртіпсіздіктер), ал 7,5% – ҚК 269 бабы бойынша (ғимараттарға, құрылыстарға, қатынас және байланыс құралдарына шабуыл жасау немесе оларды басып алу), 5% кейста – ҚК 255 бабы бойынша (терроризм актісі), 12,4% – ҚК 451 бабы бойынша (билікті асыра пайдалану). 11,8% жағдайларда сұхбаткер бапты білмейді немесе әртүрлі себептерге байланысты, сонымен қатар, қорғаушылар тыйым салғандықтан немесе қорыққанынан мәлімдемейді. Қалған жағдайлар төмендегі кестеде көрсетілген.

68,0% жағдайда 272-бап бойынша бұзушылықтар болды (жаппай тәртіпсіздіктер), 8,0% кейс – ҚК 269-бабы бойынша (ғимараттарға, құрылыстарға, қатынас және байланыс құралдарына шабуыл жасау немесе оларды басып алу), 17,6% – ҚК 291 бабы бойынша (қару ұрлау), ал 9,4% – ҚК 287 бабы бойынша (қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру); 5% – ҚК 380 бабы бойынша (билік өкіліне қатысты зорлық-зомбылық көрсету). Қалған жағдайлар төмендегі кестеде көрсетілген.

28 кесте. Бұзылған заңдар, тірі қалғандар-қайтыс болғандар деп бөліп көрсетілген

Бап	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
ҚК 99 б. (адам өлтіру)	87	1	88	54,0	0,3	16,8
ҚК 105 б. (өзін-өзі өлтіру халіне жеткізу)	2	0	2	1,2	0,0	0,4
ҚК 126 б. (бас бостандығынан заңсыз айыру)	0	1	1	0,0	0,3	0,2
ҚК 146 б. (азаптаулар)	2	5	7	1,2	1,4	1,3

Бап	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
ҚК 174 б. (араздық қоздыру)	0	1	1	0,0	0,3	0,2
ҚК 187 б. (ұсақ-түйек жымқыру)	0	5	5	0,0	1,4	1,0
ҚК 188 б. (ұрлық)	1	21	22	0,6	5,8	4,2
ҚК 194 б. (қорқытып алу)	0	1	1	0,0	0,3	0,2
ҚК 200 б. (автомобильді немесе өзге де көлік құралын жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу)	0	2	2	0,0	0,6	0,4
ҚК 202 б. (бөтеннің мүлкін қасақана жою немесе бүлдіру)	0	1	1	0,0	0,3	0,2
ҚК 24 б. (қылмысқа дайындалу және қылмысқа оқталу)	0	3	3	0,0	0,8	0,6
ҚК 255 б. (терроризм актісі)	8	4	12	5,0	1,1	2,3
ҚК 256 б. (терроризмді насихаттау немесе терроризм жасауға шақыру)	0	3	3	0,0	0,8	0,6
ҚК 269 б. (ғимараттарға, құрылыстарға, қатынас және байланыс құралдарына шабуыл жасау немесе оларды басып алу)	12	29	41	7,5	8,0	7,8
ҚК 272 б. (жаппай тәртіпсіздік)	40	247	287	24,8	68,0	54,8

Бап	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
ҚК 273 б. (терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлау)	0	1	1	0,0	0,3	0,2
ҚК 274 б. (көрінеу жалған ақпарат тарату)	0	2	2	0,0	0,6	0,4
ҚК 28 б. (қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылардың түрлері)	0	1	1	0,0	0,3	0,2
ҚК 287 б. (қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру)	0	34	34	0,0	9,4	6,5
ҚК 288 б. (қаруды заңсыз жасау)	1	0	1	0,6	0,0	0,2
ҚК 289 б. (атыс қаруын ұқыпсыз сақтау)	1	0	1	0,6	0,0	0,2
ҚК 291 б. (қаруды жымқыру)	1	64	65	0,6	17,6	12,4
ҚК 293 б. (бұзақылық)	0	2	2	0,0	0,6	0,4
ҚК 296 б. (есірткі, психотроптық заттар, сол тектестерді заңсыз пайдалану)	0	2	2	0,0	0,6	0,4

Бап	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
ҚК 361 б. (лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану)	1	0	1	0,6	0,0	0,2
ҚК 378 б. (билік өкілін қорлау)	0	1	1	0,0	0,3	0,2
ҚК 379 б. (билік өкіліне бағынбау)	1	0	1	0,6	0,0	0,2
ҚК 380 б. (билік өкіліне қатысты күш қолдану)	1	18	19	0,6	5,0	3,6
ҚК 405 б. (экстремисттік деп танылған ұйым қызметіне қатысу)	0	5	5	0,0	1,4	1,0
ҚК 451 б. (билікті асыра пайдалану)	20	5	25	12,4	1,4	4,8
ҚК 362 б. (билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану)	4	0	4	2,5	0,0	0,8
ҚР ӘҚТК 669 б. (сот үкімін, сот шешімін немесе өзге сот актісін және атқарушылық құжатты орындамау)	0	1	1	0,0	0,3	0,2
ҚР ӘҚТК 699 б. (ҚР Қорғаныс министрлігінің органдары)	0	1	1	0,0	0,3	0,2
ҚР ӘҚТК 478 б. (төтенше жағдай кезінде құқықтық тәртіпті бұзуға итермелейтін әрекеттер).	0	1	1	0,0	0,3	0,2

Бап	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
ҚР ӘҚТК 488 б. (бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы заңды бұзу)	0	7	7	0,0	1,9	1,3
Сұхбаткер бапты білмейді немесе хабарламайды	19	2	21	11,8	0,6	4,0
Сұхбаткер іс қозғалғанын білмейді	0	1	1	0,0	0,3	0,2
Тартылмады	0	2	2	0,0	0,6	0,4
Іс қозғалмады	0	1	1	0,0	0,3	0,2
Барлығы	161	363	524	100,0	100,0	100,0

Нақты кейстар бойынша жарияланымдар

Осындай ауқымды оқиғаларды растау үшін ашықтық және қоғамдық айқындық маңыздылығы мен мәнін асыра бағалау қиын. Осы сұраққа жауап болған жағдайлар бойынша (262 кейс), 76,0% жағдайлар туралы ақпаратты құрбандар, олардың туыстары немесе әлеуметтік желілер мен мессенджерлерде пікірі сұралушылар орналастырды. Құрбан қайтыс болған жағдайлар туралы жарияланымдар оқиғада тірі қалған кейстарға (74,6%) қарағанда үлестік қатынаста көбірек болды (81,6%). Алайда, 24% жағдайларда жарияланымдар жасалынбады. Кейстардың бірінде былай делінген: «бір де бір жарияланым болмады, сұхбат берілмеді». «Басқа» тармағындағы 68 дереккөздер келесі БАҚ мен сайттарды атайды: «Радио Азаттық» (бірқатар аталған), «Медиазона», «Қазақстан жаңалықтары», «Властьkz», «ND Arnasy», «Ulysmidia», «Ордакz» тәуелсіз БАҚ-ның ресми сайттарында, «IslamNews» ақпараттық агенттігінің сайттары, «Уральская неделя», «Настоящее время», Obozrevatel, KaktusMedia, Интерфакс, «Tirek.Info», «The Village Қазақстан», ҚазТАГ ақпараттық агенттігі, «АқЖайық» газетінің сайты, АҚҚХБ сайты.

29 кесте. Дереккөздер немесе құрбандар осы оқиға, жағдай туралы ақпаратты әлеуметтік желілерде, мессенджерларда жариялады ма?

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Иә	40	159	199	81,6	74,6	76,0
Жоқ	9	54	63	18,4	25,4	24,0
Барлығы	49	213	262	100,0	100,0	100,0

337 кейстің 70,0%-ы Youtube арнасындағы жарияланымдар болды, ал 50,7% – фейсбукта, 21,1%-ын WhatsApp желісінде құрбандар немесе олардың туыстары жариялады. Басқа да әлеуметтік желілер де пайдаланылды.

30 кесте. Тірі қалғандар-қайтыс болғандар деп бөліп көрсетілген, оқиға туралы ақпарат орналастырылған әлеуметтік желілер мен мессенджерлер

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Youtube	58	178	236	67,4	70,9	70,0
facebook	54	117	171	62,8	46,6	50,7
whatsapp	24	47	71	27,9	18,7	21,1
instagram	20	33	53	23,3	13,1	15,7
telegram	22	27	49	25,6	10,8	14,5
tiktok	1	0	1	1,2	0,0	0,3
VK	1	0	1	1,2	0,0	0,3
Барлығы	86	251	337	100,0	100,0	100,0

Қорытынды

Берілген статистикалық есептеме Құқық қорғау альянсы «Ескертусіз қасақана оқ ату...» іргелі құқықтарын қорғау үшін дайындаған Қазақстандағы 2022 жылғы қайғылы қаңтар оқиғалары туралы баяндаманың ажырамас қосымшасы болып табылады және Қазақстандағы 2022 жылғы қаңтар оқиғалары кезінде адам құқықтары бұзылу жағдайлары бойынша деректерді жалпы талдауды жеңілдетуге арналған. Қаңтар қасіретінің қатысушылары және құрбандары бойынша жеткілікті кейстар жиналды, өлімге алып келген және жаралылар болған кейстарға басынан көңіл бөлінген еді. Көптеген қатысушылар мен куәгерлер мемлекет үшін апатты болған сол күндер туралы ақпаратпен бөліскілері келмейді, Қазақстанның билік органдарынан қолжетімді деректер болмағандықтан кейбіреулерін табу мүмкін емес.

Біз жинаған ақпаратқа сай Qantar2022 оқиғалары жан түршігерлік ауқымды болды. Митингіге мақсатты түрде бара жатқан бейбіт халық та, сондай-ақ осы тәртіпсіздікке кездейсоқ қатыстырылған адамдар да зардап шекті. Анық араңдаушылықтар болды. Адамның құқықтары мен бостандықтары, Халықаралық міндеттемелер және Қазақстанның күші бар заңдары кеңінен бұзылды. Оның салдары әлі ұзақ уақыт бойы халықтың есінде болады.

Құжаттау орталығы әрбір жағдай қаралып, мұқият тергелетін болады деп, сонымен қатар орын алып жатқан жағдайдың жалпы көрінісі анық болады деп үміттенеді.

Альянс кейстарды тіркеуді жалғастырады, және, құқық қорғаушылар Qantar2022 туралы куәліктері бойынша азаматтардың өтініміне жария сұрату жасайтын болады.

Құжаттаушылардың техникалық қиындықтары

Есептемеге енгізу үшін міндетті емес, алайда құжаттау барысында қиындықтарды талдау үшін қажет.

31 кесте. Сұхбат алу кезіндегі қиындықтар

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Куәгер қауіпсіздігінің қатері	2	0	2	1,1	0,0	0,3
Сенімсіз ақпарат жинау	6	1	7	3,4	0,2	1,2

	Саны			%		
	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы	Қайтыс болғандар	Тірі қалғандар	Барлығы
Куәгерлердің ақпараттың бөлігін беруден бас тартуы	15	43	58	8,6	10,7	10,1
Адам құқықтары туралы жеткілікті түрде хабардар болмауы	9	17	26	5,1	4,2	4,5
Кейбір сұрақтар тым шетін болып көрінді	4	0	4	2,3	0,0	0,7
Қиындықтар туындамады	127	327	454	72,6	81,3	78,7
Басқа	34	44	78	19,4	10,9	13,5
Барлығы	175	402	577	100,0	100,0	100,0

«Басқа» тармағында төмендегілер көрсетілген:

- БАҚ-ғы жарияланымдар
- Зардап шеккен адамның қорғаушысы және әкесі ақпарат беруге рұқсат етпейді.
- Тергеу изоляторында отырған тұтқынға үкімет тарапынан қандай да бір зарары тимеу үшін байланысқа шығуға қорқады.
- Ағасы тергеу мүдделері үшін ақпаратпен бөліскісі келмейді.
- Аудиожазбада кейбір қателіктер бар. Осы қателіктердің туындау себебі құжаттаушыға түсініксіз.
- Сұхбаттың аудиожазбасында оны жазу барысында ұшақтардың ұшуы себебінен болған техникалық ақаулықтар бар.
- Сұхбат барысында қорғаушы қылмыстық іске қатысты барлық құжаттарды ұсынуға уәде етті. Алайда, кейсты толтырған кезде, яғни 10.02.2023 ж. ұсынған жоқ.
- Билік органдарының қысым көрсетуі және туыстарына тікелей қауіп төнуі. Жұбайын ІД және ҰҚК басқармасына шақыртып, өмір сүру қаражатсыз далада қалғысы келмесе, тіс жарушы болма деп қорқытты. Отбасының бизнесі бар, «бизнессіз және өзінің көлігінен айырылып қалуы мүмкін» деп тура айтылды.
- Жезқазғанда тұрады, байланыс деректерін табу қиынға соқты.
- Құқық қорғау органдары тарапынан баспасөзге ақпарат немесе сұхбат беруде қорқытылды.
- Туыстарымен және қорғаушымен сұхбат өткізілмеді, себебі қорғаушының сөзіне сүйенсек, Алматы қ. прокуратурасы жарияламауды өтінді.
- Интернет, БАҚ
- Анасы сұхбатты жазып алудан бас тартты.

- Анасы кездескісі келмейді және ұлының ісіне қатысты ақпарат беруге қарсы.
- Іс бойынша фотосуреттерді және құжаттарды ұсынбады.
- Байланысқа зауықсыз шықты, құжаттардың көшірмесін ұсынбады, күндерді шатастырды.
- Анасының құжаттар беруден және сөздерін тіркеуден бас тартуы.
- Алғашқыда сәуір – мамыр айларында әкесі сұхбат беруден бас тартқан еді.
- Бейне сұхбатты жүктеген кезде дерекқорға жүктелуі мүмкін емес секілді қиындықтар туындады, сондықтан ол бұлт қоймасында сақталған.
- Құжаттаушы сауалнаманы толтырған кезде Facebook, YouTube әлеуметтік желілеріндегі жарияланымдардан алынған ақпаратты пайдаланған.
- Туыстарының байланыс нөмірлерін тапқаннан кейін сұхбат өткізу жоспарлануда.
- Әйелін сұрақ қойып, мазаламауды өтінді, себебі ол 4 баламен жалғыз қалды және екі баласы ауырады.
- Туыстары қиын жағдайға тап болған.
- БАҚ, интернеттен алынған оқиғалар.
- Жұбайы ауруға шалдыққан халде, ақпарат беру өте қиынға соғады, туберкулез диспансерінде қайта-қайта барып, жатып тұрады.
- Анасы ұлының қайтыс болғаны туралы, сондай-ақ қаза табу фактісі бойынша қылмыстық істі сотқа дейін тергеу жұмыстары қалай жүргізіліп жатқаны туралы да жеткілікті ақпаратты білмейді.

«ЕСКЕРТУСІЗ ҚАСАҚАНА ОҚ АТУ...»

Авторлары: Бақытжан Төреғожина және Евгений Жовтис

Статистикалық есептемесі: Фатима Жандосова

Редактор: Рысбек Сәрсенбай

Түзетуші: Шалипа Беккулова